

ŽIVALSKI OSTANKI Z ŽELEZNODOBNEGA GROBIŠČA MOST NA SOČI: LEDINI PUCARJEV ROB IN REPELC

ARCHAEOZOOLOGICAL EVIDENCE FROM THE IRON AGE CEMETERY AT MOST NA SOČI: THE PUCARJEV ROB AND REPELC SITES

Borut TOŠKAN

UVOD

Širokopotezna arheološka izkopavanja železnodobnih in rimskodobnih naselbinskih kontekstov z Mosta na Soči (*sl. 1*), izvedena med letoma 1971 in 1984 (Svoljšak, Dular 2016; Tecco Hvala, Dular [ur.] 2018), so to najdišče ustoličila kot najboljšeje raziskano arheološko najdišče iz prvega tisočletja pr. Kr. v jugovzhodnoalpskem prostoru. Enako oceno je mogoče podati tudi z vidika arheozologije, saj je bilo takrat s sistematičnim pobiranjem zbranih več kot 11.700 živalskih ostankov (Bartosiewicz 1985; Toškan, Bartosiewicz 2018). Prva odmevna poročila o najdbah živalskih ostankov z Mosta na Soči so sicer precej starejša. Spisana so bila že konec 19. stol., v zvezi z njimi pa močno izstopa odkritje štirih samostojnih pokopov konj na osrednjem delu tamkajšnje obsežne nekropole (Marchesetti 1893a, 189, 217–218, 270). Kljub skoraj 7000 odkritim prazgodovinskim in rimskodobnim grobovom ostaja skupno število tedaj zbranih živalskih ostankov razmeroma skromno. Grobov, za katere obstajajo poročila o odkritju arheozooloških najdb, je namreč le 61.

Navedeno gradivo še ni bilo deležno celovite arheozoološke obravnave, čeprav je bil tak poskus nedavno sicer napravljen (Gruškovnjak 2016a). Žal je bil avtor študije glede podatkov o najdiščnih kontekstih posameznih najdb, njihovi taksonomsko-anatomski opredelitvi in morebitnih tafonomskih posebnostih omejen na razmeroma skopa poročila izkopavalcev, saj v gradivo ni imel neposrednega vpogleda (glej npr. Gruškovnjak 2016a, 117, 122, 125, 129, 134). Zato ostajajo številna vprašanja v zvezi z vlogo živali v tedanjih pogrebnih obredjih odprta (glej npr. Gruškovnjak 2016a, 138–139). Predvsem ni mogoče verodostojno oceniti kvalitete vzorčenja arheozooloških najdb med posameznimi fazami terenskega raziskovanja, kakor večinoma tudi

ne stopnje fragmentiranosti gradiva, morebitnih sledi človekovih dejavnosti, starosti živali ob poginu, njihove velikost ipd. Priložnost vpogleda v navedene okoliščine ponuja arheozoološko gradivo z najnižje terase te obsežne nekropole, tj. z ledin Pucarjev rob in Repelc (*sl. 1*: 3, 4). Gre za najdbe, pridobljene med terenskimi raziskavami v letih 2000 do 2013 (glej tu Mlinar), ko je bilo skupaj odkritih 88 grobov. Na Pucarjevem robu se je pokopavanje domnevno začelo proti koncu 7. ali na začetku 6. stol. pr. Kr. in je trajalo najmanj do sredine 4. stol. pr. Kr. (glej tu Mlinar, sl. 18, 19), na Repelcu pa so najstarejši grobovi datirani v 5. stol. pr. Kr., medtem ko je najmlajši raziskani (verjeten) pokop zgodnesrednjeveški (glej tu Mlinar, sl. 59; pril. 2). Glavnina grobov z osrednjega dela nekropole, izkopanih konec 19. in v začetku 20. stol. (*sl. 1*: 2), je datirana v čas med 8. in 4. stol. pr. Kr.

Izbrani živalski ostanki z ledin Pucarjev rob in Repelc so bili v literaturi nekajkrat že površno omenjeni (glej npr. Mlinar 2002; 2008, 111–113; Kmeťová 2014, 337; Gruškovnjak 2016a), v tem poglavju pa so prvič predstavljeni celovito. Gradivo hrani Tolminski muzej.

POPIS ŽIVALSKIH OSTANKOV

PUCARJEV ROB

Med izkopavanji na ledini Pucarjev rob so bile pridobljene najmanj tri živalske najdbe. Pobrane so bile iz dveh bogatejših žganih pokopov (grobova PR 1 in PR 2), kjer so ležale v lončenih žarah – pitosih. Ti so v svetolucijski halštatski kulturni skupini razmeroma redki; na ledini Pucarjev rob sta grobova PR 1 in PR 2 edina s tovrstnim načinom pokopa (glej tu Mlinar, t. 1–4A). Ob navedenem je bilo nekaj sežganih drobcev morda prav

Sl. 1: Arheološka najdišča na Mostu na Soči: naselje (1), osrednji del grobišča (2), ledina Repelc (3), ledina Pucarjev rob (4), manjše grobišče na desnem bregu Idrijca (5). M. = 1:5000.

Fig. 1: Topographic map of Most na Soči: settlement (1), central part of the cemetery (2), the Repelc site (3), the Pucarjev rob site (4), the small cemetery on the right bank of the River Idrijca (5). Scale = 1:5000.

tako živalskih kosti odkritih med človeškimi ostanki v grobovih PR 12 in PR 20 (glej tu Leben-Seljak, tab. 1).

Grob PR 1

Zbir živalskih ostankov vključuje delno ohranjena odrastka anatomsko in taksonomsko ožje neopredeljenih vretenc manjšega rastlinojeda, najverjetneje drobnice. Najdbi izkazuje blage sledi izpostavljenosti ognju, saj je njuna površina pooglenela. Odkriti sta bili v lončeni žari, kjer sta bili pomešani med nasuto žganino s kosi lesnega oglja, grobnimi pridatki in drobci kalciniranih kosti domnevno od 20 do 40 let stare osebe ženskega spola (glej tu Leben-Seljak, tab. 1, 3).

Grob PR 2

Odkrit je bil le en živalski ostanek, tj. delno poškodovan levi zgornji prvi ali drugi kočnik drobnice. Ležal je na dnu pitosa med žganino z ogljem, kalciniranimi kostnimi ostanki od 30 do 50 let stare ženske osebe in drugimi pridatki (glej tu Leben-Seljak, tab. 1, 3).

REPELC

Zbir živalskih ostankov (starejše)železnodobne starosti z ledine Repelc vključuje skoraj tisoč kosti in zob oziroma njihovih odlomkov. Taksonomsko jih je bilo mogoče z zanesljivostjo opredeliti 87, izmed teh jih je bila približno tretjina odkrita v grobovih, četrtnina se jih domnevno navezuje na nekatere druge odkrite strukture, preostale pa so ležale razpršene v plasti z železnodobnimi in rimskodobnimi najdbami na raziskanem območju (SE 3). Vsi taksonomsko opredeljeni živalski ostanki z Repelca pripadajo sesalcem (tab. 1 in 2).

Grobovi

V tem razdelku so predstavljeni z zanesljivostjo prepoznani živalski ostanki iz posameznih grobov. Ob teh je bilo nekaj sežganih drobecv morda prav tako živalskih kosti odkritih še med človeškimi ostanki v grobovih R 12A, R 17, R 40, R 48 in R 49 (glej tu Leben-Seljak, tab. 2).

Tab. 1: Most na Soči – Repelc. Živalski ostanki z zahodnega območja izkopavanj leta 2000 (sl. 8) po posameznih kontekstih. Med taksonomsko neopredeljenimi drobci kosti so morda tudi človeške.

Tab. 1: Most na Soči – Repelc. Animal remains from the west excavation area (investigated in 2000) according to context (Fig. 8) The taxonomically non identified specimens may include human remains.

Kontekst Context	Takson Taxon	Cranium	Maxilla	Dentes	Vertebrae	Costae	Humerus	Radius	Tibia	Astragalus	Calcaneus	Os cuboideum	Os naviculare	Os ectocuneiforme	Metatarsus 2	Metatarsus 3	Neopredeljeno Non-identified
Grob R 19 Grave R 19	<i>Equus caballus</i>								2	2	1	1	2	2	2	1	
	Caprinae			2													
	Mali rastlinojedi Small herbivores					1											
	Veliki rastlinojedi Large herbivores				9												
	Neopredeljeno Non-identified																157
Grob R 22 Grave R 22	<i>Equus caballus</i>			6			1	1									
	Veliki rastlinojedi Large herbivores	2			8	15											
	Neopredeljeno Non-identified		1				1										443
Kvadrant 6 Grid Square 6	Neopredeljeno Non-identified																27
Kvadrant 7 Grid Square 7	Neopredeljeno Non-identified																7
Kvadrant 8 Grid Square 8	<i>Bos taurus</i>	1		2													
	Neopredeljeno Non-identified																46

Grob R 19

Na Repelcu sta grobova R 19 in R 22 edina, ki ju označujejo nadpovprečna velikost grobne jame (tj. nad 1,5 m v premeru), v tlorisu kvadratno zasnovana grobna konstrukcija, poploščenost vrhnjega dela vkopa z večjim številom lapornatih plošč in nesežgani ostanki konja (glej tu Mlinar, sl. 37, t. 22C–23A). Na podlagi pridatkov in rezultatov antropološke analize sežganih človeških kosti je bilo ugotovljeno, da gre za pokop odrasle, do 40 let stare ženske (glej tu Leben-Seljak, tab. 1, 3).

Med izkopavanji groba R 19 je bilo pridobljenih kar 182 živalskih ostankov. Žal jih je bilo mogoče z zanesljivostjo taksonomsko in anatomsko opredeliti le 15, in sicer dva ovčja/kozja kočnika in več konjskih kosti (tab. 1). Nadaljnjih deset najdb je bilo razvrščenih kvečjemu v eno izmed *ad hoc* oblikovanih netaksonomskih skupin, tj. 'manjši rastlinojedi' (npr. ovca, koza, srna) in 'veliki rastlinojedi' (npr. govedo, konj). Zbir slednjih je bogatejši in vključuje delno poškodovana telesa enega vratnega, šestih prsnih, enega ledvenega in enega anatomsko ožje neopredeljenega vretenca. Načeloma bi vsi navedeni primerki utegnili pripadati isti živali, bodisi konju (kar je verjetnejše; prim. Brown, Gustafson 1979) bodisi govedu. Skupina 'manjši rastlinojedi' je zastopana z odlomkom

rebra, ki najverjetneje pripada drobnici. Primerek je bil odkrit v bližini obeh ovčjih/kozjih kočnikov. Med 157 neopredeljenimi najdbami, katerih velikost praviloma ni presegala 2 cm, prevladujejo odlomki kosti 'velikih rastlinojedov'. Veliko lomov je svežih in so torej nastali med arheološkimi izkopavanji oziroma po njih.

Zbir z zanesljivostjo opredeljenih konjskih najdb vključuje distalni del leve in desne golenice, nekoliko okrušeno levo in v celoti ohranjeno desno skočnico, desno petnico, po en primerk leve in desne navikularne in lateralne kuneiformne kosti, desno kuboidno kost ter proksimalni del leve in desne druge ter leve tretje stopalnice. Na podlagi morfoloških in metričnih (tab. 3) značilnosti tega gradiva kaže vse najdbe pripisati istemu konju/kobilu. Obe golenici sta odlomljeni na podobnem mestu (sl. 2a), poškodba pa ni nastala v času, ko sta bili kosti še sveži. Obrisi loma namreč pri nobenem od obeh primerkov ni spiralen, površina kostnine na mestu loma pa ne gladka (sl. 2b; prim. Outram 2002). Enako velja za edino odkrito tretjo stopalnico (sl. 2d).

Kočnika drobnice, odlomek rebra 'manjšega rastlinojeda' in vretenca 'velikega rastlinojeda' (konja?) so bili najdeni v polnilu oziroma zasutju groba. V grobni jami je ležal tudi večji del zanesljivo opredeljenih konjskih

Tab. 2: Most na Soči – Repelc. Živalski ostanki z vzhodnega območja izkopavanj leta 2002 (sl. 6) po posameznih kontekstih. Med taksonomsko neopredeljenimi drobci kosti so morda tudi človeške.

Tab. 2: Most na Soči – Repelc. Animal remains from the east excavation area (investigated in 2002) according to contexts (Fig. 6). The taxonomically non identified specimens may include human remains.

Kontekst Context	Takson Taxon	Cranium	Dentes	Costae	Humerus	Radius	Ulna	Femur	Tibia	Astragalus	Metapodia	Phalanges	Neopredeljeno Non-identified
Grob R 37 Grave R 37	Neopredeljeno Non-identified												1
Grob R 38 Grave R 38	Caprinae		6										
	Neopredeljeno Non-identified												2
Grob R 41 Grave R 41	Caprinae								1				
Grob R 45 Grave R 45	Neopredeljeno Non-identified												1
Grob R 51 Grave R 51	Caprinae										1		
	Neopredeljeno Non-identified												4
Kvadrat 1 (žganinska jama SE 101, 102) Grid Square 1 (cremation pit SU 101, 102)	<i>Bos taurus</i>		2										
	Caprinae		3			1			2				
	<i>Sus domesticus</i>				1					1			
	<i>Equus caballus</i>										1		
	Neopredeljeno Non-identified												22
Kvadrat 2 Grid Square 2	<i>Sus domesticus</i>									1			
Kvadrat 3 Grid Square 3	Caprinae		6										
	Neopredeljeno Non-identified							1					23
Kvadrat 4 (okrogla kamnita konstrukcija SE 88) Grid Square 4 (round stone structure SU 88)	Caprinae		4										
	Neopredeljeno Non-identified												16
Kvadrata 4 in 5 (kamnit suhi zid SE 87) Grid Squares 4 and 5 (drystone wall SU 87)	<i>Bos taurus</i>	1	1										
	Neopredeljeno Non-identified			2									2
Kvadrat 7 Grid Square 7	<i>Bos taurus</i>		1										
	Caprinae				1				1				
	<i>Equus caballus</i>		1										
	Neopredeljeno Non-identified												27
Kvadrat 7a Grid Square 7a	Caprinae								1	1		1	
	<i>Sus domesticus</i>						1						
	Neopredeljeno Non-identified							1					24
Kvadrat 9 Grid Square 9	<i>Bos taurus</i>		2									1	
	Caprinae		6			1						1	
	Neopredeljeno Non-identified												47
Kvadrat 10 Grid Square 10	<i>Bos taurus</i>		2										
	Caprinae		4										
	Neopredeljeno Non-identified												7

Tab. 3: Most na Soči – Repelc. Velikost bolje ohranjenih konjskih kosti z območja groba R 19. Dimenzije in okrajšave zanje so povzete po von den Driesch (1976).

Tab. 3: Most na Soči – Repelc. Metric data for the better preserved horse remains from the area of Grave R 19. Dimensions and respective abbreviations are taken following von den Driesch (1976).

Grob Grave	Skeletni element Skeletal element	Anatomska stran Anatomical side	Dimenzija Dimension	Izmerek Measurement
R 19	Tibia	Sinistra	SD	38,0 mm
			Dd	39,5 mm
			Bd	68,5 mm
	Tibia	Dextra	SD	38,0 mm
			Dd	39,5 mm
			Bd	68,0 mm
	Astragalus	Sinister	GH	54,5 mm
	Astragalus	Dexter	GH	54,5 mm
			GB	59,5 mm
			BFd	48,0 mm
	Calcaneus	Dexter	GL	101,0 mm
			GB	46,5 mm
			Bp	46,0 mm
	Metatarsus 3	Sinister	Dp	37,5 mm
SD			27,5 mm	

ostankov, ne pa tudi oba odlomka golenice, edina odkrita petnica in leva od obeh skočnic. Te štiri najdbe so bile namreč odložene/raztrošene po lapornatih krovnih ploščah in na prostoru neposredno ob njih (sl. 3).

Grob R 22

Gre za še drugi žgani grob z delnim nežganim pokopom konja z ledine Repelc, ki – podobno kot grob R 19 – izstopa tudi po kompleksnejši grobni konstrukciji. Na dnu vkopa so bili odkriti ostanki domnevno mlajše odrasle osebe, lahko tudi starejšega otroka ali mladostnika (glej tu Mlinar, sl. 36, t. 23C–24A in Leben-Seljak, tab. 1, 3). Živalskih ostankov je bilo izkopanih razmeroma veliko ($N = 477$), med njimi močno prevladujejo do 1 cm ($N = 152$) oziroma od 1 do 3 cm veliki taksonomsko neopredeljeni kostni drobci ($N = 53$). Sveži lomi na številnih primerkih pričajo o znatni fragmentaciji tudi še med arheološkimi izkopavanji in/ali po njih.

Konju z zanesljivostjo pripadajo dva desna zgornja ter po en levi in desni spodnji kočnik oziroma ličnik, še dva drobca morda enega desnega spodnjega ličnika/kočnika, delno ohranjena diafiza desne nadlahtnice in drobec proksimalnega sklepa koželjnice, pri katerem anatomsko stran ni bila ugotovljena. Pri vseh naštetih najdbah bi lahko šlo za ostanke iste živali. Sodeč po razmeroma skromnih dimenzijah posameznih zob (sl. 4a–d), je bil konj iz groba R 22 manjši od tistega iz groba R 19. V tem smislu je bil torej skladnejši s tedanjimi nizkoraslimi 'delovnimi' konji, ki so v jugovzhodnoalpskem prostoru znani predvsem iz posameznih naselbinskih kontekstov (prim. Bökönyi 1994, 200).

Med pogojno taksonomsko opredeljenimi živalskimi ostanki iz groba R 22, ki pa verjetno prav tako

pripadajo konju (prim. Brown, Gustafson 1979), je najti deloma ohranjena telesa petih prsnih in še treh drugih anatomsko ožje neopredeljenih vretenc ter 15 odlomkov reber. Edina alternativa predlagani taksonomski opredelitvi je govedo, saj so navedene najdbe prerobustne, da bi lahko pripadale prašiču, drobnici ali drugim manjšim živalim (srna, pes ipd.). Zanesljivo opredeljenih govejih kosti zbir živalskih ostankov iz groba R 22 sicer ne vključuje, bi pa utegnil tej vrsti pripadati manjši odlomek zgornje čeljustnice brez ohranjenih zob. Če ne gre za govedo, je treba najdbo pripisati bodisi (divjemu?) prašiču bodisi jelenu. Opredelitev za konja ne pride v poštev.

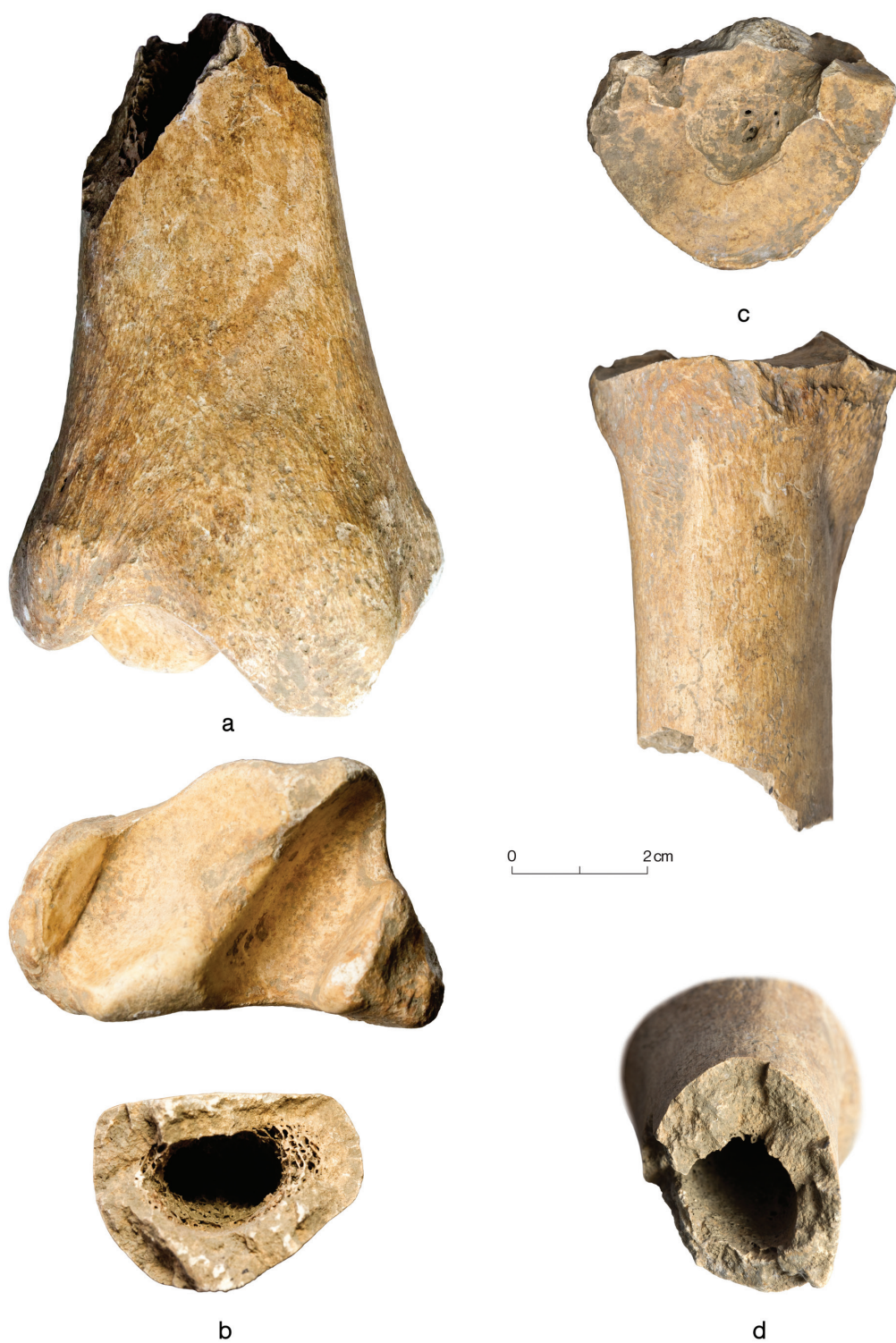
Vsi živalski ostanki iz groba R 22, ki so bili z zanesljivostjo ali le pogojno pripisani konju, so bili odkriti v zasipu nad krovnimi lapornatimi ploščami (sl. 5). Po navedbah izkopavalca so nekatere kosti ležale neposredno na samih ploščah, medtem ko je bilo nekatere druge opaziti že v lisi grobne jame pred začetkom odstranjevanja grobnega zasutja. Tu je bilo med drugim najdenih nekaj bronastih križnih razdelilcev (glej tu Mlinar, t. 23C: 1–9). Manjši kostni odlomki taksonomsko neopredeljenih sesalcev iz groba R 22 so bili pomešani z žganino na dnu grobne jame.

Grob R 37

V žganini je bil skupaj s sežganimi človeškimi ostanki odkrit kalciniran kostnih drobec taksonomsko ožje neopredeljenega sesalca.

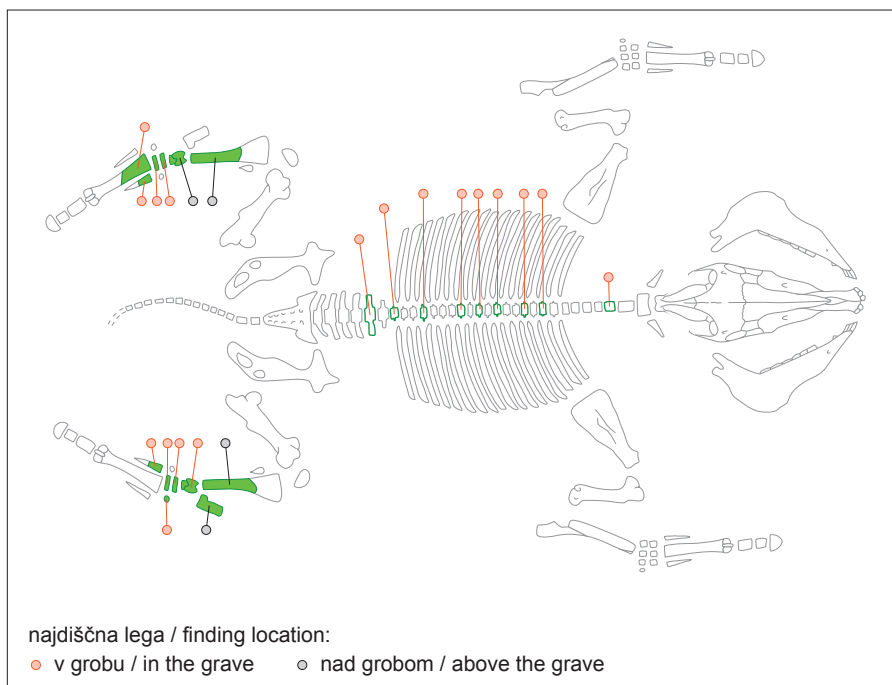
Grob R 38

Zbir živalskih ostankov vključuje šest drobcev morda istega spodnjega kočnika drobnice in dva kostna odlomka, ki nista bila ožje taksonomsko opredeljena.

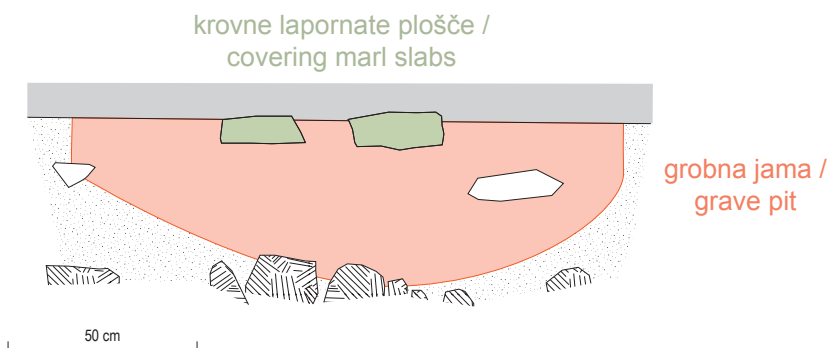

Sl. 2: Most na Soči – Repelc. Izbor konjskih kosti iz groba R 19: a – odlomek distalnega dela leve golenice (*aspectus anterior, aspectus distalis*); b – površina kostnine na mestu loma pri isti golenici; c – odlomek proksimalnega dela leve tretje stopalnice (*aspectus proximalis, aspectus anterior*); d – površina kostnine na mestu loma pri isti stopalnici. (Foto: D. Valoh).

Fig. 2: Most na Soči – Repelc. A selection of horse remains from Grave R 19: a – fragment of the distal part of the left tibia (*aspectus anterior, aspectus distalis*); b – fracture surface on the same tibia; c – fragment of the proximal part of the left 3rd metatarsal bone (*aspectus proximalis, aspectus anterior*); d – fracture surface on the same metatarsal bone. (Photo: D. Valoh).

Gr. R 19

Sl. 3: Most na Soči – Repelc. Presek groba R 19 z označeno lego posameznih ostankov konja v odnosu do krovnega venca lapornatih plošč. Z zanesljivostjo opredeljene najdbe so obarvane v celoti, pogojno opredeljeni primerki pa so le barvno obrobljeni. Oznaka posameznih vretenc je simbolična.

Fig. 3: Most na Soči – Repelc. Cross-section of Grave R 19 showing the position of individual horse remains relative to the marl cover slabs. Positively identified remains are coloured green, putatively identified specimens only outlined. The selection of the marked vertebrae is symbolic.

Najdbe so ležale v žganini, kjer so bile pomešane s slabo sežganimi ostanki odrasle osebe (glej tu Mlinar, t. 29A).

Grob R 41

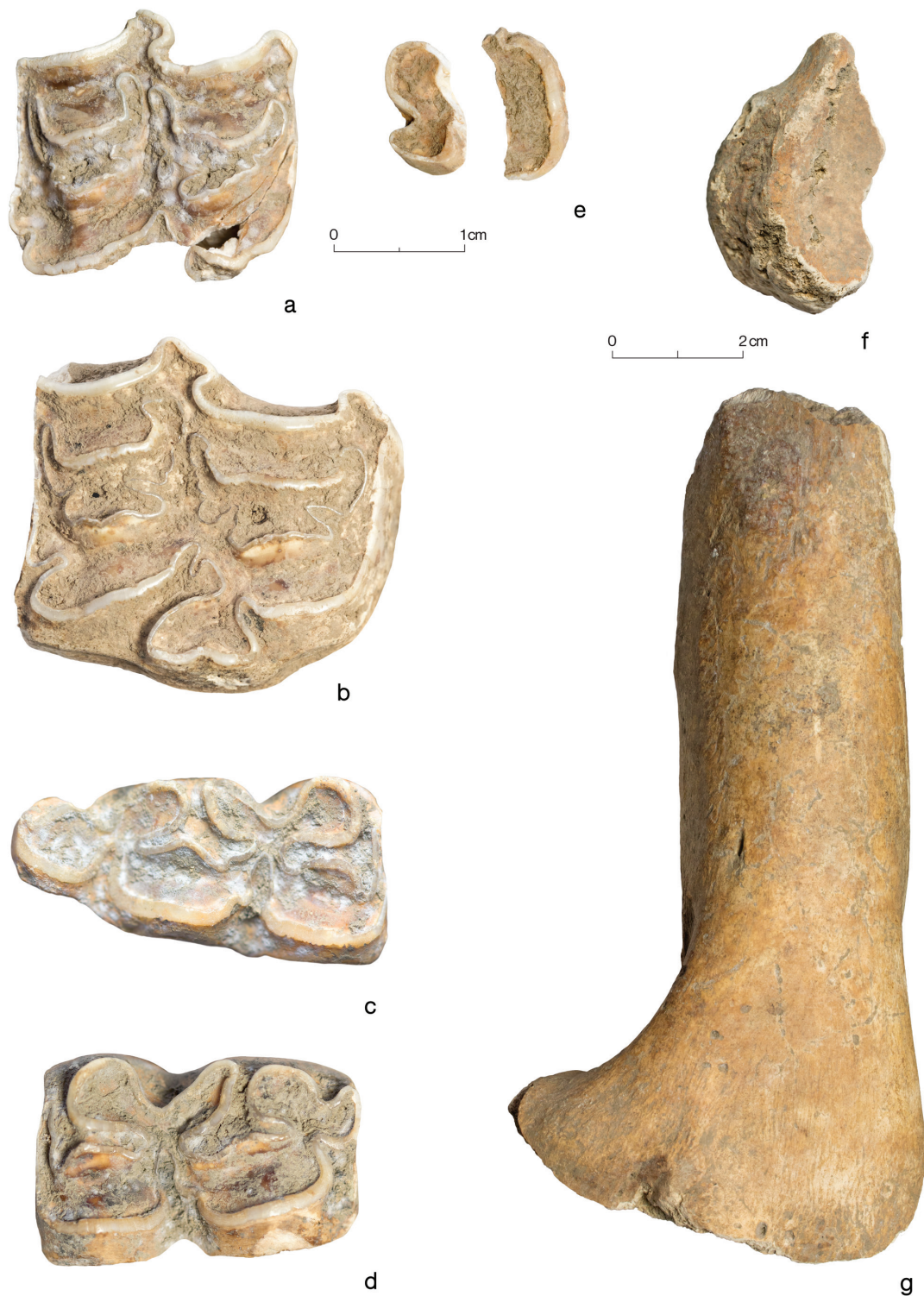
Edini odkriti živalski ostanek je odlomek distalnega dela desne golenice drobnice. Na podlagi zraščene distalne epifize je mogoče sklepati, da je bila žival ob smrti starejša od enega leta (Zeder 2006, Tab. 4). Najdba je bila odkrita v žganini, kjer je bila pomešana s kalciniranimi ostanki odrasle osebe, mlajše od 40 let, odlomki lončenine in delci bronca (glej tu Mlinar, t. 30B, in Leben-Seljak, tab. 1, 3).

Grob R 45

V grobu je bil odkrit kostni drobec taksonomsko ožje neopredeljenega sesalca.

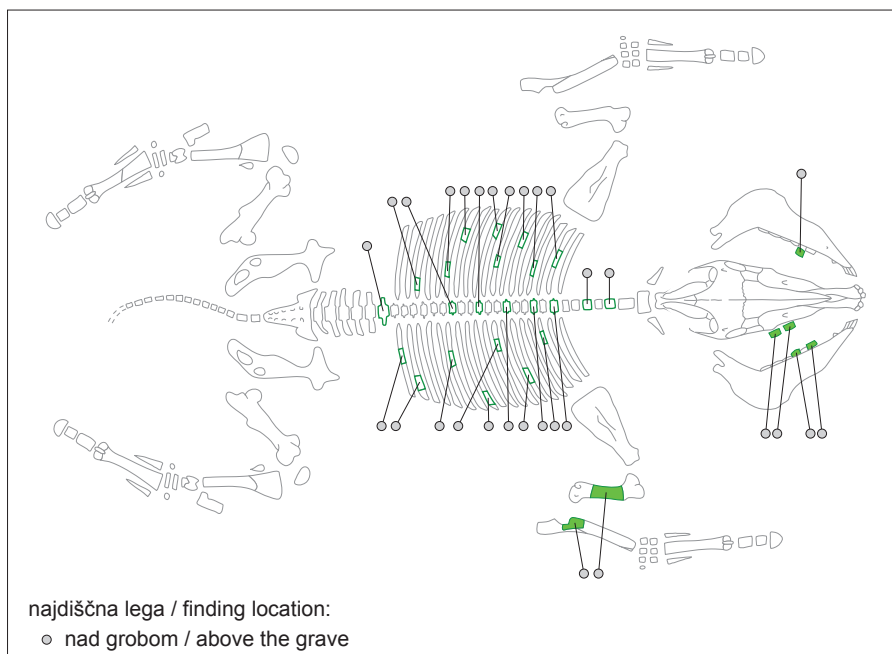
Grob R 51

V otroškem (antropološki izsledki; glej tu Leben-Seljak, tab. 1, 3) oziroma moškem grobu (pridatek odlomkov orožja; glej tu Mlinar, t. 33C) so bili med kalciniranimi ostanki pokojnika pomešani delček nezraščene distalne epifize dlančnice ali stopalnice drobnice in štirje kostni odlomki taksonomsko ožje neopredeljenega sesalca. Z dlančnico/stopalnico zastopana ovca oziroma

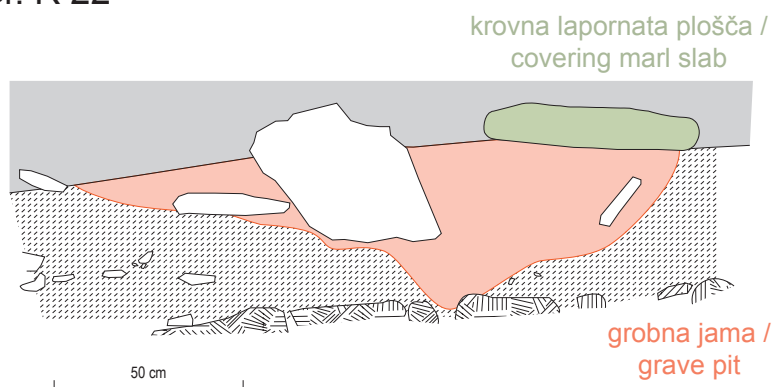

Sl. 4: Most na Soči – Repelc. Z zanesljivostjo opredeljeni ostanki konja iz groba R 22: a – zgornji ličnik/kočnik; b – zgornji ličnik/kočnik; c – spodnji ličnik/kočnik; d – spodnji ličnik/kočnik; e – ličnik/kočnik (2 odlomka); f – odlomek koželjnice; g – odlomek nadlahtnice. (Foto: D. Valoh).

Fig. 4: Most na Soči – Repelc. Positively identified horse remains from Grave R 22: a – upper cheek-tooth; b – upper cheek-tooth; c – lower cheek-tooth; d – lower cheek-tooth; e – cheek-tooth (2 fragments); f – fragment of a radius; g – fragment of a humerus. (Photo: D. Valoh).

Gr. R 22

Sl. 5: Most na Soči – Repelc. Presek groba R 22 z označeno lego posameznih ostankov konja v odnosu do krovnega venca lapornatih plošč. Z zanesljivostjo opredeljene najdbe so obarvane v celoti, pogojno opredeljeni primerki pa so le barvno obrobljeni. Oznake posameznih zob, reber in vretenc so simbolične.

Fig. 5: Most na Soči – Repelc. Cross-section of Grave R 22 showing the position of individual horse remains relative to the marl cover slabs. Positively identified remains are coloured green, putatively identified specimens only outlined. The selection of the marked teeth, ribs and vertebrae is symbolic.

koza je bila ob poginu mlajša od dveh let (Zeder 2006, Tab. 4). Vsi živalski ostanki so sežgani, pri čemer obarvanost kostnine niha med sivo in belo.

Grob R 51 je edini v tem poglavju obravnavani pokop, ki je datiran v poznolatenski čas (stopnja Sv. Lucija IV; glej tu Mlinar, sl. 59).

Žganinska jama (SE 101, 102; kv. 1)

Na območju žganinske jame z največjim premerom pribl. 4,5 m so bili v dobrih 30 cm debeli črni plasti lesnega oglja prežgani kamni, odlomki predmetov, drobci prežganih človeških kosti (glej tu Mlinar, sl. 40, 42, pril.

1/2) in 33 živalskih ostankov. Med slednjimi so zastopani levi zgornji kočnik in desni sekalec goveda, diafiza desne nadlahtnice in fragment skočnice domačega prašiča, delček diafize dlančnice ali stopalnice konja in šest najdb drobnice: desni zgornji ter po en levi in desni spodnji kočnik, delček diafize desne koželjnice ter odlomek diafize leve in desne golenice. Najmanjša širina diafize prašičje nadlahtnice je 18,5 mm, najmanjša širina diafize ene izmed obeh ovčjih oziroma kozjih golenic pa 14,0 mm. Taksonomsko ožje neopredeljenih živalskih ostankov je 22; vsi pripadajo sesalcem. Nobeden od analiziranih primerkov ne izkazuje sledi izpostavljenosti ognju.

Okrogla kamnita konstrukcija (SE 88; kv. 4)

Med poševno položenimi lapornatimi ploščami v kvadrantu 4, ki jih je prekrivala prežgana ilovnata ploskev (glej tu Mlinar, sl. 45, 46, pril. 1/2), so ležali dva leva zgornja in dva leva spodnja kočnika drobnice ter 16 najdb taksonomsko ožje neopredeljenih sesalcev. Velikost teh praviloma ne presega centimetra, prav vsi pa so sežgani. Obarvanost kostnine niha med črno in belo.

Kamniti suhi zid (SE 87; kv. 4 in 5)

Iz velikih lapornatih in delno apnenčastih plošč grajen kamniti suhi zid je datiran v začetno fazo grobišča na Repelcu (glej tu Mlinar, 60–61). Med kamni so bili odkriti del lobanje in desni tretji spodnji kočnik goveda, dva odlomka reber večjega rastlinojeda (bržčas prav tako goveda) in dva kostna drobca taksonomsko ožje neopredeljenega sesalca.

Druge najdbe

Na zahodnem delu leta 2000 arheološko raziskane območja je bilo izven grobov odkritih 83 živalskih ostankov, ki so večinoma ostali taksonomsko ožje neopredeljeni, sicer pa vsi pripadajo sesalcem. Ležali so na razmeroma omejenem prostoru v osrednjem delu izkopa, tj. v kvadrantih 6, 7 in 8 (*tab. 1*). Vsi štiri opredeljeni primerki so bili odkriti pod večjim kamnom v kvadrantu 8 in so bili pripisani govedu. Gre za delčka iste desne ličnice ter dva izolirana zoba: drugi zgornji ličnik in prvi oziroma drugi spodnji kočnik. Načeloma bi vse štiri najdbe utegnile pripadati isti lobanji; ostanki tega skeletnega elementa so bili sicer na Repelcu odkriti zgolj še med ploščami kamnitega suhega zidu (*SE 88*) ob robu vzhodnega od obeh območij izkopavanj (*tab. 2*). Med taksonomsko neopredeljenimi najdbami so posamezni primerki zoogleneli oziroma kalcinirani. Predvsem med najmanjšimi kostnimi drobci je morda zastopan tudi človek.

Zbir živalskih ostankov z vzhodnega dela arheološko raziskanega območja (izkopavanja iz leta 2002) je bistveno bogatejši. Ob 79 najdbah iz grobov in drugih že predstavljenih struktur je bilo še 162 odlomkov kosti in zob razpršenih v plasti z železnodobnim in rimskodobnim gradivom (*SE 3*) (*tab. 2*). Med temi največ primerkov pripada drobnici¹ (N = 23), sledita ji govedo (N = 6), domači prašič (N = 2) in konj (N = 1). Med taksonomsko opredeljenimi najdbami (N = 34) so najbolj zastopani skeletni elemente zobje (drobnica: N = 16; govedo: N = 5; konj: N = 1), vendar pa drobci kozjih oziroma ovčjih kočnikov z območja kvadrantov 3 (N = 6), 9 (N = 3) in 10 (N = 3) morda pripadajo

¹ Do ravni vrste je bilo mogoče opredeliti le odlomek nadlahtnice iz kvadranta 7, ki pripada ovci. Metrični podatki: najmanjša širina diafize (SD *sensu* von den Driesch, 1976) = 14,5 mm; širina distalnega konca (Bd *sensu* von den Driesch, 1976) = 28,0 mm.

precej majhnemu številu različnih zob, nemara celó le po enemu samemu na posamezen kvadrant. Med postkranialnimi skeletnimi elementi je največ prstnic (drobnica: N = 2; govedo: N = 1), s petimi primerki pa so zastopane različne dolge kosti okončin.

RAZPRAVA

Živalski ostanki z grobišč so pogosto interpretirani kot grobni pridatki, posmrtna popotnica, zavržen odpadki pogrebne pojedine ali ostanek katerega od drugih obredov, povezanih s čaščenjem pokojnikov (za primere iz južnega in jugovzhodnoalpskega prostora glej npr. Gabrovec 1960; Puš 1971; Bartosiewicz 2002; Di Martino 2002; Gruškovnjak 2016a; Kovač, Toškan 2017; Toškan 2017a; 2017b; Škvor Jernejčič, Toškan 2018; Gruškovnjak, Omahen, Toškan 2018; Črešnar et al. 2019). Najverjetneje enako velja za (večinski del?) kosti in zob z ledin Pucarjev rob in Repelc. Takšno razlago je praviloma najlažje utemeljiti pri ostankih iz polnil posameznih grobov ter pri tistih iz drugih struktur, nedvoumno povezanih z grobiščem. Interpretacija ostankov, razpršenih po hodni površini, je težavnejša.

Ne glede na lego najdb živalskih kosti in zob na grobišču je treba za pravilno razumevanje njihove namembnosti posvetiti ustrezno pozornost relevantnim arheološkim podatkom o naravi konteksta kot takega. Zelo povedna je lahko tudi vsakršna svojstvenost proučevanega arheozoološkega gradiva v primerjavi z gradivom iz pripadajočih ali pa vsaj sočasnih naselbinskih kontekstov v regiji, pa tudi v odnosu do drugih grobišč iste kulturne skupine (prim. Gaastra 2018 in tam navedeni viri; Toškan 2017a). Pri gradivu z Repelca in Pucarjevega roba so takšno priložnost ponudile predvsem najdbe iz osrednjega dela iste nekropole (Marchesetti 1893a; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1985) in iz pripadajoče naselbine (Toškan, Bartosiewicz 2018), ob tem pa še tiste iz grobov kulturno sorodne in geografsko bližnje nekropole v Tolminu (okvirno 10. do 7. stol. pr. Kr.; Svöljšak, Pogačnik 2002), z grobišča gorenjske halštatske kulturne skupine s Pristave pri Bledu (okvirno 8. do sredine 7. stol. pr. Kr.; Gabrovec 1960) ter iz posameznih venetskih nekropol (glej npr. Fiore, Tagliacozzo 2006).

ŽIVALSKI OSTANKI IZ GROBOV

Med živalskimi ostanki, ki se neposredno navezujejo na posamezne pokope, najbolj izstopajo kosti in zobje konj iz grobov R 19 in R 22.² V zvezi s sicer maloštevilnimi preostalimi najdbami iz takšnih kontekstov je treba že uvodoma poudariti dvoje: (1) z izjemo³ obeh

² To gradivo je podrobneje obravnavano v nadaljevanju (glej razdelek Konjski ostanki, str. 210).

³ Sežgan je tudi drobec distalnega sklepa dlančnice/

delno ohranjenih pooglenelih vretenc (bržčas) drobnice iz groba PR 1 noben od taksonomsko ali vsaj anatomsko opredeljenih primerkov ne izkazuje sledi izpostavljenosti ognju, čeprav so med neopredeljenim (tudi človeškim?) kostnim drobirjem takšne najdbe mestoma pristne, in (2) vsi živalski ostanki iz grobov so bili odkriti v žganini bodisi na dnu grobne jame (Repelc) bodisi v priloženi žari (Pucarjev rob). Tam so bili pomešani s sežganimi ostanki pokojnika in grobnimi pridatki, zato njihova lega v grobovih najbrž ni naključna. Vpogled v podatke o vrstni sestavi in zastopanosti skeletnih elementov pokaže na prevlado izoliranih zob drobnice (Repelc: N = 8; Pucarjev rob: N = 1), pri čemer bi sicer utegnili vseh šest drobcev iz groba R 38 pripadati istemu zobu (*tab. 1 in 2*). Ovca oziroma koza sta v zbranem gradivu zastopani še z distalno polovico golenice iz groba R 41, sežganim delčkom diafize dlančnice/stopalnice iz groba R 51 ter morda z odlomkom rebra in že omenjenima delčkoma pooglenelih vretenc iz grobov R 19 in PR 1.

Prevladujoč delež ostankov drobnice med najdbami iz tukaj obravnavanih grobov ni presenetljiv. Enako sliko namreč kažejo tudi drugi starejšeeželeznodobni grobovi z živalskimi ostanki z Mosta na Soči, kjer so bile najdbe koz in (domnevno predvsem) ovc prepoznane v polovici od skupaj 61 pokopov z odkritimi živalskimi kostmi in/ali zobmi (*tab. 4*). Podobno velja za bližnje grobišče v Tolminu, kjer so bile drobnici pripisane najdbe iz štirih od petih grobov z nesežganimi živalskimi ostanki (Bartosiewicz 2002) ter iz do sedmih od skupaj osmih grobov s sežganimi živalskimi ostanki (Di Martino 2002). V venetskem prostoru, s katerim sta bila Most na Soči in celotna svetolucijska kulturna skupina tesno povezana, so najdbe drobnice v grobovih starejšeeželeznodobne starosti prav tako razmeroma pogoste, čeprav je njihov delež praviloma nekoliko manjši kot v Posočju (glej npr. Fiore, Tagliacozzo 2006 in tam navedeno literaturo). Pri Venetih je bilo namreč precej razširjeno tudi pridajanje prašičjih ostankov (predvsem podočnikov in sekalcev), ki v grobovih z Mosta na Soči in iz Tolmina v celoti manjkajo (*tab. 4*; Bartosiewicz 2002; Di Martino 2002). Različnost je mogoče vsaj deloma razložiti z bistveno večjo vlogo prašičereje pri Venetih v primerjavi s Posočjem, kjer naravne danosti tej živinorejski panogi niso naklonjene (glej npr. Toškan, Dirjec 2011, 362–364). Tako je med naselbinskimi živalskimi ostanki prazgodovinske starosti z Mosta na Soči⁴ delež prašiča manjši od desetih odstotkov (Toškan, Bartosiewicz 2018, Tab. 1), vrednosti z okvirno sočasnih severnoitalijanskih najdišč pa so do štirikrat tolikšne (glej npr. Petrucci 1996; Pino Uria, Tagliacozzo 2001).

stopalnice drobnice iz groba R 51, ki pa je poznolatske starosti.

⁴ Skromen, zgolj sedemodstotni delež prašičjih najdb je bil ugotovljen tudi v okviru rimskodobne naselbine z Mosta na Soči (Bartosiewicz 1986).

Zanimivo analogijo je mogoče najti na območju neposredno severno in vzhodno od Posočja. Medtem ko so prašičje najdbe v mlajšebronastodobnih in starejšeeželeznodobnih naselbinskih in grobiščnih kontekstih iz nižinsko locirane Ljubljane razmeroma pogoste (Toškan 2017a, 193–195 in tam navedeni viri), se na starejšeeželeznodobnih najdiščih s topografsko razgibane območja Blejskega kota pojavljajo bistveno redkeje (Gabrovec 1960, 45–47; Bartosiewicz 1996, Tab. 1). Znova se torej ponuja razlaga, po kateri bi na obseg prašičereje v pomembni meri vplivale zlasti naravne danosti območja, manj pa neka načelna živinorejska strategija posameznih človeških skupnosti. Je pa imela praksa pridajanja prašičjih ostankov pri Venetih povsem drugačno konotacijo od tiste, ki se kaže pri sočasnih prebivalcih Ljubljanske kotline. Če so namreč slednji v grobove praviloma vstavljali svinjino kot posmrtno popotnico (Toškan 2017a, 193–195), so prebivalci Padske nižine pridajali predvsem izolirane zobe (glej npr. Fiore, Tagliacozzo 2006). Nobenega dvoma ni, da je imelo takšno početje globok simbolni pomen. Tudi zaradi tega skoraj popolna odsotnost prašičjih ostankov iz posoških starejšeeželeznodobnih grobov ne more biti zgolj posledica okrnjenega obsega lokalne prašičereje, temveč predvsem bistveno manjše vloge, ki jo je ta žival imela v tamkajšnjem pogrebnem obredju. Ne nazadnje je pridanih prašičjih ostankov manj celó od pridatkov konj, čeprav so bile črede slednjih v tedanjem času v Posočju seveda še skromnejše.

Prevlada ostankov drobnice med živalskimi najdbami iz grobov z Repelca in Pucarjevega roba ni presenetljiva, saj je – kot že poudarjeno – skladna s podatki za grobove z osrednjega dela iste nekropole. Enako je treba kot pričakovano razumeti ugotovitev, da so najbolje zastopani skeletni element izolirani zobje (*tab. 1 in 2*; prim. s *tab. 4*). V literaturi so pridatki tovrstnih najdb v grobove največkrat interpretirani bodisi kot primeri simbolnih posmrtnih popotnic v smislu *pars pro toto* bodisi kot amuleti ali talismani (glej npr. Cherici 1999, 170–173; Perego 2010a, 75–80; Kmetová 2017a, 71–75). Na podlagi več posrednih argumentov se zdi, da na grobišču z Mosta na Soči prevladujejo slednji.

Izolirani zobje kot amuleti

V tem smislu je pomenljiv že pogled v sosednji venetski prostor, kjer je mogoče običaj pridajanja izoliranih zob v posamezne grobove na podlagi številnih dokumentiranih primerov utemeljeno opredeliti kot pogost (npr. Facciolo, Fiore, Tagliacozzo 2006). Poleg tega so bile tovrstne najdbe na tem območju odkrite tudi v nekaterih drugih kulturnih kontekstih (npr. gradbene daritve, deponije v okviru svetišč; Perego 2010a, 75). V grobove so bili nemalokrat pridani zobje konj, oslov, psov, različnih zveri, bobra in celó človeka (Tagliacozzo

Tab. 4: Most na Soči. Živalski ostanki v grobovih z izkopavanj Marchesettija in Szombathyja; samostojni pokopi konj so prikazani ločeno na tab. 6. Kjer podatek obstaja, so navedeni tudi zastopani skeletni elementi. Za deleže posameznih taksonov v gradivu iz pripadajočih naselbinskih kontekstov glej Toškan, Bartosiewicz 2018, tab. 1. Vira: Marchesetti 1893; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž Orel 1985; glej tudi Gruškovnjak 2016b.

Tab. 4: Most na Soči. Animal remains from the graves, excavated by Marchesetti and Szombathy; data relative to horse burials are presented separately on Tab. 6. Whenever available, skeletal element representation data are also shown. The share of individual taxa as observed in the assemblage of animal remains from the associated settlement is presented in Toškan, Bartosiewicz 2018, Tab. 1. Sources: Marchesetti 1893; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž Orel 1985; also see Gruškovnjak 2016b.

Grob Grave	Takson Taxon	Maxilla / Mandibula	Dentes	Vertebrae	Costae	Tibia	Astragalus	Noga / Limb	Ni podatka / No data
M 19	<i>Ovis aries</i>		1						
M 70	<i>Ovis aries</i>								•
M 166	<i>Ovis aries</i>								•
M 168	<i>Ovis aries</i>								•
M 192	<i>Ovis aries</i>		1						
M 231	gen. et spec. indet.								•
M 250	gen. et spec. indet.								•
M 325	<i>Capreolus capreolus</i>								•
M 338	gen. et spec. indet.								•
M 379	<i>Equus caballus</i>	1							
M 411	<i>Ovis aries</i>		1						
M 525	<i>Bos taurus</i>							•	
M 614	<i>Ovis aries</i>								•
M 741	<i>Ovis aries</i>			•					
M 863	<i>Bos taurus</i>								•
M 880	<i>Bos taurus</i>				1				
M 936	<i>Ovis aries</i>								•
M 967	<i>Ovis aries</i>								•
M 1024	<i>Ovis aries</i>								•
M 1258	Bovini							•	
M 1316	<i>Bos taurus</i>								•
M 1319	<i>Bos taurus</i>							•	
M 1532	<i>Ovis aries</i>								•
M 1574	<i>Bos taurus</i>								•
M 1671	<i>Ovis aries</i>								•
M 1758	<i>Ovis aries</i>								•
M 1763	<i>Ovis aries</i>								•
M 1767	<i>Ovis aries</i>								•
M 1801	<i>Ovis aries</i>								•
M 1813	<i>Bos taurus</i>								•
M 1819	<i>Ovis aries</i>								•
M 1848	<i>Bos taurus</i>						1		
M 1901	<i>Ovis aries</i>								•
M 1902	<i>Ovis aries</i>								•
M 1968	<i>Ovis aries</i>								•
M 2039	<i>Bos taurus</i>								•
M 2095	<i>Bos taurus</i>							•*	
	<i>Ovis aries</i>							•	
M 2162	<i>Ovis aries</i>								•
M 2175	<i>Ovis aries</i>					1			
M 2184	<i>Ovis aries</i>								•
M 2382	<i>Bos taurus</i>								•
M 2395	<i>Cervus elaphus</i>		•						
M 2419	<i>Bos taurus</i>								•
M 2433	<i>Bos taurus</i>							•	

Grob Grave	Takson Taxon	Maxilla / Mandibula	Dentes	Vertebrae	Costae	Tibia	Astragalus	Noga / Limb	Ni podatka / No data
M 2551	<i>Lepus europaeus</i>								•
M 2594	<i>Ovis aries</i>			•					
M 2598	<i>Ovis aries</i>		•						
M 2711	<i>Lepus europaeus</i>								•
M 2848	<i>Equus caballus</i>		1						
M 2871	<i>Equus caballus</i>		1						
Sz 248	<i>Bos taurus</i>							•	
Sz 914	gen. et spec. indet.				•				
Sz 1149	<i>Ovis aries</i>								•
Sz 1819	<i>Sus scrofa</i>		1						
	gen. et spec. indet.								•
Sz 1354	<i>Bos taurus</i>		•						
Sz 2015	<i>Bos taurus</i>				•				

* - natančneje neopredeljene nožne kosti teleta in goveda (Marchesetti 1893, 93)

* - precisely undefined limb bones of a calf and a cattle (Marchesetti 1983, 93)

1998; Cherici 1999, 171–173; Fiore, Tagliacozzo 2006; Perego 2010a, 77–78), ki seveda ne sodijo v kontekst tradicionalnih kulinarično zanimivih vrst, kar nasprotuje njihovi interpretaciji za posmrtno popotnico. Simbolno ozadje pridanih zob je zelo očitno tudi v primeru prašičjih sekalcev in podočnikov. V tej zvezi Fiore in Tagliacozzo (2006, 458–460) poročata o preferenčnem pojavljanju sekalcev v ženskih in podočnikov v moških grobovih. Zato gre sklepati, da so se podočniki nemara prej kot v vlogi amuletov ali talismanov utegnili pojavljati kot pričevalci visokega statusa umrlega posameznika za časa življenja in/ali njegovih lovskih uspehov (Fiore, Tagliacozzo 2006, 460; glej tudi npr. Perego 2010a, 78).

Še drug posreden indic v podporo opredelitvi (pretežnega dela) pridanih izoliranih zob z Mosta na Soči za amulete/talismane ponuja spolna struktura pokopov s tovrstnimi najdbami. Te so bile namreč večinoma dokumentirane pri ženskih ter eventualno otroških pokopih, medtem ko so bila v moških grobovih pogostejša odkritja večjega števila kosti iz (naj)bolj mesnatih delov živalskega telesa (tab. 4). Podobno sliko kažejo venetska grobišča (glej npr. Cherici 1999, 175–177; Fiore, Tagliacozzo 2006), pa tudi nekateri od maloštevilnih arheozoološko analiziranih starejšeželeznodobnih grobov iz jugovzhodnoalpskega prostora in njegovega neposrednega zaledja (glej npr. Kmetová 2017a, 73; Toškan 2017a, 193; 2017b, 153–155; Škvor Jernejčič, Toškan 2018, tab. 1). Pogostejše pridajanje amuletov v ženske in otroške grobove naj bi osmišljala potreba po izrazitejši zaščiti teh najšibkejših članov skupnosti (Perego 2010a, 75, 79 in tudi 82–83).

Kaj torej natančneje v tem smislu kažejo podatki za grobišče z Mosta na Soči? Na območju Repelca in Pucarjevega roba so bili izkopani trije grobovi z izoliranimi

zobmi drobnice, izmed katerih je bilo spol pokopane osebe mogoče opredeliti dvakrat. V obeh primerih gre za pokop oseb ženskega spola (glej grobova PR 2 in R 19). Med 28 grobovi z ostanki drobnice iz osrednjega dela iste nekropole je mogoče na podlagi poročil izkopavalcev (Marchesetti 1893a; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1985) podatke o zastopanosti posameznih skeletnih elementov pridobiti za sedem pokopov (tab. 4). Med temi gre v štirih primerih domnevno za pokope žensk (prim. Gruškovnjak 2016a, sl. 2.1.14). Dva izmed njih (M 19 in M 192; v drugem primeru gre za mladostnico) sta vključevala enega ali nekaj posameznih izoliranih zob, v grobu M 2175 je bil odkrit odlomek golenice z vstavljeno bronasto iglo, v skledo v grobu M 741 pa je bila položena 'polovica hrbta', kot je Marchesetti (1893a, 127) bržčas opisal odkritje večjega števila vretenc. Ob obeh ženskih grobovih z izoliranimi ovčjimi/kozjimi zobmi so bili zobje drobnice odkriti le še v dveh drugih grobovih, kjer pa spola pokopane osebe ni bilo mogoče ugotoviti (M 411 in M 2598). Izmed ravnokar nanizanih šestih grobov – tj. vseh štirih ženskih grobov z ostanki drobnice in obema pokopoma z izoliranimi ovčjimi/kozjimi zobmi, a brez podatka o spolu pokojnika – kaže torej le 'polovico hrbta' razumeti kot posmrtno popotnico. Pridajanje posameznih izoliranih zob in odlomka golenice z vstavljeno bronasto iglo je imelo namesto tega najbrž predvsem magično konotacijo.

Edini moški grob z najdbami drobnice, ki je bil odkrit na osrednjem delu nekropole z Mosta na Soči in za katerega obstaja vsaj površen popis pridanih skeletnih elementov, je vključeval ostanke ožje sicer neopredeljenih nožnih kosti ovce ter mladega in odraslega goveda (grob M 2095; tab. 4). Zbir se zdi utemeljeno razumeti

kot ostanek posmrtno popotnice. Pri tem je zanimivo, da med grobovi z (vsaj okvirnim) seznamom pridanih zanesljivo opredeljenih govejih najdb z Mosta na Soči (N = 10; *tab. 4*) močno prevladujejo moški pokopi (N = 8), v dveh primerih pa spola pokojne osebe ni mogoče opredeliti (gre za grobova M 525 in M 880; prim. Gruškovnjak 2016a, sl. 2.1.11). V omenjenih osmih moških grobovih so bile v šestih odkrite kosti⁵ nog, v enem delčki reber in zgolj v enem izoliran zob oziroma izolirani zobje. Gre za grob Sz 1354, ki posebno mesto zavzema tudi zaradi lokalno izjemno redko dokumentirane delne kremacije pokojnika (Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1985, 229). Ob sicer povprečnem inventarju pridatkov je bila namreč v žganini med večjimi koščki napol sežganih človeških kosti odkrita pokojnikova povsem trhla in zmečkana nesežgana lobanja. Neobičajen način obravnave trupla pred pokopom bi lahko pričal o posebnih okoliščinah življenja in/ali smrti pokojnika. Še več; morda je prav tu iskati vzrok za odločitev o pridatku 'magičnega' govejega zoba v moški (in ne ženski ali otroški) grob. Pokojnik je nemara v očeh lokalne skupnosti potreboval dodatno zaščito ali pa si je z omenjenim pridatkom zaščito pred pokojnikovo dušo obetala zagotoviti skupnost sama (Perego 2010a, 82–83).

Iz vzemši drobnico, sta bila ob grobu Sz 1354 v okviru grobišča z Mosta na Soči domnevno odkrita le še dva pokopa z najdbami izoliranih živalskih zob, pri katerih je bilo mogoče nedvoumno ugotoviti spol pokopane osebe. V obeh primerih gre za ženska pokopa, pri čemer so bili v grobu M 2395 odkriti zobje jelena, v bogatem grobu Sz 1819 pa podočnik divje svinje. Obe živalski vrsti sta na obravnavanem grobišču zastopani le v teh dveh grobovih.

Posmrtna popotnica

Predstavljeno tezo o preferenčni praksi pridajanja magičnih predmetov v posoške ženske in otroške grobove bi bilo seveda treba preveriti na večjem vzorcu, kar v tem trenutku ni izvedljivo. Je pa tudi že na podlagi aktualnih podatkov mogoče domnevati, da številčnost pojavljanja amuletov v ženskih grobovih sama po sebi ne izključuje obstoja vzporedne prakse, po kateri bi pokojnicam v grobove pridajali tudi posmrtno popotnico. Kakšna je ta bila in ali so med spoloma s tem v zvezi omembe vredne razlike, je težko reči. Določene indice v tem smislu nemara ponujajo sicer maloštevilna odkritja živalskih ostankov v priloženem posodju. Kjer je v takšnih primerih iz poročil/objav izkopavalcev mogoče pridobiti vpogled v

zastopanost posameznih skeletnih elementov prepoznanih živalskih vrst (N = 3), ti namreč nakazujejo prakso pridajanja znatnih delov živalskih kadavrov s poudarki na srednje do zelo mesnatih anatomskih regijah telesa (*tab. 4*). Kot že navedeno, so bile v grobu M 741 v skledi odkrite kosti polovice ovčjega hrbta, v grobu Sz 914 pa prav tako v skledi delčki reber in torej prsnega koša taksonomsko ožje neopredeljene živali. Ob tem obstaja še poročilo za grob M 525, kjer so v vrču ležali natančneje neopredeljeni ostanki goveje noge. Dve zanimivi analogiji za tovrstne skupke živalskih ostankov je najti na grobišču v Tolminu. V grobu 155 je bilo namreč v latvici odkritih deset odlomkov reber in dve vretenci drobnice, v grobu 269 pa prav tako v latvici polovica glave odrasle ovčje samice (Svoljšak, Pogačnik 2001; Bartosiewicz 2002, 133).

Na podlagi teh nekaj skopih podatkov se ponuja domneva, da so kot posmrtna popotnica lahko služili razmeroma mesnati deli manjših živali (glej, denimo, grobova M 741 z Mosta na Soči in grob 155 iz Tolmina), nemara pa tudi nekakšne enolončnice ali obare. O slednjem bi utegnili pričati polovica ovčje glave iz tolminskega groba 269, morda pa tudi odlomki reber taksonomsko neopredeljene živali iz groba Sz 914 z Mosta na Soči (prim. Kmeťová 2017b). Pri tem je pomembno, da sta bila tako grob Sz 914 kot tudi že omenjeni grob M 741 z ostanki polovice ovčjega hrbta oba prepoznana kot ženska pokopa. Praksa pridajanja posmrtnih popotnic v obliki večjih delov žrtvovanih živali očitno ni bila omejena le na moške grobove. Zato tudi ni verjetno, da so posamezni izolirani zobje iz (večinoma) ženskih grobov zgolj ostanek spolno specifične (tj. ženskam namenjene), izrazito simbolične različice lokalnih posmrtnih popotnic.

Poseben komentar na tem mestu zasluži na kratko že omenjeno odkritje natančneje neopredeljenih govejih nožnih kosti v vrču iz groba M 525. Upoštevajoč velikost dolgih kosti okončin pri tej domači živali, je verjetno, da so bili v vrč odloženi bodisi zgolj posamezni odlomki nadlahtnice, koželjnice, stegenice in/ali golenice bodisi brščas večinoma cele kosti spodnjega dela nog (tj. zapestnice, nartnice, prstnice), ki so znatno manjše. Prva od obeh možnosti bi pričala o izjemno bogati popotnici, saj so zgornji in srednji deli okončin pri govedu zelo bogati z mesom. Kaj pa druga možnost, ki se zdi nemara spričo popolne odsotnosti poročil o najdbah govejih dolgih kosti v grobovih z Mosta na Soči in iz Tolmina celó nekoliko verjetnejša? Pravzaprav niti v tem primeru ne kaže *a priori* razmišljati o skromni popotnici. Kostni so namreč v vsakem primeru pripadale govedu kot tedaj največjemu lokalno rejenemu domestikatu, zato je bil zakol takšne živali za lastnika nedvomno velik gospodarski zalogaj (prim. Toškan 2017b, 155–156).

Analogijo za pridatek posmrtno popotnice v obliki skrajnega spodnjega dela goveje noge bi nemara kazalo iskati v katerem od sedmih pretežno moških grobov z Mosta na Soči, za katere izkopavalci poročajo o odkritju

⁵ Iz groba M 1848 izvira le primerek skočnice. Najdba bi utegnila imeti magični pomen, čeprav so možne tudi drugačne razlage (glej npr. Perego 2010a, 78–80; Toškan 2017b, 154–156 in tam navedena literatura). Podobne interpretativne možnosti se ponujajo za skupek leve skočnice in treh prstnic goveda iz ženskega groba 327 v Tolminu (Bartosiewicz 2002, 133–134).

sicer natančneje neopredeljenih govejih kosti okončin (*tab. 4*). Kot vzporednico je vsekakor smiselno navesti tolminski grob 327, v katerem so ležale kosti telečjih parkljev (Bartosiewicz 2002, 133). Te niso bile odkrite v lončeni posodi, kot je bil to primer pri grobu M 525, zato interpretacija v smislu popotnice kot enolončnice ali obare bržčas ne pride v poštev.⁶ Verjetneje gre za ostanek pokojni osebi pridane hrane v obliki kulinarčno manj zanimivega, čeprav v simbolnem smislu še vseeno prestižnega (glej npr. Kmeťová 2017a, 73) dela žrtvovanega goveda, pri čemer je utegnil biti preostanek kadavra te dragocene domače živali namenjen pogrebni pojedini ali kateremu od vzporedno potekajočih obrednih dejanj. Skladno s takšnim razmišljanjem bi kot simbolne grobne popotnice lahko razumeli tudi posamezne primerke pridanih vretenc ali delčkov reber, kakršni so bili med drugim odkriti v repelškem grobu R 19.⁷ Ne nazadnje o podobno intenzivno razsekanih rebrih (pretežno) drobnice poročajo iz nekaterih železnodobnih svetišč v regiji, kjer je to gradivo interpretirano prav kot ostanek obrednih pojedin (Fiore, Tagliacozzo 2001, 89; Facciolo, Fiore, Tagliacozzo 2006, 56–57; lastni neobjavljeni podatki za Gradič pri Kobaridu).

Še zadnja najdba ovce oziroma koze iz grobov z Repelca in Pucarjevega roba, ki doslej ni bila podrobneje obravnavana, je odlomek distalnega dela golenice iz groba R 41. Po analogiji z grobom M 2175 z Mosta na Soči ali grobom 213 iz Tolmina (Bartosiewicz 2002, 133) bi lahko šlo za ostanek priložene krače oz. gnjati (glej tudi npr. Kmeťová 2017a, 74). Ker pa je bila ob manjkajočem proksimalnem delu golenice iz groba M 2175 v njeno mozgovno votlino vstavljena bronasta igla, je

⁶ Vsaj na načelni ravni je sicer treba omeniti možnost namenske uporabe lesenih posod, ki bi pozneje v sedimentu propadle (prim. Kmeťová 2017b). Posamezne takšne najdbe so bile v okviru Mosta na Soči dejansko odkrite (Dular, Tecco Hvala 2018, 100–102).

⁷ Interpretacija obeh odlomkov vretenc (drobnice?) iz pitosa groba PR 1 s Pucarjevega roba je zavoljo sledi njune izpostavljenosti ognju bolj zapletena. Čeprav je zoglenelost le površinska, so postala morebitna ohranjena mehka tkiva ob tako neposredni izpostavljenosti ognju zagotovo neužitna. Isto seveda velja tudi za sežgan drobec dlančnice/stopalnice drobnice iz sicer mlajšeželeznodobnega groba R 51 (stopnja Sv. Lucija IV). Ponuja se razlaga o simbolni posmrtni popotnici, sorodni tistim z nekaterih grobišč iz osrednjeslovenskega prostora (Toškan 2017a, 193–195), ali pa o darovih božanstvom kot v primeru venetskega kulturnega mesta Via S. Eufemia-Via S. Massimo v Padovi (Ruta Serafini, Micheli 2013, 1209–1210). Zanesljivih poročil o ožganih živalskih kosteh iz grobov z osrednjega dela grobišča z Mosta na Soči ni, so pa takšne najdbe odkrili v Tolminu (Di Martino 2002). V grobu PR 1 s Pucarjevega roba so bili od pridatkov med drugim izkopani sovji skifos, ki kaže na izmenjave z Grčijo oziroma z njenimi emporiji ob izlivu reke Pad, kačasti fibuli vrste Fraore – Parma, ki sta značilni predvsem za predalpski prostor severne Italije, in pravokoten pasni okov, kot jih je najti zlasti na Dolenjskem (glej tu Mlinar 103–105).

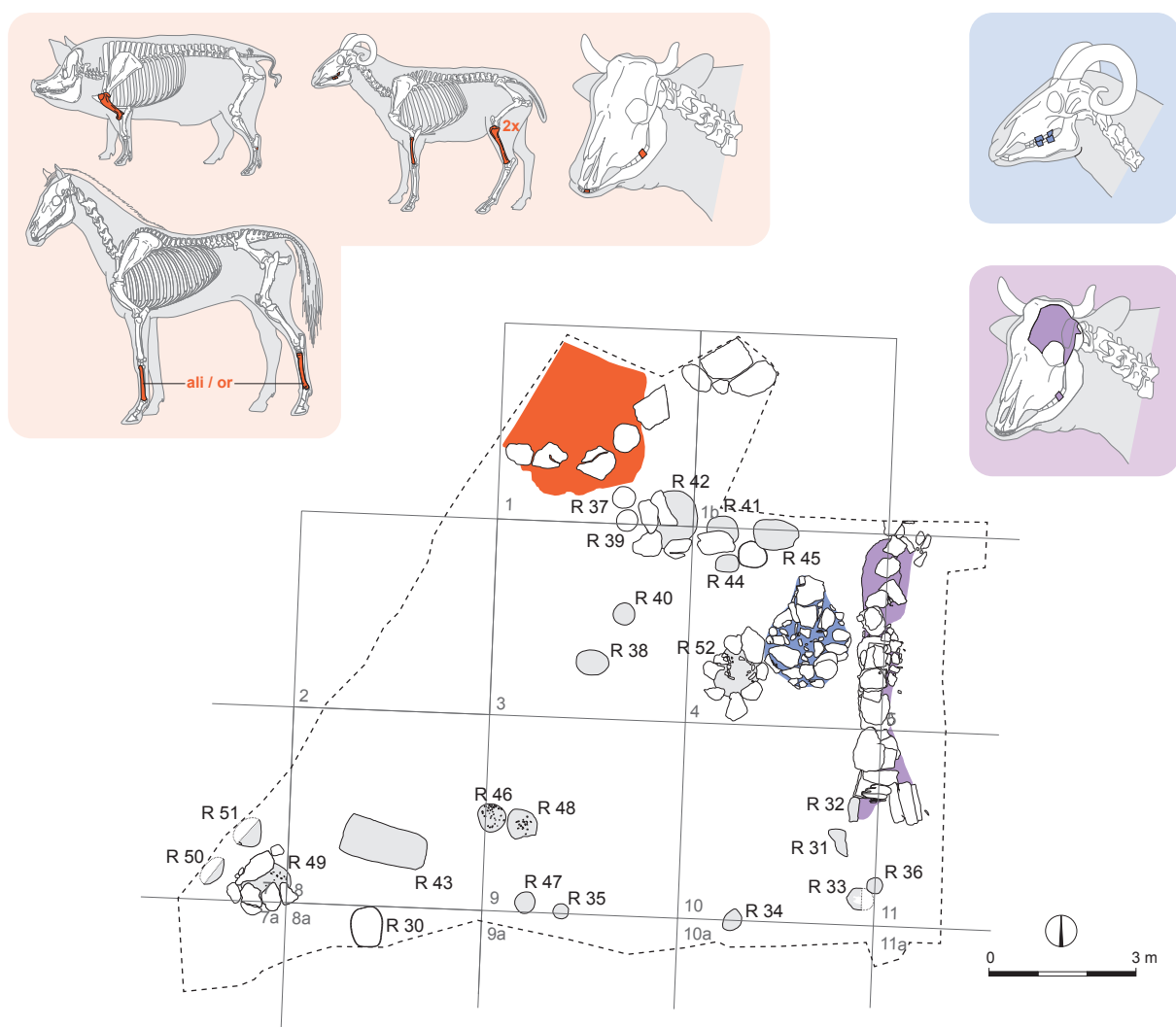
vsaj načeloma dovoljeno razmišljati tudi v smeri bolj simbolnega pridata od klasične posmrtnice. Ne nazadnje je na podlagi arheoloških in etnoloških raziskovanj lepo razvidno, da lahko ljudje pomembno obredno vrednost pripišemo tako rekoč vsakemu delu okostja (Cherici 1999; Birtalan 2003; Choyke 2010; Ekroth 2019; glej tudi spodaj).

Ob drobnici in konju je bilo mogoče v grobovih z Repelca in Pucarjevega roba s precejšnjo verjetnostjo opredeliti le še odlomek zgornje čeljustnice večjega kopitarja iz groba R 22, ki najbrž pripada govedu. Ta vrsta je sicer zastopana tudi v 17 grobovih z osrednjega dela iste nekropole (*tab. 4*) ter v enem izmed grobov z nesežganimi in do petih grobovih s sežganimi živalskimi ostanki iz Tolmina (Bartosiewicz 2002; Di Martino 2002). Čemu je utegnil biti v grobu R 22 vstavljen delček goveje čeljustnice, je težko ugibati, saj analogije v lokalnem prostoru niso znane (*tab. 4*; Bartosiewicz 2002). V mnogo kultih kronološko in geografsko različnih človeških skupnosti naj bi sicer prav glava najučinkoviteje povzemala bistvo posameznega bitja, zaradi česar so ji (bile) pripisovane številne magične lastnosti (glej npr. Choyke 2010; Prego 2010a; Kmeťová 2017a, 73–74). Bržčas bi enaka razlaga lahko prišla v poštev pri repelškem pokopu R 22. Toliko bolj zato, ker je bilo nad istim grobom odkritih več drugih pridatkov s potencialno apotropejskimi lastnostmi (npr. steklena jagoda, konjske kosti). Po drugi strani bi bilo vsled nadpovprečno razkošne grobne konstrukcije in bogatosti pridanega inventarja (konjska oprema) govejo najdbo iz groba R 22 mogoče razumeti tudi kot izraz visokega statusa pokojnika oziroma njegove družine (prim. Kmeťová 2017a, 76–78). Morebitno žrtvovanje takó konja kot goveda je namreč za svojce umrlega nedvomno pomenilo posebej veliko gospodarsko breme, zaradi česar je moralo biti v skupnosti razumljeno kot izjemno prestižno dejanje.

ŽIVALSKI OSTANKI IZ DRUGIH KONTEKSTOV

Izkopavanja na ledini Repelc v letu 2002 so razkrila nekaj posameznih struktur, ki so interpretirane kot ostaline kulturnih praks na grobiščnem 'svetem' prostoru. Raziskave štirih izmed njih so med drugimi najdbami razkrile tudi živalske ostanke (*tab. 1* in *2*). Te strukture so žganinska jama z železnodobnimi in rimskodobnimi najdbami (SE 101, 102), suho grajeni zid iz lapornatih plošč (SE 87), okrogla kamnita konstrukcija iz lapornatih plošč (SE 88) in večji kamen v kvadrantu 8 (glej tu Mlinar, pril. 1/2).

Žganinska jama je bila odkrita v kvadrantu 1 na severnem robu repelške terase (*sl. 6*). Raziskana je bila v velikosti 12 m², njen največji premer pa je pribl. 4,5 m. V več kot 30 cm debeli črni plasti lesnega oglja so bili razpršeni prežgani kamni in kamenčki, živalski ostanki,

Sl. 6: Most na Soči – Repelc. Tloris vzhodnega območja izkopavanj leta 2002 z označenimi pomembnejšimi strukturami in shematskim prikazom zastopanih skeletnih elementov posamezne živalske vrste med arheozoološkimi najdbami.

Fig. 6: Most na Soči – Repelc. Plan of the east excavation area (investigated in 2002) with marked major structures. Also shown are the related schematic displays of skeletal element representation data per animal taxa.

drobci prežganih človeških kosti, številni odlomki fibul, razlomljen srebrn, bronast in železen nakit, odlomki železnega orožja, železni žebli in žeblički, svinčen vložek za popravilo keramične posode, kamnit brus, močno prežgani odlomki lončenih posod ter drobci stekla in sežganih steklenih jagod. Gradivo je mladohalštatske, poznolatenske in zgodnjericke starosti (glej tu Mlinar, sl. 59).

Zbir pobranih živalskih ostankov z območja žganinske jame je količinsko skromen ($N = 33$; $NISP^8 = 11$; tab. 2), vendar v več detajlih zanimiv. Komentar vsekakor zasluži (skoraj?) popolna odsotnost primerkov s sledmi izpostavljenosti ognju. Edina izjema v tem smislu bi lahko

⁸ NISP – število taksonomsko opredeljenih primerkov (Number of Identified Specimens; Grayson 1984).

bil sežgan odlomek prašičje skočnice (sl. 7a), ki pa je bil odkrit v kvadrantu 2 tik ob zunanjem robu žganinske jame, in ne v njej. Na drugi strani naj bi vsi v jami odkriti sežgani kostni drobci pripadali človeku (T. Leskover, ustno poročilo). Ugotovitev je pomembna za celovitejše razumevanje namembnosti strukture, ki jo arheologi razlagajo kot sežigališče (*ustrinum*) oziroma žgalnodaritvenih prostor (glej tu Mlinar 94–96). Skupek živalskih ostankov z območja žganinske jame namreč odstopa od zbivov tovrstnih najdb s tipičnih alpskih žgalnodaritvenih prostorov tako v smislu že omenjene odsotnosti (pičlosti?) sežganih primerkov (prim. Tecchiati 2000, 5; Zohmann, Forstenpointer, Galik 2010, 831–852) kot tudi zaradi velike, kar tretjinske zastopanosti skeletnih elementov iz mesnatejših delov telesa (prim. Zohmann, Forstenpointer,

Sl. 7: Most na Soči – Repelc. Prašičji ostanki z območja žganinske jame (SE 101–103): a – odlomek sežgane skočnice (kv. 2); b – skočnica; c – odlomek nadlahtnice. (Foto: D. Valoh).

Fig. 7: Most na Soči – Repelc. Porcine remains from the area of the cremation pit with burnt remains (SU 101–103): a – fragment of a burnt astragalus (Grid Square 2); b – astragalus; c – fragment of a humerus. (Photo: D. Valoh).

Galik 2010). Zanimivo primerjavo ponuja domnevni žgalnodaritveni prostor, odkrit na območju hiše 6/2 v železnodobni naselbini z Mosta na Soči (Dular, Tecco Hvala 2018, 79–81). Od 97 tam zbranih živalskih ostankov je bil ognju prav tako izpostavljen le en primerek, vendar pa je delež kosti iz mesnatejših delov telesa tako rekoč zanemarljiv (N = 7). Več kot 90 odstotkov najdb iz tega konteksta namreč pripada izoliranim zobem, odlomkom lobanj in posameznim kostem skrajno spodnjega

dela obeh parov nog (Toškan, Bartosiewicz 2018, 491). Arheozoološki zbir iz repelške žganinske jame je torej v tem smislu bistveno drugačen.

Zaradi (skoraj popolne?) odsotnosti ognju izpostavljenih živalskih ostankov z območja žganinske jame lahko ti ponudijo vpogled kvečjemu v naravo spremljajočih, od obrednih kurjenj neposredno ločenih kulturnih dejavnosti. To velja kljub razlagi, da je območje (med drugim) služilo kot prostor za sežig pokojnikov (ustrina).

Praksa sežiga (delov) živalskih kadavrov skupaj s truplom preminule osebe na tem kultnem mestu domnevno sploh ni bila uveljavljena oziroma vsaj ni bila pogosta. Še več: ker poročil o odkritju zogleenih in/ali kalciniranih živalskih ostankov v grobovih z Mosta na Soči praktično ni (za izjemi glej, denimo, inventar grobov PR 1 in R 51, pri čemer je slednji poznolatenske starosti), bi bilo enak sklep nemara smiselno razširiti na celotno grobišče.

S tem v zvezi se sicer ponuja vprašanje, kako uspešni so bili pri prepoznavanju sežganih živalskih kostnih drobcev zgodnji izkopavalci s konca 19. in začetka 20. stol. Prav tako bi lahko bil kak posamezen drobec sežgane živalske kosti pomešan med ognju izpostavljene človeške ostanke z Repelca in Pucarjevega roba, kot je bilo to nakazano za grobove PR 12, PR 20, R 12A, R 17, R 40 in R 49. Maloštevilni človeški ostanke s sledmi izpostavljenosti ognju iz teh grobov so bili namreč dobro prežgani in zato težje določljivi (glej tu Leben-Seljak, tab. 1, 2). Tu so še posamezni primerki sežganih živalskih najdb z bližnjega grobišča v Tolminu (Di Martino 2002), kjer pa se je pokopavanje zaključilo že v 7. stol. pr. Kr. ali dobri dve stoletji pred najstarejšim pokopom na Repelcu (tj. 5. stol. pr. Kr.; glej tu Mlinar, sl. 59). Seveda ni nujno, da je pogrebni ritual skozi tako dolgo obdobje ostal povsem enak (prim. Gabrovec 1976, 50–51; glej tudi npr. Perego 2010b). Ravno nasprotno, ob koncu mladohalštatsko-dobne svetolucijske kulture je bil na območju Repelca in Pucarjevega roba zaznan opazen premik od velikih grobnih jam z znatnimi količinami po dnu posute žganine k manjšim vkopom v latenskem času, pri katerih je bila tudi količina raztrošene žganine skromnejša (glej tu Mlinar, 15–24, 39–52).

Se obredni značaj zbira živalskih ostankov iz repelške žganinske jame kaže v njegovi vrstni sestavi? Ugotovitev o prevladujočem deležu (predvsem zob) drobnice je dejansko v celoti skladna s pogostnostjo pojavljanja takšnih najdb v grobovih (tab. 2; glej tudi tab. 1 in 4), vendar enako velja tudi za pripadajočo naselbino (Toškan, Batrosiewicz 2018, Tab. 1). Pomenljivejše je zato odkritje odlomka dlančnice/stopalnice konja, ki mu je v času starejše železne dobe pripadala vloga kultne živali *par excellence* (Kmetová 2013a; 2013b; Bortolami 2017–2018; Toškan 2017a). Med 5544 taksonomsko opredeljenimi živalskimi ostanki iz starejšeželeznodobnih naselbinskih kontekstov Mosta na Soči je konj bržčas tudi zaradi tega zastopan s pičlimi osmimi (tj. 0,14 %) primerki.

Za celovito interpretacijo vloge živali v obrednih dejavnostih, ki so se odvijale na območju obravnavane žganinske jame, pa se zdi sicer še najzanimivejša prisotnost domačega prašiča. Vrsta je zastopana s skoraj v celoti ohranjeno diafizo desne nadlahtnice in primerkom skočnice, pri čemer zelo verjetno v isti kontekst sodi tudi v neposredni bližini odkrit odlomek še druge, tokrat sežgane skočnice⁹ (sl. 7). Ugotovitev, da gre pri

⁹ V tem slučaju bi bila to edina ognju izpostavljena (taksonomsko opredeljena) živalska najdba z območja obravnavane

dveh od skupno treh prašičjih najdb prav za ta skeletni element, ki ima tradicionalno močno poudarjeno simbolno vrednost, najbrž ni naključna. Še pomenljivejši se zdi podatek, da poročila o najdbah domačega prašiča v starejšeželeznodobnih grobovih z Mosta na Soči v celoti manjkajo, divji prašič pa je zastopan edino v grobu Sz 1819. Gre za bogat ženski pokop, v katerem je bil odkrit izoliran podočnik merjasca z bržčas predvsem okrasno vlogo. Drobec prašičje kosti je bil v okviru grobov s posoških starejšeželeznodobnih grobišč dokumentiran le še v grobu 35 iz Tolmina (Di Martino 2002), je pa vrsta sicer zastopana med živalskimi ostanki z obsežnega sežigališča na še tretjem starejšeželeznodobnem grobišču v radiju 15 km od Mosta na Soči, tj. v Kobaridu. Kot poroča Marchesetti (1893b, XIV), so izkopavalci na območju sežigališča odkrili tudi ostanke goveda, drobnice in konja, kar je pomenljivo, saj gre za popolnoma iste vrste kot pri žganinski jami z Repelca. Prav tako je zanimiva ugotovitev, da niti živalske kosti s kobariškega sežigališča ne kažejo sledi izpostavljenosti ognju (Marchesetti 1893b, XIV; Gabrovec 1976, 46).

Glede na razmeroma velike količine odkritega oglja, ki so bile dokumentirane na območju repelške žganinske jame in kobariškega sežigališča, je domnevati, da so na obeh lokacijah kurili večkrat. Navedena okoliščina bi lahko bila relevantna za kronološko opredelitev odkritih živalskih najdb. Zaradi odsotnosti kakršnih koli sledi izpostavljenosti ognju so te najbrž razmeroma mlade, tj. zgodnjericimske (Repelc) oziroma latenske (Kobarid; Gabrovec 1976, 51) starosti. Takrat naj bi opustili obredno uporabo obeh lokacij, s tem pa se je domnevno končalo tudi kurjenje. V nasprotnem primeru bi se značilne spremembe v strukturi in obarvanosti kostnine pojavile že zaradi zgolj posredne izpostavljenosti ognju, ko bi kosti ležale ob aktivnem kurišču ali neposredno pod njim (prim. Asmussen 2009, 530; Ruta Serafini, Michelini 2013, 1210).

Če obravnavano gradivo dejansko sodi v zgodnjericimski čas, bi lahko skupno pojavljanje ostankov goveda, drobnice in prašiča na očitno kultnem mestu služilo kot indic za navezavo na enega najbolj tradicionalnih rimskih obredov žrtvovanja goveda, ovce/ovna in prašiča, tj. *suovetaurilia*. Bistven sestavni del večine znanih različic tega obreda je bil ritualni obhod določenega posameznika, skupine ljudi ali območja (npr. polja, stavbe). Pri tem so v procesijo vključili enega ali več primerkov navedenih treh živalskih vrst, kar naj bi vsled njihovega končnega žrtvovanja zagotovilo (apotropejsko) zaščito, prosperiteto in/ali duhovno očiščenje vpletenih ljudi oziroma prostorov (Bendlin 2013, 6456–6457). Pomembno je poudariti, da so ritualni obhod (*lustratio*) marsikdaj izvajali tudi med (po)pogrebniimi slovesnostmi, pri čemer se je spreved utegnil pomikati prav okrog sežigališča/žgalnega prostora (Murgia 2013, 142–143). Se je torej takšna ali tej podobna praksa izvajala tudi na območju žganinske jame.

ninske jame z Repelca (in sežigališča iz Kobarida)? Teza je privlačna, pri čemer ji načeloma ne bi nasprotovala niti nekoliko starejša časovna opredelitev obravnavanih živalskih najdb od predlagane. Kot nakazujejo analogije iz venetskega prostora, so utegnile biti sorodne obredne prakse lokalno uveljavljene že globoko v predrimskem času (Ruta Serafini, Michellini 2013, 1213; Zaghetto 2017, 108, 113; glej tudi npr. Kmetová 2017a, 75). Ne glede na špekulativnost nekaterih specifičnih detajlov take razlage pa rezultati analize arheozooloških najdb z območja repelške žganinske jame (sežigališča, žgalnodaritvenega mesta) vsekakor podkrepljujejo splošno tezo o tej strukturi kot prostoru izvajanja spremljevalnih dejavnosti med pogrebnimi obredi in/ali po njih in to navkljub dejstvu, da praktično noben od analiziranih ostankov ni sežgan (prim. Salvagno et al. 2016).

Je mogoče podobno interpretirati tudi peščico živalskih ostankov z območja okrogle **kamnite konstrukcije** SE 88? Zgrajena je bila iz poševno položenih lapornatih plošč z delno prežgano ilovnato površino na južnem delu in štrlečo apnenčasto ploščo, usmerjeno proti severu. Lega strukture znotraj grobišča, njena pravilna oblikovanost in usmerjenost ter starejšeželeznodobne najdbe nakazujejo, da so se daritve oziroma žrtvovanja v čast prednikom morda res izvajali tudi na tem kraju (glej tu Mlinar, 60–61, 96). Med izkopavanji so bili odkriti štiri taksonomsko opredeljeni živalski ostanki, še 16 pa je bilo pod cm velikih sežganih in taksonomsko ter anatomsko neopredeljenih kostnih drobcev (tab. 2). Skromen vzorec žal ne dopušča izpejljave poglobljene analize, se pa zdi smiselno opozoriti na večinsko zastopanost izoliranih zob drobnice (tab. 2; prim. s tab. 1 in 4), ki se morda vnovič pojavljajo v vlogi simbolnih pridatkov z magičnimi lastnostmi.

V neposredni bližini žganinske jame in okrogle kamnite konstrukcije je bil že takoj ob vzpostavitvi grobišča na Repelcu postavljen **kamniti suhi zid** iz velikih lapornatih in delno apnenčastih plošč (SE 87). Med temi ploščami je bilo odkritih šest živalskih ostankov, izmed katerih bi štiri utegnili pripadati govedu (tab. 2). Pri izoliranem tretjem spodnjem kočniku in odlomku lobanje je takšna opredelitev pravzaprav zanesljiva, pri dveh odlomkih reber večjega rastlinojeda pa bi vsaj načeloma lahko prišel v poštev tudi konj. Izolirani zobje goveda so z Mosta na Soči že znani tako iz posameznih grobov (tab. 4) kakor tudi iz žganinske jame, v grob R 22 pa je bil morda pridan delček goveje zgornje čeljustnice (tab. 1 in 2). Najdbe odlomkov možganske lobanje (tj. *neurocraniuma*) te gospodarsko izjemno pomembne domače živali s tukajšnje nekropole do izkopavanj na Repelcu niso bile znane (tab. 4).

Ugotovitev je pomembna zaradi tradicionalno poudarjene simbolne vloge lobanj v številnih prazgodovinskih kultih. Primerek, odkrit med kamni zidu SE 87, se je seveda tam lahko znašel po naključju in morda sploh nima neposredne povezave z obrednimi

dejavnostmi. Vseeno se zdi smiselno opozoriti na edini drugi doslej odkriti ostanek zanesljivo goveje lobanje v okviru grobišča z Mosta na Soči, ki izvira z zahodnega območja izkopavanj na Repelcu. Dva odlomka iste desne goveje ličnice sta bila namreč skupaj z dvema prav tako govejima kočnikoma in 46 taksonomsko neopredeljenimi kostnimi drobci odkrita **pod večjim prodnikom** v kvadrantu 8 (tab. 1). Gre pri teh ostankih lahko za dele deponirane, morda obredno poškodovane goveje lobanje? Če to drži, bi kazalo najdbi pripisati kultno vlogo, posledično pa bi bilo o takšni razlagi vsaj na načelni ravni treba razmišljati tudi v zvezi z delčkom lobanje z območja suhega zidu. Ta je bil ne nazadnje zgrajen prav na sugestivnem mestu domnevne premostitve reke Idrijce, ki je Repelc kot najnižjo teraso na levem bregu povezovala z naselbino na drugi strani.

ŽIVALSKI OSTANKI IZ KULTURNE PLASTI SE 3

Kulturna plast SE 3 na vzhodnem območju izkopavanj na ledini Repelc vključuje železnodobne in rimskodobne arheološke najdbe (glej tu Mlinar, 62–70), med katerimi je tudi nekaj deset živalskih ostankov (tab. 2). Po oceni izkopavalcev se navedeno gradivo funkcionalno navezuje na grobišče, saj gre za premešano plast, ki vključuje kamnite plošče ter najdbe iz poškodovanih grobov in struktur. Razpršenost kosti in zob v tej plasti je razmeroma enakomerna, bistvenih razlik pa v tem smislu ni zaznati niti na ravni taksonomske in anatomske raznovrstnosti.

Najbolje zastopan takson je drobnica (N = 23), gradivo pa vključuje še ostanke goveda (N = 6), domačega prašiča (N = 2) in znova tudi konja (N = 1). Navedena slika v splošnem ne odstopa niti od zbira živalskih ostankov iz grobov niti od tistega precej bogatejšega iz okvirno sočasnih naselbinskih kontekstov (tab. 4; Toškan, Bartosiewicz 2018). To, kar je v zvezi z arheozoološkim gradivom iz plasti SE 3 vsaj do neke mere svojstveno in bi se torej lahko navezovalo na lokalno uprizarjane obredne dejavnosti, so podatki o pogostnosti najdb posameznih skeletnih elementov (prim. Gaastra 2018). Govedo je namreč zastopano izključno z nekaj primerki izoliranih zob in eno prstnico, konj s primerkom sekalca, delež zob pa je večinski tudi med najdbami drobnice (N = 16 oziroma pribl. 1/3 NISP_{Caprinae}). Prašiču sta bila pripisana odlomek komolčnice in delček sežgane skočnice; slednja je bila sicer odkrita v neposredni bližini žganinske jame iz kvadranta 1 in se nanjo najbrž tudi navezuje (sl. 7a).

Veliko število izoliranih zob je pomenljivo tudi zato, ker znatno presega vrednosti, ugotovljene pri analizi naselbinskega gradiva (Toškan, Bartosiewicz 2018). Med skupno 3733 ostanki drobnice z območja naselbine je bilo prepoznanih 'le' tisoč primerkov zob, kar znaša komaj dobro četrtno vseh ovčjih in kozjih najdb. Delež pri govedu je celo nekoliko manjši (tj. 23,5 % NISP_{Bos}),

saj je zob med skupno 2778 pridobljenimi govejimi ostanki 'zgolj' 653. Tudi če primerjava na strani Repelca zaobjame celoten zbir odkritih najdb s tamkajšnjega vzhodnega izkopnega polja (tj. vključno z že obravnavanim gradivom iz grobov in treh obrednih struktur), ostaja razkorak v deležu zastopanosti zob v primerjavi z naselbinskim gradivom več kot očiteno (*tab. 5*). Podobno velja za skočnice: med živalskimi ostanki z vzhodnega od obeh repelških izkopnih polj so bile odkrite tri takšne najdbe (tj. 4,8 % NISP), med več tisoč opredeljenimi ostanki sesalcev iz naselbinskih kontekstov pa v relativnem smislu kar petkrat manj (0,7 % NISP).

Pri drugih skeletnih elementih izrazitejših razlik med grobiščem in naselbino v tem smislu ni opaziti. Poseben komentar nemara vseeno zasluži kar sedem odkritih ostankov ovčjih/kozjih golenic: tri z območja žganinske jame, dva iz kulturne plasti SE 3 in eden iz groba R 41. Skupaj je torej delež najdb tega skeletnega elementa solidnih 9 % vseh taksonomsko opredeljenih ostankov z obravnavane lokacije, kar je pribl. dvakrat toliko kot v gradivu iz naselbinskih kontekstov ($N = 426$ oziroma 5,4 % NISP). Zaradi razmeroma skromnega zbira živalskih ostankov z Repelca bi lahko bila nadpovprečna zastopanost ovčje/kozje golenice seveda zgolj naključna. V primeru izoliranih zob in skočnic je razkorak v primerjavi s sliko iz naselbine vendarle precej izrazitejši, poleg tega je bila uporaba obeh navedenih skeletnih elementov v železnodobnih obredih tega dela Evrope že večkrat dokazana. Podobno prepričljivi indici za domnevno ritualno vlogo (ovčjih/kozjih) golenic manjkajo, čeprav nekatere sodobne etnološke raziskave pričajo tudi o tej možnosti. V Mongoliji, denimo, ovčja golenica spremlja posameznika od rojstva do smrti, ko kost pokojniku celó pridajo v grob (Birtalan 2003, 44–48, 52, 56–57). Z železnodobnega Mosta na Soči bi v tem smislu bržčas kazalo spomniti na najdbo ovčje golenice iz groba M 2175, v katero je bila vstavljena bronasta igla. Prav tako sta bili (na povsem enakem mestu prelomljeni) golenici zastopani med konjskimi ostanki iz groba R 19. Nekaj zanimivih najdb je znanih tudi z okvirno sočasnih najdišč v soseščini, kot denimo neobičajna kombinacija pridakov konjske golenice in dela leve strani srnje lobanje v ženskem (!) grobu 38 iz gomile VII s Prelog pri Zgornji Slivnici (Magdalenska gora; Tecco Hvala 2012, 29: sl. 3, 430; Gruškovnjak 2016a, 244). Možnost, da je golenica v jugovzhodnoalpskem prostoru vendarle lahko imela svojevrstno vlogo v obredjih tedanjega časa, torej ni povsem izključena.

KONJSKI OSTANKI

V okviru grobišča z Mosta na Soči so bili prvi ostanki konj odkriti že med izkopavanji s konca 19. stol. Gre za sedem grobov, med katerimi je bil v dveh najden le posamezen izoliran zob, v enem (zgornja?) čeljust, v enem sprednja polovica okostja, v preostalih treh pa celotno

*Tab. 5: Most na Soči – Repelc. Pogostnost pojavljanja posameznih skeletnih elementov v zbiru živalskih ostankov z vzhodnega območja izkopavanj leta 2002. Deleži zastopanosti istih skeletnih elementov iz pripadajočih naselbinskih kontekstov so podani ločeno (Toškan, Bartosiewicz 2018). Okrajšave: N – število anatomsko opredeljenih ostankov izbranega skeletnega elementa; %N – delež zastopanosti izbranega skeletnega elementa glede na skupno število anatomsko opredeljenih sesalskih ostankov; $NISP+R_{Mammalia}$ – število vseh taksonomsko opredeljenih ostankov sesalcev z neopredeljenimi drobcami reber. *Tab. 5: Most na Soči – Repelc. Abundance of individual skeletal elements in the archaeozoological assemblage from the east excavation area (investigated in 2002). Analogous data for the associated habitation contexts are presented separately (Toškan, Bartosiewicz 2018). Abbreviations: N – number of anatomically identified specimens of a skeletal element; %N – share of a skeletal element relative to the total number of anatomically identified mammal remains; $NISP+R_{Mammalia}$ – total number of taxonomically identified mammal remains including the non-identified rib fragments.**

Sk. element	Repelc		Naselbina Settlement
	N	%N	%N
Cranium	1	≈ 1,5	3,1
Dentes	38	≈ 60	19,9
Costae	2	≈ 3	15,7
Humerus	2	≈ 3	4,9
Radius	2	≈ 3	6,3
Ulna	1	≈ 1,5	1,9
Femur	3	≈ 4,5	3,0
Tibia	6	≈ 9	5,4
Astragalus	3	≈ 4,5	0,7
Metapodia	3	≈ 4,5	10,4
Phalanges	3	≈ 4,5	3,7
$NISP+R_{Mammalia}$	64		9219

okostje te živali (*tab. 6*). Zadnji štirje so pravzaprav samostojni pokopi konj s konjsko opremo, v prvih treh pa gre za pridanke v žgane pokope pokojnikov. Na podlagi poročil izkopavalcev naj konjski ostanki v nobenem od navedenih primerov ne bi kazali sledi izpostavljenosti ognju.

Trije izmed štirih¹⁰ samostojnih pokopov konj z Mosta na Soči kažejo nekaj skupnih točk, ki jih je vredno omeniti že takoj na začetku razprave (Marchesetti 1893a, 95, 217–218, 270; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1985, 120–121). Vsi so, denimo, vključevali konjsko opremo, kar priča o pokopu obrzdanih živali. Vsi so tudi ležali v grobovih z izstopajočo kamnito konstrukcijo, kot so grobnica iz plošč skrilavca, prekrita z večjim apnenčastim blokom (M 2141), grob s krovno kamnito grobljo v obliki nekakšnega oboka (M 2788) in grob s sedmimi kamnitimi krovnimi ploščami, položenimi druga na drugo, izmed katerih je bila spodnja rdeče barve (Sz 592).

¹⁰ Relevantnih sklepov glede okostja, ki ga je izkopal Enrico Majonica, ni mogoče podati, saj detajlnejši podatki o najdbi niso znani (Marchesetti 1893a, 270).

Tab. 6: Konjski ostanki v grobovih in samostojni konjski pokopi (označeni krepko) na grobišču z Mosta na Soči. Viri: Marchesetti 1893; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž Orel 1985.

Tab. 6: Horse remains from graves and horse burials (marked in bold) from the cemetery at Most na Soči. Sources: Marchesetti 1893; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž Orel 1985.

Grob Grave	Stopnja Phase	Konjski ostanki Horse remains	Lega ob odkritju Position at discovery
M 379	Sv. Lucija IIa	Čeljustnica Jaw	nad apnenčasto krovno ploščo above the limestone covering slab
M 2141	Sv. Lucija IIb	Prednji del okostja Front part of skeleton	v kamniti grobni kamri within stone burial chamber
M 2788	Sv. Lucija Ic	Celotno okostje Entire skeleton	pod obokanim stropom iz več kamnov under vaulted ceiling of many stones
M 2848	Sv. Lucija Ic	Izoliran zob Isolated tooth	v grobu in grave
M 2871	Sv. Lucija Ic (?)	Izoliran zob Isolated tooth	v grobu, obdanem s kamni in grave, encircled with stones
'Majonica'	Neznano / Unknown	Celotno okostje Entire skeleton	natančnejši podatki neznani detailed data unknown
S 592	Sv. Lucija Ic ali/or IIb*	Celotno okostje Entire skeleton	v grobu s 7 kamnitimi krovnimi ploščami in grave with 7 stone covering slabs
R 19	Sv. Lucija IIb/IIc	Glej / See Tab. 1	nad in pod krovnimi ploščami under and above covering slabs
R 22	Sv. Lucija IIc	Glej / See Tab. 1	nad krovnimi ploščami above covering slabs

* grob bi lahko na podlagi pridane vozlaste ovratnice sodil v stopnjo Sv. Lucija Ic, vendar bi po konjski opremi lahko bil tudi mlajši (Sv. Lucija IIb)

* the torque with knots points to a Sv. Lucija Ic dating of the grave, while the horse gear suggests a later date (Sv. Lucija IIb)

Tretja ugotovitev, ki povezuje konjske pokope z Mosta na Soči, pa je odsotnost nedvoumnih dokazov o njihovi navezavi na neki točno določen človeški (gospodarjev?) grob v bližini (Gruškovnjak 2016a, 117–120, sl. 2.1.8). Malo je torej verjetno, da bi v katerem od teh treh (štirih?) primerov lahko šlo za klasično žrtvovanje ob pogrebu posamezne (družbeno izstopajoče) osebe, kot je bilo to v navadi pri drugih halštatskih kulturnih skupinah jugovzhodnoalpskega prostora (Toškan 2018). Namesto tega so žrtvovanje bržčas izvajali v okviru javnih (kolektivnih) obredov, morda namenjenih zamejevanju, označevanju ali (periodično izvajanemu) očiščevanju določenega prostora na grobišču.

Prav takšna praksa je bila večkrat dokumentirana pri Venetih, s katerimi so imele posoške železnodobne skupnosti spletene tesne trgovske in kulturne vezi. Pogosteje kot na točno določen človeški grob se namreč pokopi konj¹¹ na tamkajšnjih grobiščih navezujejo na nekatere izstopajoče strukture (npr. gomile) ali na posamezne zaključene skupine planih človeških grobov (glej npr. Padova: Palazzo Emo Capodilista-Tabacchi, Via S. Tiepolo-Via S. Massimo; Este: Casa di Ricovero; Gamba et al. [ur.] 2013, 373; Gamba, Gambacurta, Ruta Serafini [ur.] 2014, 48–50, 233; Balista, Ruta Serafini 1998; Bortolami 2017–2018, 65–70). Za pravilno razumevanje fenomena je pomembna ugotovitev, da

¹¹ Drugače kot v Posočju oprema venetskimi konjem praviloma ni bila pridana (Bortolami 2017–2018, 65).

so tovrstna žrtvovanja največkrat datirana v čas širitve grobišča ali določene strukture znotraj njega na dotlej še neuporabljena (neposvečena?) bližnja območja, pri čemer so bili konjski pokopi skrbno označeni in zato prepoznavni še (najmanj) desetletja za tem. Slednje je mogoče sklepati na podlagi naknadnega koncentriranja človeških grobov v bližini takšnih točk, pri čemer so najzgodnejši človeški pokopi v nekaterih primerih pravzaprav sočasni ali celo nekoliko starejši od pokopa konja (glej npr. Bortolami 2017–2018, 65–67). Pomenljivi so tudi rezultati arheozooloških študij, ki pričajo o preferenčnem izboru zdravih mladih odraslih konj moškega spola in tako dokazujejo ustaljeno prakso sledenja enotnim obrednim zakonitostim. Časovni okvir opisanih kontekstov na območju neposredno južno od Alp sega od začetka 8. do 6. stol. pr. Kr. (Bortolami 2017–2018). Zaobjema torej tudi najstarejši, morda pa kar najstarejša dva samostojna konjska pokopa z Mosta na Soči.

Glede kolektivnih¹² obrednih žrtvovanj in pokopov konj ponuja venetski prostor še nekaj drugih možnih

¹² Veneti so poznali tudi samostojne pokope konj v navezavi z grobovi gospodarjev (npr. Padova: Piovego; Depellegrin et al. 2019) ter skupne pokope človeka in konja v istem grobu (npr. Padova: Piovego, Este: Lachini Pelà; Gazzo Veronese: Colombara; Bortolami 2017–2018, 73–76 in tam navedena literatura), vendar se takšni primeri pojavljajo manj pogosto. Še redkeje je raziskovalcem uspelo dokumentirati materialne ostanke žrtvovanja teh živali in/ali deponiranja (delov)

interpretativnih nastavkov. Za razumevanje posoških najdb so zanimivi posamezni pokopi na delih grobišč brez človeških grobov (Este: Via Prà; Balista, Ruta Serafini 2008, 93–96) ter predvsem tisti na območjih s (tudi) človeškimi grobovi, kjer pa neposredne povezave med obema vrstama pokopov ni bilo mogoče prepoznati (npr. Altino: Le Brustolade, Portoni; Riedel 1984; Gambacurta 2003, 90–95). Druga od naštetih različic bi utegnila pričati o žrtvovanju konj v okviru čaščenja (heroiziranih) prednikov (prim. Gambacurta 2003, 99–101), pri čemer ni zanemarljivo, da so bili indici o izvajanju sorodnih kulturnih praks odkriti tudi na Dolenjskem (Gruškovnjak 2016a, 434–435; Toškan 2017a, 187–190, 198–200; Kmeťová 2018, 272). Pomembna elementa takšnega obreda sta utegnili biti akt razkosavanja kadavra in manipuliranje s krvjo, o čemer pričajo številna odkritja nepopolnih konjskih skeletov in celó napol zoglele krvne plazme (Toškan 2017a, 190 in tam navedena literatura). Ugotovitev je v posoškem kontekstu zanimiva predvsem zavoljo odkritja le sprednje polovice okostja v grobu M 2141 (tab. 6). Na venetskih grobiščih podobni indici večinoma manjkajo (Bortolami 2017–2018), bi pa vsaj ohlapno navezavo na takšne prakse nemara kazalo iskati v skupni upodobitvi sekire in konja na nekaterih izdelkih situlske umetnosti. Kot na podlagi analogij z dobro znanim rimskim obredom *Equus October* razmišlja Zaghetto (2017, 107–112), so namreč Veneti za usmrnitev žrtvovanih konj morda uporabljali sulico, in ne sekire.¹³ S tem se odpira možnost, da je utegnili biti vloga slednje tudi v tem kulturnem okolju vsaj v nekaterih primerih dejansko primarno vezana na obredno razkosavanje kadavrov (Zaghetto 2017, 106–108).

Delne analogije za takšno različico ritualnih praks je najti v Grčiji, kjer so v okviru kulta umrlih uprizarjali žrtvovanje (in kosanje) živali z namenom razlitja njene krvi po izbranem prostoru. Obred se je lahko izvajal v povezavi s pogrebom ali pa kasneje, pri čemer je lahko imel tudi vlogo ritualnega očiščenja svojcev preminule osebe. V nekaterih različicah je bil usmerjen v čaščenje junakov, bodisi kot oblika priprošenj za vojaški uspeh v bližajoči se bitki/vojni bodisi kot način priklica izbrane junaka v tostranstvo kot častnega gosta določenega

njihovih kadavrov na izbranih 'svetih' lokacijah izven grobišč (Padova: Via S. Eufemia, Altino: loc. Fornace; Fiore, Salerno, Tagliacozzo 2003; Facciolo, Fiore, Tagliacozzo 2006).

¹³ Leta 2010 je bilo na najdišču Bizjakova hiša v Kobaridu odkrito mesto domnevno ritualnega zakopa najmanj šestih konj s konca 4. oziroma z začetka 3. stol. pr. Kr. (Mlinar, Gerbec 2011). Arheologi so ob tem izkopali še posamezne ostanke nekaterih drugih živalskih vrst, delno ohranjeno človeško kost in številne predmete. Najdbe je prekrival drobir, vrh katerega je bilo položeno kamenje – ostanki kamnite obloge. Pri arheološkem gradivu gre v večji meri za ostanke noše keltskih bojevnikov, dele konjske opreme in orožje. S tem v zvezi je zanimiva ugotovitev, da med najdbami orožja ni sekir, je pa zastopanih osem skoraj v celoti ohranjenih suličnih osti in nekaj njihovih odlomkov (Mlinar, Gerbec 2011, 37–38).

obeleževanja (Ekroth 2002, 254–268). In slednjič, v grškem svetu je krvni obred lahko pomenil tudi korak v smeri očiščenja nekega prostora vsled (nasilne) smrti ali pa je bil uprizarjen kot zaščita pred delovanjem zlih sil, kot del sprejetja pomembne osebne/kolektivne zaprisege oziroma kot priprava na vojaški spopad. Skupna točka vseh navedenih različic je v razlitju krvi žrtvovane živali v kultno (lahko grobno) jamo, v notranjosti izbranih objektov, po hodni površini na prostem, lahko pa tudi v reko, jezero ali morje. Po takšnem obredu naj truplo žrtvovane živali ne bi bilo primerno za prehrano, zato je bilo uničeno (sežgano, zakopano) ali preprosto zavrženo (Ekroth 2002, 251–254).

Kako torej na podlagi predstavljenih analogij interpretirati samostojne konjske pokope z Mosta na Soči? Pomembne indice v tem smislu je ponudil vpogled v njihov odnos do bližnjih človeških grobov. Za relevantne so se izkazali tako podatki o prostorski in kronološki razpršenosti tovrstnih kontekstov v okolici posameznega konjskega pokopa kakor tudi ocene o spolu, starosti in socialnem statusu pokojnikov. Ne glede na vse pa ostajajo v nadaljevanju predstavljena razmišljanja kvečjemu zelo približne skice dejansko uprizarjanih obrednih dejavnosti.

Konjski pokop **M 2788** obkroža dober ducat po inventarju večinoma skromnih grobov, izmed katerih z njim noben ne sestavlja očitnega para.¹⁴ To velja tudi za edina dva nekoliko bogatejša pokopa v skupini (M 2789 in M 2810; Marchesetti 1893a, 124–125), od katerih je prvi moški in drugi ženski (Boiardi 1984, 100: Fig. 3, 106: Fig. 7C, 112). Pravzaprav je v soseščini obravnavanega konjskega pokopa ženskih grobov skupaj kar sedem, medtem ko je moški edinole že omenjeni grob M 2789. Dva grobova sta bila opredeljena kot otroška. Razkorak v zastopanosti obeh spolov je torej več kot očitno, zato je težko verjeti, da bi lahko bil naključen. V kronološkem smislu so navedeni človeški grobovi od konjskega večinoma nekoliko mlajši (glej npr. Boiardi 1983, Fig. XIV, XV). V celoti vzeto se zdijo izpostavljene ugotovitve še najbolj skladne z venetsko prakso žrtvovanja konj zaradi želje po očiščenju/posvetitvi dela grobiščnega prostora pred začetkom novega ciklusa pokopov. Pri tem bi skorajšnja odsotnost moških grobov lahko pričala o želji po posebno intenzivni magični zaščiti najšibkejših¹⁵ članov skupnosti, tj. otrok in (nepremožnih) žensk (Chierichetti

¹⁴ Za lego posameznih grobov v prostoru glej npr. Boiardi 1984, 100: Fig. 3, 106: Fig. 7C, 112 in Gruškovnjak 2016a, 120: sl. 2.1.8.

¹⁵ Po alternativni razlagi naj bi pogostnost pojavljanja amuletov v ženskih in otroških grobovih v resnici izražala željo po zaščiti preostalih elementov skupnosti pred dušami (točno določenih?) preminulih žensk in otrok (Perego 2010a, 82–83). Vendar v teh primerih kaže pričakovati še druge kazalnike odklonilnega odnosa do grobov takšnih oseb, kot npr. izolirana lokacija na grobišču (ali celo pokop izven njega), vzpostavitev apotropejske bariere ali, denimo, neobičajno ravnanje s truplom pokojnika (glej npr. Riedel, Tecchiati 2001; Perego, 2010a, 82–84; De Grossi Mazzorin, Minniti 2012, 217–219).

1999, 173, 175, 177; Perego 2010a, 75, 79). Po tej razlagi bi bilo mogoče konju iz groba M 2788 pripisati tudi vlogo apotropijskega objekta.

Konjski pokop **M 2141** vključuje le prednji del okostja, ki mu je bil pridan bronast okrogel ploščat obesek (Dular, Tecco Hvala 2018, 130, sl. 82A: 8). V primerjavi s pokopom M 2788 ga obdaja manj številna, zato pa nekoliko bolj strnjena skupinica šestih človeških grobov. Tisti izmed njih, ki so grobu s konjskimi ostanki najbližje, so bodisi nekoliko starejši (M 2142, M 2143 in M 2144; Sv. Lucija Ib–Ic; Tecco Hvala, ustno poročilo) bodisi kronološko ožje neopredeljivi (M 2145 in M 2163). Pri tem je zanimivo, da sta bila dva izmed treh starejših pokopov odkrita pod grobno jamo z ostanki konjskega okostja (gre za grobova M 2142 in M 2143), medtem ko naj bi bila oba nedatirana grobova otroška (Marchesetti 1893a, 95–96, 189). Edini konjskemu pokopu okvirno sočasen človeški grob iz obravnavane skupinice (M 2164) je prostorsko najbolj dislociran, zato se nanj najbrž neposredno ne navezuje.

Za pravilno razumevanje konjskega pokopa M 2141 se zdi ključna prav ugotovitev, da ta ne kaže neposrednega funkcionalnega odnosa z najbližjimi človeškimi grobovi v soseščini, saj je od njih mlajši. Torej ni mogoče govoriti o obrednem žrtvovanju ob širitvi grobišča na neki dotlej še neizkoriščen prostor, v okviru katerega bi konjski grob lahko bil izhodiščna točka z morda tudi apotropijskim pomenom (pridatek bronastega obeska). Privlačnejša se zdi razlaga o obredu z elementi čaščenja (heroiziranih?) prednikov, pri katerem je pomembno vlogo utegnili imeti kri žrtvovane živali. V grobu M 2141 je bil namreč odkrit le prednji del konjskega okostja, kar priča o tem, da je bilo razkosanje konjskega trupla zelo verjetno pomemben sestavni del obreda. Skladna s tem je ugotovitev, da so starejšeželeznodobni pokopi zgolj prednje polovice konjskega kadavra v tem obdobju znani še z nekaterih drugih srednjeevropskih grobišč (glej npr. Kmeťová 2013b, 255). Tudi po tej razlagi bi pridan bronasti obesek še vseeno lahko služil kot vir magične zaščite, morda namenjene (predvsem?) konju samemu. Ne nazadnje je bila takšna praksa v odnosu do posebno dragocenih živali v venetskem prostoru že večkrat dokumentirana (Chierichetti 1999, 170, 178; Perego 2010a, 76; glej tudi npr. Gambacurta, Tirelli 1996, 71–72).

Konjski pokop **Sz 592** je nekoliko specifičen, saj je bila delom uzde pridana še vozlasta bronasta ovratnica. Svojestvena je tudi njegova lega v neposredni bližini skromnega ženskega groba Sz 591 (datacija: Sv. Lucija Ic), s katerim sestavljata nekakšen par (Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1985, 120). Vozlasta ovratnica govori v prid tezi, da tako konjski pokop kot omenjeni ženski grob datirata v stopnjo Sv. Lucija Ic, kar pa ni zanesljivo. Pridan delom uzde je namreč analogije najti v opremi iz konjskega groba M 2141, ki je datiran šele v stopnjo Sv. Lucija Ib (Dular, Tecco Hvala 2018, 130; *tab.* 6). Ne glede na navedeno dilemo sta sicer najmanj

dva od grobov v neposredni bližini konjskega pokopa Sz 592 kronološko od njega nekoliko starejša, vsaj trije pa bodisi sočasni bodisi nekoliko mlajši. Inventar grobov je po pravilu skromen.

Če sta grobova Sz 591 in Sz 592 sočasna in dejansko sestavljata svojevrsten funkcionalni par, je konju najbrž pripadala vloga zagotavljanja apotropijske zaščite v neposredni bližini (in sočasno?) pokopani ženski. Prav zaradi tega je bila nemara v konjski grob sploh pridana vozlasta bronasta ovratnica. Da bi bila ženska iz groba Sz 591 za časa življenja lastnica žrtvovane živali ali da bi bila nasploh socialno izstopajoč član skupnosti namreč ni verjetno, saj je zbir pridatkov v njenem grobu preskromen (prim. Depellegrin et al. 2019, 140, 143). Če grobova Sz 591 in Sz 592 nista sočasna, predlagana interpretacija izgubi precej veljave. Ni sicer mogoče izključiti možnosti, da je bila magična zaščita žrtvovanega konja v tem primeru namenjena pokojnikom iz nekaterih drugih bližnjih in prav tako razmeroma skromnih grobov. Vsaj trije izmed njih so namreč mlajši od stopnje Sv. Lucija Ic, v katero je bil umeščen ženski pokop Sz 591, s čemer bi bili kronološko blizu konjskemu pokopu. Se pa v tem primeru nakazujejo tudi nekatere vzporednice z že predstavljenim konjskim grobom M 2141, ki so ga prav tako obkrožali posamezni od njega starejši človeški pokopi in ki mu je bil tudi pridan bronast predmet. Obredno žrtvovanje in pokop konja iz groba Sz 591 je torej morda vključevalo tako elemente čaščenja prednikov, kakor tudi magične zaščite peščice v bližini pokopanih sodobnikov in/ali naslednikov.

Pomembno je poudariti, da so starostna, spolna in socialna struktura pokojnikov iz človeških grobov v okolici vsakega od treh obravnavanih konjskih pokopov z Mosta na Soči pestre. Ta ugotovitev podkrepljuje tezo o žrtvenem obredu kot družbeno vseobsegajočem, kolektivnem dejanju, ki je vključevalo socialno, funkcionalno, spolno in starostno raznovrstne skupine ljudi v okviru tedanje skupnosti. Ob naslavljanju nekega partikularnega cilja (npr. razširitev dela določenega grobišča, počastitev umrlih prednikov, zaščita žensk in otrok) so zato takšni obredi pomembno prispevali h krepitvi družbenih vezi in notranjega reda, s tem pa posredno k ohranjanju socialno-politične stabilnosti znotraj skupnosti (prim. Gambacurta 2003, 100–101; Bortolami 2017–2018, 72).

V literaturi se v tem kontekstu pogosto vlečejo vzporednice z enim najprepoznavnejših prazgodovinskih javnih obredov žrtvovanja konj, tj. vedski *Ašvamedha*, kakor tudi z drugimi sorodnimi dejanji indoevropskih ljudstev, vključno z že omenjenim rimskim praznikom *Equus October* (glej npr. Zaroff 2005; Chierichetti 2011; Zaghetto 2017, 93–103, 115–117). Pomemben, navidezno morda celo primaren cilj številnih od tovrstnih obredov je bil proslavitev vladarja kot zmagovitega bojevnika ter s tem povezano čaščenje izbranih (vojnih) božanstev. Vendar pa je bila zaradi enotnega

figure voditelja (plemenskega poglavarja, kralja ...) z varuhom dobrobiti vseh slojev prebivalstva, plodnosti njihovih polj, prosperitete njihovih čred in bujnosti obkrožujoče narave pri uprizarjanju takšnih obredov ves čas v ospredju tudi skrb za razcvet vseh segmentov skupnosti in celó zagotavljanje stabilnosti kozmičnega reda (Zaroff 2005, 82–84; Chierichetti 2011). Tako so bile tudi v zvezi z morda najbolj znano, tj. rimsko različico obravnavanega običaja (*Equus October*) ponujene razlage o dvojni vlogi ciljnega božanstva Marsa kot boga vojne in varuha kmetijstva (Prosdoci 2003).

Indicev (ali kar dokazov) za lokalno prisotnost skoraj vseh osnovnih elementov obreda žrtvovanja konja, kot sta ga predpisovala *Aśvamedha* oziroma njegova rimska različica *Equus October*, je v venetski mitologiji veliko. Vsekakor jih je mogoče najti v figuralni umetnosti (Zaghetto 2017, 104–115), morda pa tudi v nekaterih arheozooloških dognanjih. Kot je razvidno iz analize okostij, so ljudje v okviru javnih (kolektivnih) različic takšnega obredja praviloma posegali po visokoraslih zdravih mladih odraslih primerkih, kar priča o želji oziroma kar nuji po žrtvovanju 'najiminitnejšega' med razpoložljivimi konji¹⁶ (prim. Bortolami 2017–2018, 67, 70, 72, 75; Depellegrin 2019, 143–145). Tudi to pa je bil pomemben element znanih različic obravnavanega indoevropskega obreda (Zaghetto 2017, 98–99). Kakšne so bile biometrične lastnosti konj z Mosta na Soči, iz razpoložljivih virov žal ni mogoče ugotoviti, z izjemo omembe, da je bil primerek iz groba M 2788 mlad (Marchesetti 1893a, 123). Nekaj več podatkov je na voljo za (bržčas le dva) konja iz repelških grobov R 19 in R 22, izmed katerih je eden po telesnem ustroju skladen z visokoraslimi primerki iz sočasnih grobov v regiji, drugi pa je manjši (*tab. 3*). Obe živali sta bili ob poginu starejši od šest let.

Če o konstituciji, starosti in kondiciji konj z Mosta na Soči torej ni mogoče soditi, pa na sorodnost tam uprizarjanih žrtvovanj z orisano izhodiščno indoevropsko različico tega obreda (tj. *Aśvamedha*) kažejo nekatere druge okoliščine. Kot je prepričljivo pokazal že Gruškovnjak (2016a, 437–438), se te navezujejo predvsem na elementa regalnosti in družbene vseobsegajočnosti. Povezavo z višjimi sloji družbe avtor argumentira s samim aktom žrtvovanja tako dragocene živali, kot je bil konj, kar brez sodelovanja elite ne bi bilo mogoče. Podobno velja za pridano konjsko opremo. Poleg tega je v konju

in njegovi opremi prepoznal bojevniški element obreda, saj je imela ta žival izjemno pomembno vlogo v tedanjem vojskovanju. Zanimiv detajl v zvezi s tem je Gruškovnjak (2016a, 438) našel v izbiri rdečega kamna za najnižjo izmed sedmih krovnih plošč groba Sz 592; rdeča barva je v indoevropskih sredinah namreč pogosto enačena ravno z bojevniškim slojem (Dumézil 1987, 31). Povezava z žensko sfero je prav tako zelo očitna. Kažejo jo pridatki nakita h konjskima pokopoma M 2141 in Sz 592, skorajšnja odsotnost moških grobov v okolici groba M 2788, morda tudi nakazana navezava ženskega groba Sz 591 na konjski pokop Sz 592. In slednjič: prevlado skromnih grobov v okolici vseh treh obravnavanih konjskih pokopov je mogoče razumeti kot izraz vključenosti socialno šibkejšega sloja prebivalstva v celotno simboliko obreda.

Posamezni pridani primerki konjskega zoba ali kosti so imeli v tedanji družbi seveda povsem drugačno vlogo (*tab. 6*). Oba **izolirana zoba**, izmed katerih je bil eden odkrit v skromnem grobu M 2848, drugi pa v bogatem, s kamni obdanem grobu M 2871, sta bila bržčas pridana kot amuleta ali talismana (Marchesetti 1893a, 127, 129).¹⁷ Tu je torej mogoče povleči vzporednico s sorazmerno številnimi najdbami pridanih zob drobnice ter enim primerkom jelena in goveda v okviru drugih pokopov na istem grobišču (*tab. 4*).

Apotropejsko vlogo je utegnil imeti tudi primerek (zgornje?) **čeljustnice** konja iz groba M 379. Ob odkritju je najdba ležala na nekaj posameznih apnenčastih blokih, položenih na krovno ploščo iz volčanskega apnenca. Edini odkriti pridatek je bila kačasta fibula, je pa grob svojstven tudi zaradi razmeroma kompleksne grobne konstrukcije. Pod že omenjeno krovno ploščo so izkopavci naleteli na krožno postavljene večje apnenčaste kamne (Marchesetti 1893a, 16). Navedena okoliščina obravnavani grob M 379 povezuje s tremi (vsemi štirimi?) samostojnimi pokopi konj z osrednjega dela istega grobišča pa tudi z obema pokopoma delov konjskega kadavra v človeških grobovih R 19 in R 22 z obrobne ledine Repelc.

Konjski ostanki z ledine Repelc

Med grobovi z ledine Repelc so bili konjski ostanki odkriti v žganem ženskem grobu R 19 in v prav tako žganem grobu R 22, v katerem je bil pokopan mladostnik oziroma mlada odrasla oseba.¹⁸ Zbir najdb iz groba R 19 vključuje več kosti spodnjega dela zadnjega para nog, verjetno pa konju pripada tudi devet delno ohranjenih vretenc. Večji del najdb je ležal v grobnem polnilu oziroma zasutju, nekaj pa jih je bilo odkritih neposredno

¹⁶ V nasprotju s tem so bila veljacom v grob večkrat pridana trupla starejših, tudi senilnih živali obeh spolov. Na nekaterih okostjih so bile dokumentirane posamezne (sub)patološke tvorbe, ki pričajo o dolgoletnem izkoriščanju teh živali za delo (tj. ježa, vprega; Bökönyi 1968; Teegen 2006; Depellegrin et al. 2019, 142–143). Ugotovitev nakazuje željo po pokopu človeka-gospodarja z zvestim spremljevalcem za časa življenja, nemara pa priča tudi o poskusu minimiziranja gospodarskega bremena takšnih žrtvovanj (prim. Kmeťová 2018, 275–276).

¹⁷ Po poročilih antičnih piscev so (vsaj) Rimljani konjskim zobem pripisovali tudi zdravilne lastnosti (Cherici 1999, 172).

¹⁸ Grob R 19 je datiran v stopnjo Sv. Lucija IIb2 ali IIc, grob R 22 pa v stopnjo Sv. Lucija IIc (glej tu Mlinar, sl. 59).

nad vencem lapornatih krovnih plošč oziroma ob njem. Pri grobu R 22 je bilo vseh šest konjskih zob z delčkom nadlahtnice in koželjnice ter nekaj bržčas prav tako konjskih odlomkov lobanje, reber in vretenc najdenih v zasipu nad krovno lapornato ploščo (*tab. 1; sl. 3 in 5*).

Že iz navedenega je razvidno, da so bile modalitete obrednega žrtvovanja konja in deponiranja njegovih ostankov pri obeh grobovih z Repelca drugačne kot pri že obravnavanih samostojnih pokopih teh živali na istem grobišču oziroma pri maloštevilnih lokalnih človeških pokopih s pridanimi posamičnimi kostmi ali zobmi. Postavlja se torej vprašanje, ali je pri grobovih R 19 in R 22 bolj utemeljeno razmišljati o pojavu za Posočje povsem nove obredne prakse ali pa gre le za inovativno različico v tem prostoru že uveljavljenega obrednega žrtvovanja konj.

Na prvi pogled se zdi verjetnejša prva možnost. Večje število konjskih kosti v človeškem grobu namreč močno spominja na klasičen obred žrtvovanja te živali ob pogrebu družbeno izstopajočega posameznika. Takšni pokopi so bili v času nastanka obeh obravnavanih grobov z Repelca (tj. kulturna stopnja Sv. Lucija IIB2–IIC oziroma druga polovica 5. in 4. stol. pr. Kr.) v jugovzhodnoalpskem prostoru najbolj razširjeni na Dolenjskem (Dular 2007; Toškan 2018, 56–59). Tedaj naj bi se tu po mnenju nekaterih raziskovalcev začelo izvajati žrtvovanje konja izjemoma tudi v navezavi s pokopi pomembnih žensk (Gruškovnjak 2016a, 310–312 in tam navedena literatura), čeprav je treba poudariti, da je zaradi večkrat skope terenske dokumentacije več kot stoletje starih izkopavanj in posledično pomanjkljivega poznavanja sestave mnogih grobnih celot, navezava (domnevnih) konjskih najdb na posamezne pokope družbeno izstopajočih žensk vprašljiva (glej npr. Hencken 1978, 25, 57; Dular 1991, 82; Božič 2010; Tecco Hvala 2012, 15–31; Gruškovnjak 2016b, 62–64, 85). O živahnih stikih med Dolenjsko in Posočjem pričajo predvsem najdbe importov, kakršni so pri grobu R 22 križni okrasni gumbi za jermenje (glej tu Mlinar, 46, 103–106), izjemoma pa je mogoče o izmenjavi ljudi in/ali idej med tema prostoroma sklepati tudi na podlagi pojava nekaterih alohtonih praks. Morebitni primer slednjega je grob M 2184, v katerem je bil odkrit del nesežganega okostja odraslega moškega. Skeletni način pokopa namreč močno spominja na pogrebne običaje z Dolenjskega, medtem ko so svetolucijska halštatska kulturna skupina in kulturne skupine iz njene neposredne sosesčine poznale žgani pokop (Gabrovec 1999; Perego 2010b). Grob M 2184 je datiran ravno v čas obeh pokopov s konjskimi ostanki z Repelca, tj. v skleplni del 5. stol. pr. Kr. (stopnja Sv. Lucija IIB/IIC; Marchesetti 1893a, 191; Dular, Tecco Hvala 2018, 128–129).

Pri nizanju vzporednic med zbirom konjskih ostankov iz obeh repelških grobov in ostanki iz okvirno sočasnih tovrstnih pokopov z Dolenjskega je treba vsekakor spomniti na že omenjeno prakso pokopa le

nekaterih delov razkosanega konjskega telesa, ki je bila v okviru tedanjih dolenjskih grobišč dokumentirana kar nekajkrat (Toškan 2018, 56–57, Tab. 1 in tam navedena literatura). Razlogi v ozadju takšnega ravnanja so mnogoteri in marsikdaj težko opredeljivi. Mednje sodijo uprizarjanje krvnih obredov, apotropijski pokop izbranih skeletnih elementov (npr. glava, kosti spodnjih delov nog) po sistemu *pars pro toto*, razkosavanje trupel zaradi potrebe po razdelitvi njihovih delov med različne deležnike posameznega obreda (tj. božanstva, pokojnik, pogrebci) ali pa, denimo, izpostavljanje delov kadavra ter izločitev izbranih zob/kosti za uporabo na nekih drugih lokacijah oziroma ob nekih drugih obrednih priložnostih (za poglobljeno diskusijo navedene problematike glej: Gruškovnjak 2016a in tam navedena literatura).

Domneva se, da je imel pokop konja skupaj z gospodarjem/gosposarico v železni dobi tega dela Evrope dvojni pomen. Po eni strani je takšna praksa pričala o visokem, marsikdaj kar najvišjem statusu umrlega, po drugi pa naj bi konj duši pokojnika olajšal potovanje v onstranstvo (glej npr. Millo 2013, 364; Kmeťová 2013a, 73–74). O slednjem je mogoče soditi na podlagi arheoloških najdb, figuralne umetnosti pa tudi nekaterih arheozooloških indecev. Primer bi lahko bila večkrat dokumentirana praksa deponiranja konjskih kosti izven same grobnice (tj. v dostopnem hodniku, vzdolž posameznih zidov, nad krovno strukturo, v ločenih grobnih kamrah ipd.), saj naj bi duša pokojnika na tak način lažje odjezdila v onstranstvo (Lepetz 2013; Kmeťová 2013a, 75–76; glej tudi npr. Maggiani 2003). Pri tem najbrž ni naključje, da ti skupki konjskih ostankov pogosto vključujejo le kosti nog. Kot je pokazala revizija bogatega izkopanega arheozoološkega gradiva iz okolice Kleinkleina na avstrijskem Štajerskem, so bili celó v tamkajšnjih prestižnih knežjih gomilah posamezni žrtvovani konji zastopani skoraj izključno s sežganimi kostmi spodnjega dela nog. Te so bile, pomenljivo, deponirane v dostopnem hodniku, in ne v grobnici (Grill, Wiltschke-Schrotta 2013, 45–52).

Simbolni pomen določenega skeletnega elementa naj bi bil tesno povezan s funkcijo, ki jo ta skeletni element oziroma pripadajoči del telesa pri posamezni živali ima. Nazoren primer so podočniki in kremplji, ki se v številnih mitologijah kot simbol moči oziroma lovskih/borilnih spretnosti bržčas pojavljajo prav zaradi njihove sorodne vloge v živalskem svetu. Podobno naj bi kosti (predvsem spodnjega dela) nog simbolizirale (urno) gibanje (Choyke 2010, 210). Primeri mitološke izpeljave takšnega razmišljanja so številni, od krilatih sandal grškega boga Hermesa, poimenovanja Ahila z epitetom 'hitronogi', ki je sicer pri Homerju lasten predvsem konjem (!), pa do bogate indoevropske tradicije razumevanja stopal kot enega simbolov življenjskega kroga (González [ur.] 2015; Platte 2017). Skladno s to tezo bi lahko skupek konjskih ostankov iz groba R 19, med katerimi prevladujejo kosti spodnjega dela zadnje-

ga para nog, razumeli kot poskus olajšanja/pospešitve prehoda pokojničnosti duše v onstranstvo. Morda je s tem povezana tudi lega teh kosti nad vencem krovnih plošč in torej onstran umetno zgrajenih ovir, ki jih te predstavljajo.

Podobno kot je pridajanje kosti (spodnjega dela) konjskih nog lahko razumljeno kot simbol gibanja in s tem povezanega potovanja duš v onstranstvo, so se lobanje oziroma njihovi deli (zobje, čeljustnici) v številnih ritualnih kontekstih (tudi starejšeeželeznodobne starosti) pojavljali kot nadomestek celotne živali. To ne nazadnje prepričljivo dokazuje tedaj razširjena praksa odlaganja glav in posameznih zob znotraj grobišč, svetišč in drugih kulturnih prostorov jugovzhodnoalpskega prostora in sosednjih pokrajin (Facciolo, Fiore, Tagliacozzo 2006, 57–59; Kmeťová, Stegmann-Rajtár 2014; Toškan 2017a, 190–193), pri čemer izbor živalske vrste ni bil omejen le na konja (Facciolo, Fiore Tagliacozzo 2006; Škvor Jernejčič, Toškan 2018). Je potemtakem utemeljeno prav tu iskati nastaveke za razlago konjskih najdb iz groba R 22?

Pravzaprav ne, čeprav je šest odkritih bolj ali manj ohranjenih konjskih zob zaradi metrične skladnosti in primerljive stopnje obrabe žvekalne površine sicer smiselno pripisati le eni živali. Drži tudi, da je bilo v tem grobu odkritih še nekaj posameznih odlomkov lobanje ožje taksonomsko neopredeljenega 'velikega rastlinojeda' (tab. 1), ki bi prav tako lahko pripadali (istemu?) konju.¹⁹ Možnost, da je bila v/nad grob R 22 pridana cela glava ali vsaj njeni čeljustnici (prim. Fiore, Salerno, Tagliacozzo 2003, 121), se zdi precej verjetna. Vendar pa konju najbrž pripada tudi vseh osem odkritih vretenc in posamezni odlomki reber (torej kosti prsnega koša) ter zagotovo diafiza nadlahtnice in proksimalna epifiza koželjnice (sl. 4). Ker zbir najdb ob drobcih lobanje in zobeh vključuje še kosti prsnega koša in prednjega para okončin, ostankov glave pač ni mogoče interpretirati kot pridatek v smislu *pars pro toto*. Po drugi strani tudi ne gre za analogijo samostojnemu konjskemu pokopu M 2141, v katerem je bila odkrita celotna prednja polovica okostja te živali (tab. 6). Sveži lomi na številnih taksonomsko opredeljenih in neopredeljenih kostnih najdbah iz groba R 22 sicer nedvoumno dokazujejo razmeroma intenzivno postdepozicijsko razpadanje gradiva (prim. Lepetz 2013, 319), tako da so utegnile biti kosti med odlaganjem še razmeroma dobro (in celovito) ohranjene. Njihova razpršenost v prostoru nad grobno krovno ploščo pa je vendarle prevelika za domnevo o deponiranju (bolj ali manj celega) sprednjega dela konjskega trup(l)a, tako da se zdi verjetnejši obredni raztros posameznih 'izoliranih' kosti in (morda) zob.

Takšno razmišljanje je umestno tudi v primeru nožnih kosti konja iz groba R 19. Čeprav je med njimi najti le ostanke ene leve in ene desne noge, so bili edina

odkrita petnica, ena od skočnic in oba odlomka golenic raztreseni po krovnih ploščah groba, drugi ostanke teh istih nog pa skupaj z ostalimi živalskimi najdbami pridani v polnilo oziroma zasutje grobne jame.²⁰ Za kontekstualizacijo konjskih kosti iz groba R 19 so zato izjemno pomembna tafonomska opažanja, predvsem tista v zvezi s poškodbami na obeh golenicah in na tretji stopalnici (tj. obris loma in gladkost kostnine na površini loma; prim. Outram 2002). Odsotnost proksimalnega dela obeh golenic in distalnega dela stopalnice namreč priča o tem, da so bili vsi trije primerki razbiti pred njihovim zakopom oziroma obrednim raztrosom. Tafonomski izsledki pri tem dokazujejo, da so lomi nastali na že dodobra izsušenih kosteh. Grobu R 19 so bile torej očitno pridane stare konjske kosti, ki so bile pridobljene ob neki predhodni (zelo verjetno prav tako obredni) usmrtitvi živali.

Skladni s tem so rezultati tafonomske analize pridanih nartnic. Seriji sklepov na mestu med distalnim delom golenice in proksimalnim delom tretje stopalnice stabilnost zagotavlja več ligamentov, mehkih tkiv pa tu skorajda ni. Omenjene ligamente je treba pri kosažu tega dela noge seveda na več mestih pretrgati/presekati, pri čemer na kosteh zlahka nastanejo posamezne poškodbe (urezi, zasekanine; prim. npr. Fiore, Tagliacozzo 2006, 454–457). Vendar pa na nartnicah iz groba R 19 takšne poškodbe niso bile odkrite. Ponuja se torej razlaga, da so bili tamkajšnji ligamenti v daljšem obdobju med žrtvovanjem živali in pokopom pokojnice iz groba R 19 prepuščeni postopnemu razpadanju (gnitju). Tako kot pri golenicah naj bi šlo torej tudi v tem primeru za kosti, ki so bile po žrtvovanju konja skupaj z vsaj delom pripadajočih mehkih tkiv sprva nekje za dalj časa hranjene (izpostavljene?) in šele nato (že bolj ali manj očiščene) drugotno uporabljene kot pridatek k obravnavanemu grobu.

In kakšen bi lahko bil namen takšne prakse? Da bi šlo pri nožnih kosteh iz groba R 19 za ostanek pridane konjske kože, ki bi se je še vedno držale nekatere kosti spodnjih delov (zadnjih) nog, ni verjetno. Takšna praksa je sicer v prostoru med vzhodno Evropo in Daljnim vzhodom dobro znana (glej npr. Pigott 1962; Boyle 1965; Ivantchick 2011), pri čemer bi obredno izpostavljanje kože med njenim sušenjem lahko razložilo tudi lome na nič več svežih kosteh. Vendar pa so v tovrstnih kontekstih praviloma zastopane kosti skrajno spodnjega dela nog (tj. dlančnice, stopalnice, prstnice) in eventualno lobanja, ne pa tudi golenice (glej npr. Pigott 1962, 112, 115; Bartosiewicz 2006, 465–467). Poleg tega bi ob pridajanju kože skupaj s kostmi okončin slednje pričakovali bodisi izključno nad bodisi le pod vencem krovnih plošč, in ne na obeh straneh, kot je bilo to v obravnavanem primeru dejansko dokumentirano (sl. 3).

¹⁹ Odkriti drobec zgornje čeljustnice bržčas goveda, vsekakor pa ne konja, sicer dopušča tudi možnost drugačne taksonomske opredelitve omenjenih delov lobanje.

²⁰ Dodaten dokaz za obredni raztros nekaterih pridatkov ponujajo nad krovnimi ploščami dokumentirani odlomki namerno razbitih predmetov (glej npr. tu Mlinar, 54–55).

Po še drugi razlagi, ki prav tako ne izključuje možnosti neposredne navezave žrtvovanja konja na pokop pokojnice, so bile kosti v grob in nad njim pridane naknadno v okviru specifičnih popogrebnihih aktivnosti. Iz Herodotovega opisa pogreba skitskega kralja je razumeti, da so lahko takšna periodično zastavljena opravila v izjemnih primerih vključevala celo številna vnovična žrtvovanja in izpostavljanja (delov) tako pridobljenih kadavrov nad samim grobom, kar je bilo nedavno tudi arheo(zoo)loško potrjeno (Ivantchik 2011). Po analogiji so nekaterim družbeno izstopajočim posameznikom znatno nižjega ranga ob takšnih priložnostih nemara pridajali vsaj posamezne kosti že prej (ob pogrebu?) žrtvovanihi živali. Seveda obstaja še tretja možnost, po kateri motiv za žrtvovanje konja in hrambo (izbranihi) kosti/delov njegovega kadavra s pogrebom obravnavane pokojnice iz groba R 19 sploh ni neposredno povezan. Po tej razlagi je do odločitve o drugotni uporabi izbranihi konjskih kosti prav v tem kontekstu prišlo šele ob smrti tam pokopane ženske. Kakorkoli že, v času hrambe so bile te kosti morda podvržene specifičnim obrednim manipulacijam, usmerjenim v dodatno povečanje njihove magične moči. Takšno dejanje, ki bi lahko bilo že del pogrebnihih opravil, bi bilo nemara mogoče prepoznati v razbitju (tedaj že izsušenihi) golenic in stopalnice ter v razdrtju skočnega sklepa. Razbijanje kosti – podobno kot to velja za lončenino (Perego 2010a, 79) – ima namreč v nekaterih kulturah razmeroma velik simbolni pomen (glej npr. Birtalan 2003, 40–41, 46–47, 52–55).

Glede na ponujeno interpretacijo konjskih ostankov iz obeh repelških grobov si je potemtakem treba postaviti vprašanje, ali sta bila ženska iz groba R 19 in predvsem mladostnik/mlajša odrasla oseba iz groba R 22 v lokalni skupnosti sploh razumljena kot družbeno dovolj izstopajoči figuri, da bi jima bilo vredno izkazati takšno čast. Argumentov v prid navedeni tezi je kar nekaj. Eden takih je kamnita konstrukcija obeh grobov, ki je bila za območje Repelca vsekakor izstopajoča, tudi na osrednjem delu nekropole z več kot 6000 raziskanimi pokopi pa je bilo takih grobov komaj nekaj deset. Kamnita konstrukcija je bila ugotovljena pri vseh treh samostojnihi pokopihi konj, za katere so tovrstni podatki sploh na voljo, ter pri grobu M 379, nad katerim je bila odkrita konjska čeljustnica (*tab. 6*).

Pomenljivo je tudi nadpovprečno bogastvo inventarja obeh obravnavanihi grobov, če ne drugače, že zaradi dodatka odlomka ostenja polihromne steklene posodice (grob R 19) oziroma konjske opreme (grob R 22; glej tu Mlinar, t. 22C–23A, 23C–24A). Pri slednji gre torej za še eno vzporednico s samostojnihi pokopi konj z osrednjega dela istega grobišča. Inventar groba R 19 je vključeval še pet odlomkov fibul, bronast košaričast obesek, tri odlomke jantarne jagode in kar 18 bolj ali manj ohranjenih in pogosto prežganihi steklenih jagod ter ne nazadnje tudi stalni človeški kočnik brez sledi izpostavljenosti ognju. Zbir dodatkov groba R 22

je skromnejši, vsekakor pa je treba omeniti neprežgano stekleno jagodo, ki je bila po oceni izkopavalcev na vrh grobne jame odložena šele po pogrebnihi ritualu (glej tu Mlinar, t. 23C: 11). V tem smislu jo je torej mogoče neposredno primerjati s pridanimi konjskimi ostanki iz obeh grobov ter tudi s konjsko čeljustnico, odkrito nad grobom M 379 (*tab. 6*).

Analogije za pridajanje različnihi kategorij najdb nad sam grob (npr. na krovno ploščo, pod/v/nad gomilo) ali za njihov raztros po hodni površini izven groba se pojavljajo že na istem grobišču (glej tu Mlinar, 55, 107), znane pa so tudi pri Venetihi in v sosednihi starejšezelznodobnihi kulturnihi skupinah jugovzhodnoalpskega prostora (Perego 2010a, 79; Gabrovec 1960; Gruškovnjak, Omahen, Toškan 2018; Črešnar et al. 2019, 97). Na grobišču Pristava pri Bledu so bili, denimo, živalski ostanki in marsikdaj tudi druge najdbe praviloma odkriti izključno pod, med in/ali nad kamnito grobljo, ki je prekrivala posamezne grobove, nikoli pa v grobovihi samih (Gabrovec 1960, 45). Njihova lega na 'meji' grobne jame oziroma na njenem 'vhodu' verjetno priča o želji po zaščiti pokojnikov.²¹ Tezo o apotropejskem ozadju takih pridajanj še podkrepljuje odkritje nekaj posameznihi skupkov kosti spodnjega dela (predvsem zadnjihi) nog, med katerimi prevladujejo s simboliko tradicionalno prežete nartnice.²²

Odločitev pogrebcev o pridatku odlomka jantarne jagode, bronaste ga košaričaste ga obeska in predvsem številnihi prežganihi steklenihi jagod v grob R 19 ter sicer zgolj ene rumene steklene jagode z modro valovnico v grob R 22, ki pa ni bila prežgana in je bila na vrh grobne jame položena šele po pogrebnihi ritualu, bi lahko kazala na željo po zagotovitvi magične zaščite (prim. Perego 2010a, 72–73, 79). Steklene (pa tudi jantarne) jagode so bile namreč zelo pogosto uporabljene kot amuleti, sploh v ženskihi in otroškihi grobovihi (Perego 2010a, 71, 75). Podobna interpretacija se navaja za izolirane zobe/kosti človeka in nekaterihi 'magičnihi' živali (npr. izbrani primerki psov, volkov, srnjadi, jelenjadi, kokoši, mehkužcev, tudi seveda konj; npr. Cherici 1999; Perego 2010a; Gruškovnjak 2016a; Škvor Jernejčič, Toškan 2018, 257–258). Bogat ženski pokop v t. i. grobu s konjem iz gomile II/1880 z Laz nad Vinjim vrhom na Dolenjskem je tako med drugim vseboval pomenljivo kombinacijo na poseben način oblikovanihi jantarnihi jagod, kosti (skelet?) konja in spodnjo čeljustnico volka

²¹ Načeloma je možna tudi obratna razlaga, po kateri bi takšne najdbe preprečevale vrnitev duše umrlega v svet živih. Vendar pa bi moralo biti v tem primeru grobov s pridatki v krovni groblji na celotnem grobišču najbrž znatno manj (prim. Perego 2010a, 73, 83).

²² Nad kamnito grobljo groba ž20 so izkopavalci našli nartnice najmanj 19 različnihi telet, ob tem pa še nekaj drugihi nožnihi kosti iste živalske vrste, nekaj deset kosti spodnjega dela nog drobnice, prašiča in jelena ter izoliran zob ovce (Gabrovec 1960, 24; lastni neobjavljeni podatki).

(Dular 2007, 739: št. 42; Škvor Jernejčič, Toškan 2018, 252, Tab. 1). V tem kontekstu je treba v zvezi z grobom R 19 seveda znova omeniti tudi oba kočnika drobnice (*tab. 1*), ki sta zelo verjetno prav tako služila kot amuleta. Tako izrazita koncentracija pridatkov z apotropejskim²³ ozadjem, kot je bila dokumentirana pri tem repelškem grobu, zasluži ločen komentar o vlogi (nekaterih) ženskih v tedanji družbi, predvsem v odnosu do konj.

Indice v tem smislu ponuja ženski grob Sz 1229, v katerem sta bila med drugim odkrita polmesečasta fibula in ključ (Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1985, 215–216). Zaradi takšne kombinacije je namreč mogoče sklepati, da je tej pokojnici (vsaj) za časa življenja pripadala zelo pomembna družbena vloga t. i. nosilke ključev. Te so bile v venetskem prostoru enotene z gospodarico živali oziroma lokalno boginjo Reitio, ki je bila boginja žená, rojevanja in zdravilstva, zaradi njene domnevne vzporeditve s Hekato pa kot ključarka 'nebesnih vrat' tudi boginja smrti (Teržan 1990, 72). V tem smislu je kot eden njenih atributov prepoznan prav konj (glej npr. Gambari, Tecchiati 2004, 234).

Argument v prid takšni interpretaciji bi lahko ponujalo odkritje nekaj sežganih konjskih zob v grobu 7 z grobišča notranjske halštatske kulturne skupine Zidanca pri Podnanosu. Gre namreč za ženski grob (datacija: sredina oziroma druga polovica 9. stol.), v katerem je bila med drugim odkrita polmesečasta fibula (Toškan 2017a, 193; Bratina 2014, 557–561). Bi lahko imela odločitev po vstavitvi v grob prav teh pridatkov svojevrstno 'mitološko' ozadje, v smislu, da gre za pokop (žrtvovane?) svečenice (prim. Teržan 1990, 73)? Ne nazadnje so bili posamezni ženski grobovi z dolenskih železnodobnih grobišč, v katerih so bile izolirane konjske kosti odkrite skupaj z nekaterimi drugimi specifičnimi najdbami (npr. z izbranimi kostmi srne²⁴ ali kultno posodo – ritonom z ovno glavo), prav tako že razlagani kot morebitni grobovi svečenic (npr. Gruškovnjak 2016a, 312, 440 in tam navedena literatura). Seveda so lahko bili razlogi za pridatek konjskih ostankov in polmesečaste fibule v omenjeni grobu 7 z Zidance pri Podnanosu tudi povsem posvetne narave, kot denimo smrt ob porodu (prim. Teržan 1990, 73). V vsakem primeru pa so morali pridatki izražati pomembno okoliščino v življenju (ali smrti) pokopane ženske. Enako nedvomno velja za pokojnico iz groba R 19, prav tako pa tudi za mladostnika

²³ Mednje seveda bržčas sodijo tudi pridane stare (!) konjske kosti.

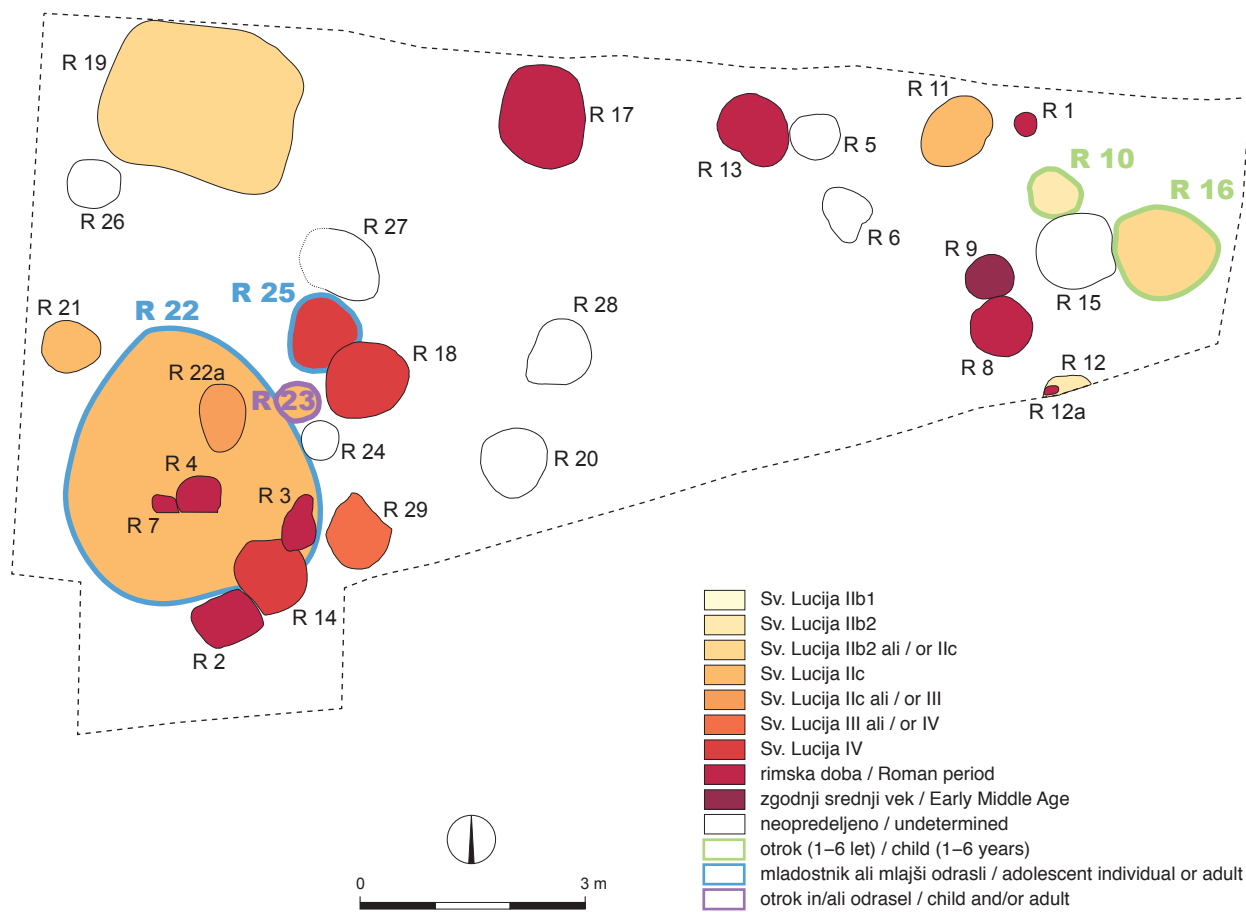
²⁴ Skupno pojavljanje kosti konja in srne ter tudi prisotnost zgolj srninah ostankov v izključno ženskih grobovih na Dolenskem bi utegnili biti povezani s srno/košuto kot enim izmed atributov Artemide, med drugim razumljene kot svetla stran že omenjene Hekate/Reitie (Teržan 1990, 72). Najverjetneje so bili nekateri obredi, miti ali simboli s pomembno vlogo srnjadi (in lahko tudi konj) povezani predvsem z ženskami in/ali boginjami, ki jih častijo večinoma ženske (Gruškovnjak 2016a, 440).

oziroma mladega odraslega moškega iz groba R 22. Koncentracija in narava pridatkov z apotropejskim ozadjem in torej domnevna želja po magični zaščiti je bila v obeh navedenih pokopih za drugačno razlago najbrž preveč izrazita.

Seveda se je pri tem treba vprašati, kdo je tako močno zaščito potreboval. Sta bila to pokojnika, ki bi ju lahko ogrožale različne zle sile, ali skupnost, ki se je bala nevarnosti vračanja duš obeh preminulih? Zgolj zaradi prisotnosti ostankov dragocenega konja namreč druge možnosti še ni mogoče v celoti zanikati (prim. Perego 2010a, 73). Odgovor bi se lahko skrival v vzorcu razpršenosti starejšeželeznodobnih grobov v okolici obeh obravnavanih pokopov (prim. Perego 2010a, 83–84). Žal je znaten delež grobov na tem območju kronološko neopredeljen, kar nekaj (N = 7) pa jih je datiranih šele v stopnjo Sv. Lucija IV ali celó v rimski čas (*sl. 8*). Čeprav sta utegnili biti obe kamniti konstrukciji vidni tudi še takrat, o čemer priča več poznolatskih in rimskodobnih grobov, vkopanih tik ob grobu R 22 ali celo znotraj njega, se je družbeni spomin o liku ženske in mladostnika/mlade odrasle osebe iz grobov R 19 in R 22 dotlej vendarle bržčas že izgubil.

Izmed skupaj le petih časovno ožje opredeljivih starejšeželeznodobnih pokopov in jam s pridatki, a brez dokumentiranih človeških ostankov (glej tu Mlinar, pril. 2), sta bila na območju groba R 22 odkrita dva, medtem ko so bili trije vkopani pribl. 10 m vzhodneje. Tam so skupaj s še osmimi drugimi železnodobnimi in rimskodobnimi grobovi oblikovali skupnico, ki je bila jasno ločena od pokopov iz okolice grobov R 19 in R 22. Vsi trije časovno ožje opredeljivi pokopi iz vzhodne skupinice grobov so bodisi sočasni bodisi nekoliko mlajši od groba R 22, pri čemer gre kar dvakrat za pokop od enega do šest let starega otroka (R 10 in R 16; glej tu Leben-Seljak, tab. 2). V tretjem primeru starosti in spola pokojnika ni bilo mogoče oceniti, saj se v delno uničeni jami človeški ostanki niso ohranili; pridan grobni inventar je razmeroma skromen (odlomek fibule in ustja lončka).

V zahodni skupinici pokopov je bil grob R 23 (datacija: stopnja Sv. Lucija IIc) umeščen tik ob okvirno sočasen grob s konjskimi kostmi R 22, jama brez dokumentiranih človeških ostankov R 22A (datacija: stopnja Sv. Lucija IIc/III) pa je bila vkopana kar v vrhnje plasti navedenega groba (*sl. 8*). Pridatki so bili v obeh primerih skromni, je pa zanimivo, da je utegnil biti v grobu R 23 (ob odrasli osebi?) pokopan še en, že tretji otrok (glej tu Mlinar, 46). Ker sta se pokopa R 22A in R 23 na grobu R 22 dobesedno naslanjala, pridajanja konjskih kosti in steklene jagode bržčas ni motivirala želja po magičnem zapečatenju groba R 22. Verjetneje je, da je bila zaščita namenjena prav duši tam pokopanega pokojnika. Celó več; če je bil v grobu R 23 res pokopan otrok, bi odločitev o njegovi umestitvi tako zelo blizu impozantnemu grobu R 22 lahko pričala o želji po dodatni zaščiti duše tega

Sl. 8: Most na Soči – Repelc. Tloris zahodnega območja iz izkopavanj leta 2000 z označenimi grobovi in njihovo starostjo. Posebej so izpostavljeni grobovi otrok in mladostnikov. Vir: glej tu Mlinar, 39–52, 91–93.

Fig. 8: Most na Soči – Repelc. Plan of the west excavation area (investigated in 2000) with marked graves, their dating and sex of the deceased. Graves of children and adolescent individuals are specially marked. Source: see here Mlinar, pp.140–141.

otroka.²⁵ Pravzaprav je utegniti biti iz istega razloga grob R 22 vkopan v relativni bližini groba R 19. Na podlagi že podanih argumentov je namreč izjemno koncentracijo magičnih pridatkov v grobu R 19 smiselno razumeti kot kazalnik posebnega statusa tam pokopane ženske. Ker gre za grob, ki od drugih ni izoliran, je moral biti ta status najbrž pozitiven.

Povezava obrednega pridajanja konjskih kosti v grobova R 19 in R 22 z željo po magični zaščiti obeh tam pokopanih oseb ter tudi pokojnikov iz grobov v njuni neposredni bližini interpretativni diskurz že zelo približa tistemu pri samostojnih pokopih konj z iste nekropole. Ti so bili namreč postavljeni v okvir obrednih praks očiščevanja/posvetitve določenih delov grobišča in

²⁵ Pri otrocih iz že omenjenih grobov R 10 in R 16 v vzhodni skupinici pokopov so podobno zaščito nemara skušali doseči s pridatkom enajstih oziroma petih odlomkov steklenih jagod (glej tu Mlinar, t. 19A: 8–11, 21B: 2–6).

člaščenja prednikov. Kolektivni značaj žrtvovanja konja in/ali zakopa oziroma raztrosa njegovih kosti je v primeru obeh repelških grobov sicer na prvi pogled manj izražen, vendar bi ta občutek lahko bil zmoten. Sploh pri grobu R 19 je bilo namreč ugotovljeno, da so bile konjske kosti pri (po?) pogrebu uporabljene drugotno in da je lahko bil obred (vendarle kolektivnega?) žrtvovanja konja neodvisen od smrti pokojnice. Tudi če to ne drži, pa ostaja aktualna možnost, da je bil zaradi posebnega statusa ženske iz groba R 19 (tudi pokojnika iz groba R 22?) njen pogreb sam po sebi kolektivni dogodek, ki je zajel vse segmente tedanje skupnosti. V tem smislu bi torej pri obeh repelških pokopih vendarle lahko šlo za zgolj posodobljeno različico pomembnih (in zato najbrž razmeroma redko uprizorjenih) tovrstnih obredov, kot so bili predstavljeni v zvezi s samostojnimi pokopi konj iz grobov M 2141, M 2788 in Sz 592.

SKLEP

Sodobne etnološke raziskave vedno znova dokazujejo, da je raznolikost obredne krajine posameznih skupnosti zelo izrazita (glej npr. Birtalan 2003). V preteklosti ni bilo prav nič drugače, kar seveda velja tudi za načine manifestiranja kulturne vloge živali (glej npr. *Aśvamedha*; Boyle 1965; Ekroth 2002; Perego 2010a; Kmetová 2013a, 78). Predvsem zaradi tega je vsak poskus interpretacije živalskih ostankov iz grobov, kulturnih mest, svetišč ipd. nehvaležno početje, ki lahko ponudi kvečjemu zelo posplošene približke dejanskih obrednih praks in njihovega ozadja. Še tako privlačne razlage, ki jih (navidezno) podpira cel niz analogij z več različnih področij raziskovanja, se namreč lahko kaj kmalu zamajejo. V tem poglavju je bila, denimo, za najdbo leve polovice glave ovčje samice v latvici v tolminskem grobu 269 predlagana razlaga v smislu posmrtnih popotnic. Argumentacija, ki je upoštevala tako (sodobni) kulinarčni potencial ovčje glave (prim. Bartosiewicz 2002, 133–134) kakor tudi analogije drugih domnevnih primerkov posmrtnih popotnic v posodju in izven njega v širši regiji (npr. Fiore, Tagliacozzo 2006; Kmetová, 2017a; 2017b), se je zdela prepričljiva. In bržčas se je večina v latvicah odkritih levih polovic ovčjih glav v posameznih grobovih tedanjega časa znašla prav v vlogi posmrtnih popotnic. Vendar pa je iz virov razumeti, da so lahko imele polovice lobanj v nekaterih prazgodovinskih kulturah tudi razmeroma pomembno ritualno vlogo (Hoffmann 1989, 145; Ekroth 2011, 34–35) ter da je utegnito izbiro med levo in desno stranjo živalskega kadavra določati simbolno razlikovanje med naslavljanjem htonskih in nebeških entitet (MacKinnon 2010, 258). Čisto vsake v grob pridane leve polovice ovčje glave v latvici torej le ni mogoče povsem *a priori* opredeliti kot posmrtno popotnico.

V tem duhu je treba razumeti tudi ponujeno tezo o pomenu konjskih ostankov iz grobov R 19 in R 22. Po tehtanju kopice argumentov je bila predlagana skica hipotetične različice žrtvovanja in poznejšega ravnanja s kostnimi ostanki teh živali, ki pravih analogij v regiji pravzaprav nima (prim. Dular 2007; Gruškovnjak 2016a; Bortolami 2017–2018). Posamezne domnevne elemente obreda je v literaturi sicer mogoče najti, doslej pa ti še niso bili nanizani v enakem sosledju, kot je bilo predlagano na tem mestu. Čeprav mora biti bralec pri sprejemanju ponujene razlage zelo previden, pa njeno vnaprejšnje zanikanje ni smiselno. Znano je namreč, da je bil Most na Soči (sploh) v času obeh pokopov tesno vpet v trgovske poti z bližnjimi in bolj oddaljenimi regijami ter da so bili pri tem predmet živahnega, prestižnega in donosnega trgovanja tudi konji (Gambacurta 2003, 98; Kmetová 2013a; 2013b). Seveda so se skupaj z blagom po teh poteh izmenjevali ljudje in ideje, kar se močno zrcali v materialni kulturi. Pravzaprav so bile posamezne stične točke prepoznane tudi pri vzorcih obrednega žrtvovanja in pokopavanja konj (Kmetová 2018). Vendar pa kljub tesnim stikom do popolne kulturne, gospodarske, politične (...) asimilacije starejšeželeznodobnih posoških skupnosti h kateri od močnejših kultur v soseščini v tedanjem času ni prišlo, saj so bili v okviru Mosta na Soči prepoznani indici o razvoju in obstoju številnih lokalnih različic posameznih globalnih praks (Dular, Tecco Hvala 2018, 132). V tem kontekstu bi bilo bržčas treba iskati manevrski prostor za umestitev predlagane razlage poteka in pomena pridajanja konjskih ostankov v grobova R 19 in R 22. Navsezadnje utegne težavo s pomanjkanjem analogij kaj kmalu omiliti novo odkritje z bližnjega grobišča V Logu pri Kobaridu, kjer je preliminarni vpogled v skupek živalskih ostankov iznad kamnite plošče enega od grobov²⁶ pokazal na še eno akumulacijo konjskih kosti glave in nog (lastni neobjavljeni podatek) ...

²⁶ Grob je preliminarno datiran v stopnjo Sv. Lucija IIa. Arheozoološka analiza je del celovite revizije izkopavanja navedenega grobišča iz leta 1979, ki jo vodi Ana Kruh iz Goriškega muzeja. Za dostop do živalskih ostankov in za preliminarno časovno opredelitev navedenega groba se ji na tem mestu lepo zahvaljujem.

ARCHAEOZOOLOGICAL EVIDENCE FROM THE IRON AGE CEMETERY AT MOST NA SOČI: THE PUCARJEV ROB AND REPELC SITES

Translation

INTRODUCTION

The large-scale archaeological investigations of the Iron Age and Roman period habitation remains at Most na Soči (*Fig. 1*), conducted between 1971 and 1984 (Svoljšak, Dular 2016; Tecco Hvala, Dular [eds.] 2018), have established the site as the most extensively excavated archaeological site from the 1st millennium BC in the south-eastern Alpine area. The same significance can be ascribed to the site in terms of its archaeozoological remains, as systematic collection during these excavations yielded more than 11,700 animal teeth, bones and their fragments (Bartosiewicz 1985; Toškan, Bartosiewicz 2018). Having said that, the first major reports on animal remains from Most na Soči bear a much earlier date, already written towards the end of the 19th century and included the outstanding find of four independent burials of horses in the central part of the vast cemetery associated with the settlement (Marchesetti 1893a, 189, 217–218, 270). Almost 7000 prehistoric and Roman-period burials were investigated here that yielded relatively little animal remains, reportedly only in 61 graves.

These remains have as yet not been comprehensively analysed. An attempt to this end has recently been made (Gruškovnjak 2016a), but the author could only rely on the relatively brief reports of the excavators without having the access to the faunal remains themselves to consider the archaeological context, the taxonomic-anatomical identification and the specific taphonomic features (see e.g. Gruškovnjak 2016a, 117, 122, 125, 129, 134). This leaves numerous questions with regards to the role of animals in the burial rituals of the time unanswered (see e.g. Gruškovnjak 2016a, 138–139). It is, first and foremost, not possible to reliably assess the quality of collecting the archaeozoological finds during fieldwork, on the one hand, and the degree of fragmentation, possible traces of human activities, the age at death, the size of the animals and so forth, on the other. In contrast, the finds recovered from the Pucarjev rob and Repelc sites (*Fig. 1: 3, 4*) located at the edge and on the lowest terrace of this vast cemetery offer an insight into these very topics. They came to light during the

archaeological excavations taking place between 2000 and 2013 (see here Mlinar), when a total of 88 burials were investigated. At Pucarjev rob, burial is believed to have begun in the late 7th or early 6th century BC, and lasted at least until the mid-4th century BC (see here Mlinar, *Fig. 18, 19*). The earliest graves at Repelc date to the 5th century BC, while the latest presumed burial is attributable to the Early Middle Ages (see here Mlinar, *Fig. 59; App. 2*). The bulk of the burials from the main part of the cemetery excavated in the late 19th century and early 20th century (*Fig. 1: 2*) dates between the 8th and the 4th century BC.

DESCRIPTION OF FAUNAL ASSEMBLAGES

PUCARJEV ROB

At least three animal specimens came to light at this site. They were collected from two of the few rich cremations (Graves PR 1 and PR 2), more precisely from the ceramic pithoi serving as urns. Grave PR1 yielded two charred, partially preserved vertebral processes of a taxonomically non-identified 'small herbivore', most likely a sheep or a goat, while Grave PR 2 contained an isolated sheep/goat molar. In addition to these, several bits of burnt animal bones might also have been mixed among the cremated human remains in Graves PR 12 and PR 20 (see here Leben-Seljak, *Tab. 1*).

REPELC

The (Early) Iron Age assemblage from Repelc comprises nearly a thousand bones, teeth or their fragments. Only 87 of them have been positively taxonomically identified, roughly a third of which were found in graves, one quarter is presumed to have been associated with other structures, the rest were scattered among the Iron Age and Roman period finds in Layer SU 3. All taxonomically identified specimens belong to mammals (*Tab. 1 and 2*).

Graves

Presented here are the positively identified animal remains. In addition to these, other bits of animal bones may be among the human remains in Graves R 12A, R 17, R 40, R 48 and R 49 (see here Leben-Seljak, Tab. 2).

Grave R 19

It is one of two graves at Repelc that stand out in a larger-than-average pit (more than 1.5 m in diameter), grave construction of a square plan, grave cover consisting of a number of marl slabs and in the content including unburnt horse remains (see here Mlinar, Fig. 37, Pl. 22C–23A). The analyses of grave goods and human remains have revealed the burial of an adult woman, aged up to 40 years (see here Leben-Seljak, Tab. 1, 3).

The grave yielded as many as 182 pieces of animal remains. Only 15 of them could be positively taxonomically and anatomically identified, consisting of two sheep/goat molars and several horse bones (Tab. 1). Further ten have been ascribed to one of the *ad hoc* non-taxonomic groups, i.e. ‘small herbivores’ (e.g. sheep, goat, roe deer) and ‘large herbivores’ (e.g. cattle, horse). The latter assemblage is larger and includes partially preserved bodies of one cervical, six thoracic, one lumbar and one anatomically non-identified vertebrae. It is possible that all belonged to a single animal, either a horse (which is more likely; cf. Brown, Gustafson 1979) or cattle. The group of ‘small herbivores’ consists of a single rib fragment, which was unearthed in the vicinity of the two caprine molars, and most likely belongs to either a sheep or a goat as well. The 157 non-identified fragments, the size of which is largely below 2 cm, mainly belong to ‘large herbivores’. Many of the fractures on these bones are fresh, created during or after the archaeological excavations.

The assemblage of identified horse remains includes the distal parts of a left and a right tibia, a slightly damaged left and a complete right astragalus, a right calcaneus, a left and a right navicular and ectocuneiform bones, a right cuboid bone and the proximal part of a left and a right second, as well as a left third metatarsal bone. The morphological and metric (Tab. 3) characteristics of these specimens point to the same horse/mare. The tibiae were broken in a similar spot (Fig. 2a), but not while still fresh as the fracture outline is not spiral and the bone surface at the fracture not smooth (Fig. 2b; cf. Outram 2002). The same goes for the only recovered third metatarsal bone (Fig. 2d).

The two caprine molars, the rib fragment of a ‘small herbivore’ and the vertebrae of a ‘large herbivore’ (horse?) came to light in the fill of the grave pit, as did a large part of the horse remains. The remaining horse bones, consisting of both tibia fragments, the calcaneus and the left of both astragali, were deposited/strewn across and next to the marl cover slabs (Fig. 3).

Grave R 22

This is the second cremation with unburnt horse remains at Repelc that – similarly as the first one Grave R 19 – stands out in a larger-than-average pit and a more complex grave construction. The bottom of the grave pit held the remains of a presumably young individual, possibly an older child or an adolescent (see here Mlinar, Fig. 36, Pl. 23C–24A and Leben-Seljak, Tab. 1, 3). The pit also yielded relatively numerous animal finds (N = 477), predominantly consisting of up to 1 cm (N = 152) or between 1 and 3 cm (N = 53) large, taxonomically non-identified bone specimens. The fresh fractures on many of the pieces indicate significant fragmentation during and/or after the archaeological excavations.

Two right upper, one left lower and one right lower cheek-tooth, two pieces of possibly the same right lower cheek-tooth, a partially preserved diaphysis of a right humerus and a fragment of the proximal end of a left or right radius are undoubtedly horse remains, possibly from a single animal. The relatively small size of the teeth (Fig. 4a–d) suggests that the horse from Grave R 22 was smaller from the one in Grave R 19. In this regard, it is consistent with the contemporary small ‘work’ horses known in the south-eastern Alpine area mainly from habitation contexts (cf. Bökönyi 1994, 200).

Other possible horse remains (cf. Brown, Gustafson 1979) from Grave R 22 comprise partially preserved bodies of five thoracic and three anatomically non-identified vertebrae, as well as 15 rib fragments. These specimens are too robust for pigs, caprines or other small animals (roe deer, dog and so forth), leaving cattle (and possibly red deer) as the only alternative. The faunal assemblage from Grave R 22 includes no reliably identified cattle remains, though it is possible that a small fragment of the upper jaw without preserved teeth belonged to this species; the specimen could also be ascribed to a (wild?) pig or red deer, but certainly not horse.

All animal remains from Grave R 22 either reliably or potentially identified as horse bones were recovered from the fill above the marl cover slabs (Fig. 5). Excavation data even show that some bones lay directly on the slabs, while others were further up and some already noticeable in the patch of the grave pit before the removal of the fill even began. The fill also revealed several bronze cross-shaped strap distributors as the remains of horse gear (see here Mlinar, Pl. 23C: 1–9). Small bone fragments of taxonomically non-identified mammals were mixed with the ashes on the bottom of the grave pit.

Other graves

In addition to Graves R 19 and R 22, five other burials at Repelc yielded animal remains. Of a total of 14 specimens, eight could be taxonomically identified; they were all ascribed to either sheep or goat (Tab. 1). The list includes six fragments of a possibly single molar

(Grave R 38), a partially preserved tibia (Grave R 41) and a small fragment of an unfused distal epiphysis of a metapodial (Grave R 51¹). Taxonomically and anatomically non-identified specimens were found in Graves R 37, R 38, R 45 and R 51; those from Graves R 37 and R 51 are burnt. Animal remains were scattered in the ashes at the bottom of individual pits, where they were mixed with cremated human remains and possibly grave goods.

Cremation pit (SU 101, 102; Grid Square 1)

The roughly 30 cm thick black fill of the cremation pit, measuring some 4.5 m in maximum diameter, consisted of wood charcoal mixed with burnt stones, fragments of artefacts, bits of cremated human bones (see here Mlinar, Fig. 40, 42, App. 1/2) and 37 animal specimens. The faunal remains comprise a left upper molar and right incisor of cattle, the diaphysis of a right humerus and an astragalus fragment of domestic pig, a diaphysis fragment of a horse metapodial and six caprine specimens: single right upper, left lower and right lower molars, as well as single diaphysis fragments of the right radius, left tibia and right tibia. The smallest breadth of diaphysis of the pig humerus is 18.5 mm, the smallest breadth of diaphysis of one of the two sheep/goat tibiae is 14.0 mm. In addition to these, the discussed animal assemblage includes 22 taxonomically non-identified fragments, all of mammals. None of the examined specimens show traces of fire.

Round stone structure (SU 88; Grid Square 4)

Found among the obliquely laid marl slabs of this structure (see here Mlinar, Fig. 45, 46, App. 1/2), were two left upper and two left lower caprine molars, as well as 16 bone fragments of taxonomically non-identified mammals. Most specimens measure up to one centimetre, all are burnt and their colour ranges from black to white.

Drystone wall (SU 87; Grid Squares 4 and 5)

Unearthed among the large slabs of the drystone wall, attributable to the initial phase of the cemetery at Repelc (see here Mlinar, Pl. 120–121), were part of a skull and a right third lower molar of cattle, two rib fragments of a large herbivore (possibly also cattle) and two fragments of a taxonomically non-identified mammal.

Other contexts

The 2000 excavation area at Repelc yielded three taxonomically identified and 80 non-identified specimens outside the grave pits (*Tab. 1*). Some were charred or calcined and the smallest bone bits in particular can

also include human remains. The taxonomically identified specimens – a zygomatic bone and two molars of cattle – were found in Grid Square 8 under a large stone and may represent the remains of a single skull.

Considerably greater is the assemblage of animal remains from the 2002 excavation area. In addition to 79 pieces from graves and other structures, presented above, there were 162 fragments of bones and teeth scattered throughout Layer SU 3 with Iron Age and Roman period artefacts (*Tab. 2*). Most of the animal remains belonged to caprines (N = 23), followed by cattle (N = 6), domestic pig (N = 3) and horse (N = 1). The taxonomically non-identified specimens (N = 34) mainly comprise teeth (caprine: N = 16; cattle: N = 5; horse: N = 1), though the sheep/goat cheek-teeth fragments from Grid Squares 3 (N = 6), 9 (N = 3) and 10 (N = 3) may belong to a considerably smaller number of teeth, possibly as low as a single tooth per grid square.

DISCUSSION

Animal remains from cemeteries are commonly interpreted as grave goods, provisions for the afterlife, refuse from the funerary feasts or some other rituals connected with the veneration of the dead (for examples from the southern and south-eastern Alpine areas, see e.g. Gabrovec 1960; Puš 1971; Bartosiewicz 2002; Di Martino 2002; Gruškovnjak 2016a; Kovač, Toškan 2017; Toškan 2017a; 2017b; Škvor Jernejčič, Toškan 2018; Gruškovnjak, Omahen, Toškan 2018; Črešnar et al. 2019). It is, however, essential for a proper interpretation of the finds to compare the archaeozoological assemblage under investigation in any of its specific features with the assemblages from the associated or at least contemporary settlements in the region, as well as with the assemblages from other cemeteries of the same cultural group (cf. Gaastra 2018 with references; Toškan 2017a). In the case of Repelc and Pucarjev rob, the assemblages could be compared with those from the main part of the same necropolis (Marchesetti 1893a; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1985) and from the associated settlement (Toškan, Bartosiewicz 2018), as well as with the animal finds from the graves of the culturally related and geographically close cemetery in Tolmin (roughly 10th–7th century BC; Svoljšak, Pogačnik 2002), from the cemetery of the Gorenjska Hallstatt cultural group at Pristava in Bled (roughly 8th–mid-7th century BC; Gabrovec 1960) and some of the necropoleis in the Venetic area (see e.g. Fiore, Tagliacozzo 2006).

ANIMAL REMAINS FROM GRAVES

Most prominent among the animal remains directly connected with individual burials are the bones

¹ Grave R 51 is the only burial with faunal remains not dating to the Early Iron Age; it has been attributed to the Late La Tène period (Sv. Lucija IV; see here Mlinar, Fig. 59).

and teeth of horses from Graves R 19 and R 22.² As for the other finds from graves, few in number, we should start with two observations: (1) none of the taxonomically or at least anatomically identified specimens with the exception³ of both partially preserved charred (presumably) caprine vertebrae from Grave PR 1 show traces of exposure to fire even though the many small non-identified (also human?) bone fragments do include such finds, and (2) all specimens were unearthed in the ashes either on the bottom of the pit (Repelc) or in the urn (Pucarjev rob), mixed with the cremated remains of the deceased and grave goods, hence their position in the grave pit is presumably not coincidental. The data on the species and skeletal elements shows a predominance of isolated caprine teeth (Repelc: N = 8; Pucarjev rob: N = 1), with all six fragments from Grave R 38 possibly forming part of a single tooth (*Tab. 1* and *2*).

The predominant share of caprine remains from the graves is not surprising. It is, in fact, consistent with the composition of the animal remains from other known Early Iron Age graves at Most na Soči, where the finds of goats and (presumably primarily) sheep were identified in half of the altogether 61 burials with animal bones and/or teeth (*Tab. 4*). A similar observation has been made for the nearby cemetery at Tolmin, where the finds from four of the five graves with unburnt animal remains (Bartosiewicz 2002), as well as those from up to seven of the eight graves with burnt animal remains (Di Martino 2002) were ascribed to caprines. In the Venetic area, a region with which Most na Soči and the Sveta Lucija group as a whole were closely tied, caprine finds in Early Iron Age graves are also relatively common, although their share tends to be slightly lower than in Posočje (see e.g. Fiore, Tagliacozzo 2006 with references). Rather frequent in the Venetic area were pig offerings (primarily canine teeth and incisors) in graves, which are completely absent from the graves at Most na Soči and Tolmin (*Tab. 4*; Bartosiewicz 2002; Di Martino 2002). This difference can, at least in part, be ascribed to a much greater role of pig husbandry in the Venetic area in comparison with Posočje, where the natural environment is not suited for this particular livestock sector (see e.g. Toškan, Dirjec 2011, 362–364). The share of pig remains from the prehistoric habitation contexts of Most na Soči⁴ is below 10% (Toškan, Bartosiewicz 2018, *Tab. 1*), while the counts for the roughly contemporaneous sites in northern Italy are up to four times higher (see e.g. Petrucci 1996; Pino Uria, Tagliacozzo 2001).

² These finds are discussed in greater detail below (see the chapter on horse remains, p. 229).

³ Also burnt was the distal end of the caprine metapodial from Grave R 51, but it is Late La Tène in date.

⁴ A very low, 7% share of pig was also established for the Roman-period settlement at Most na Soči (Bartosiewicz 1986).

Significant parallels come from adjacent areas to the north and east of Posočje. Porcine remains are rather frequent in the Late Bronze and Early Iron Age settlements and cemeteries in lowland Ljubljana (Toškan 2017a, 202 with references), while they are much rarer at the Early Iron Age sites of the topographically more varied area of Blejski kot (Gabrovec 1960, 45–47; Bartosiewicz 1996, *Tab. 1*). This again suggests that the intensity of pig keeping depends on the natural environment rather than the animal husbandry strategy specific to a human community. It is true, however, that the practice of offering pork had a completely different connotation for the Veneti to the one for the contemporary inhabitants of the Ljubljana Basin. The latter usually offered pork into graves as provisions for the afterlife (Toškan 2017a, 202), while the people living in the Po Plain mainly offered isolated teeth (see e.g. Fiore, Tagliacozzo 2006). Such practices undoubtedly had a deep symbolic meaning. For this reason as well, the almost complete absence of pig remains from the Early Iron Age graves of Posočje cannot merely be due to a very limited extent of the local pig husbandry, but primarily to a considerably smaller role of pig in the local mortuary rituals. This is corroborated by the lower counts of offered pig specimens when compared with those of horse offerings, though horse herds were certainly even smaller in contemporary Posočje.

Isolated teeth as amulets

Isolated teeth are the most frequent finds in the faunal assemblage examined here (*Tab. 1* and *2*); this also applies to the main part of the same cemetery (*Tab. 4*). In literature, isolated teeth offered in graves are most commonly interpreted either as symbolic provisions for the afterlife, in the sense of *pars pro toto*, or as amulets or talismans (see e.g. Cheric 1999, 170–173; Perego 2010a, 75–80; Kmeťová 2017a, 71–75). Indirect evidence suggests that the latter predominate in the cemetery at Most na Soči.

In the neighbouring Venetic area, the numerous recorded cases suggest that the practice of offering isolated teeth in graves was common (e.g. Facciolo, Fiore, Tagliacozzo 2006). Remains of these skeletal elements also came to light in some cult contexts other than cemeteries (e.g. construction offerings, depositions in sanctuaries; Perego 2010a, 75). Occasionally placed into graves were the teeth of horses, asses, dogs, different carnivores, beavers and even humans (Tagliacozzo 1998; Cheric 1999, 171–173; Fiore, Tagliacozzo 2006; Perego 2010a, 77–78), which are not among the species traditionally deemed of culinary interest, hence these finds are not readily interpretable as sustenance for the afterlife. The symbolic significance of the offered teeth is also very apparent in the case of pig incisors and canine teeth. In

connection with such finds, Fiore and Tagliacozzo (2006, 458–460) report on a preferential incidence of incisors in the graves of women and canine teeth in the graves of men. We may infer that these canine teeth sooner occur as evidence of the high status the deceased had enjoyed during his lifetime and/or of his hunting prowess rather than as amulets or talismans (Fiore, Tagliacozzo 2006, 460; also see e.g. Perego 2010a, 78).

For the graves at Most na Soči, an indirect indication for interpreting the (bulk of the) isolated teeth as amulets/talismans is the gender structure of the burials with such items. Most were recorded in female and possibly children's burials, while male burials were mainly associated with a greater number of bones from the meaty (or meatiest) parts of animals (*Tab. 4*). A similar picture can be observed in the cemeteries of the Venetic area (see e.g. Chericci 1999, 175–177; Fiore, Tagliacozzo 2006), as well as in some of the few archaeozoologically analysed Early Iron Age graves from the south-eastern Alpine region and its immediate hinterland (see e.g. Kmeťová 2017a, 73; Toškan 2017a, 201; 2017b, 153–155; Škvor Jernejčič, Toškan 2018, *Tab. 1*). It is presumed that offering amulets in the graves of women and children mirrors the need to protect these most vulnerable members of a community (Perego 2010a, 75, 79 and also 82–83).

Are the data for the cemetery at Most na Soči telling on the matter? Isolated teeth of caprines came to light in three graves at Repelc in Pucarjev rob, with the deceased in two of them identified as to their sex/gender, both as women (see Graves PR 2 and R 19). The 28 graves with caprine remains from the main part of the same cemetery at Most na Soči include seven for which the excavation reports (Marchesetti 1893a; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1985) reveal data on individual skeletal elements (*Tab. 4*). Four are presumably the graves of women (cf. Gruškovnjak 2016a, Fig. 2.1.14), two of these (M 19 and M 192; the latter of an adolescent woman) included one or several isolated teeth, Grave M 2175 contained a tibia fragment with a bronze pin inserted in it, while Marchesetti (1893a, 127) wrote that 'half a back' was placed into the dish in Grave M 741, which is presumably his interpretation of the find of a number of vertebrae. Apart from the two mentioned female burials, isolated sheep/goat teeth were only also unearthed in two ungendered graves (M 411 and M 2598). Of the six above-mentioned burials – i.e. four female burials with caprine remains and both ungendered burials with isolated sheep/goat teeth – only the one with 'half a back' can be seen as containing caprine remains as provisions for the afterlife. The deposition of single isolated teeth and the tibia fragment with an inserted bronze pin rather had a magical connotation.

The only male burial with caprine remains, found in the main part of the cemetery at Most na Soči, comes with a cursory list of the recovered skeletal elements that include non-identified limb bones of a sheep, a

calf and an adult cattle (Grave M 2095; *Tab. 4*). This assemblage can confidently be seen as the remains of sustenance for the afterlife. Interestingly, the graves with an at least approximate list of reliably identified cattle finds from Most na Soči (N = 10; *Tab. 4*) are mainly those of men (N = 8), while the remaining two burials could not be gendered (Graves M 525 and M 880; cf. Gruškovnjak 2016a, Fig. 2.1.11). Six of the eight male burials contained limb bones,⁵ one rib fragments and only one, Grave Sz 1354, held either one or several isolated teeth. Grave Sz 1354 also stands apart for the partial cremation of the deceased, which is locally a very rare phenomenon (Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1985, 229). The grave pit held an average content of goods, as well as ashes that included relatively large pieces of half cremated human bones and a completely decayed and crushed skull, which was not burnt. This unusual disposition of the body before burial could indicate a specific circumstance during the lifetime and/or death of the individual. Moreover, it may actually be the reason for placing the 'magical' cattle tooth in the grave of this man (not a woman or child). In the eyes of the local community, the deceased may have needed additional protection; it is also possible that the community sought to protect itself from the soul of the deceased (Perego 2010a, 82–83).

Leaving caprines aside, the cemetery at Most na Soči reportedly revealed only two other reliably gendered burials with isolated animal teeth beside Grave Sz 1354. Both were female, with Grave M 2395 containing red deer teeth and rich Grave Sz 1819 the canine tooth of a wild boar. These are the only remains of the two animal species in the cemetery.

Provisions for the afterlife

The hypothesis on the preferential practice of offering magical objects in the graves of women and children of Most na Soči would, of course, need to be verified on a larger sample, but that is not feasible at this time. It is, however, possible to infer from the available evidence that the high incidence of amulets in female burials does not in itself exclude the existence of a parallel practice, of offering sustenance for the afterlife. The exact nature of such a practice and the possible differences between the genders are as yet unclear. Indications to this effect may be seen in the few instances where animal remains were unearthed

⁵ Grave M 1848 only held an astragalus. This find might carry a symbolic meaning, though other explanations are also possible (see e.g. Perego 2010a, 78–80; Toškan 2017b, 154–156 with references). Similar interpretative options pertain to the assemblage of the left astragalus and three phalanges from Grave 327 of a woman buried at Tolmin (Bartosiewicz 2002, 133–134).

in ceramic vessels placed into grave pits. Wherever excavation reports/publications offer the data on the skeletal elements of identified animal species ($N = 3$), they indicate the practice of offering meaty or meatiest anatomical regions of animals (*Tab. 4*). As already stated, the dish in Grave M 741 held the bones of half a sheep's back, while the dish in Grave Sz 914 held rib fragments, i.e. pieces of the chest of a taxonomically non-identified animal. In addition, the report for Grave M 525 states that non-identified remains of a cattle limb were found inside a jug. Two interesting parallels for such assemblages come from Graves 155 and 269 of the cemetery at Tolmin. The former contained a dish that held ten caprine rib fragments and two vertebrae, while the dish in the latter held half the skull of an adult female sheep (Svoljšak, Pogačnik 2001; Bartosiewicz 2002, 133).

These modest data suggest that relatively meaty parts of small animals were offered as provisions for the afterlife (see, for instance, the above mentioned Grave M 741 from Most na Soči and Grave 155 from Tolmin), possibly in a stew. Evidence of the latter may be the half of a sheep's head from Grave 269 at Tolmin, possibly also the rib fragments of a taxonomically non-identified animal in Grave Sz 914 at Most na Soči (cf. Kmeťová 2017b). It is important to note that both Grave Sz 914 and the above-mentioned Grave M 741 with half a sheep's back held the burial of a woman, suggesting that the practice of offering larger pieces of sacrificed animals was not limited to male burials. Consequently, it is even less likely for the single isolated teeth from the (predominantly) female burials to merely be the remains of a gender specific (only for women) and markedly symbolic variant of the local provisions for the afterlife.

A special case is the briefly mentioned discovery of non-identified cattle limb bones inside the jug in Grave M 525. Considering the size of the long bones of this domestic animal, it is likely that either only individual pieces of a humerus, radius, femur and/or tibia, or more or less complete foot bones (carpals, tarsals, phalanges), which are considerably shorter, were placed into the jug. The first of the two options would suggest sumptuous provisions, as the upper and middle limb parts represent the meatiest elements in cattle. In light of the near absence of cattle long bones in the graves at Most na Soči and Tolmin, the second option seems more plausible. Even this second option, however, cannot reasonably *a priori* be treated as the remains of modest provisions; the bones in any case belonged to cattle as the largest locally bred domesticate of the day, the slaughtering of which would certainly have been a costly undertaking (cf. Toškan 2017b, 155–156).

Analogies for offering sustenance for the afterlife in the shape of cattle feet could be sought in the seven mostly male burials from Most na Soči with reported anatomically non-identified cattle limb bones (*Tab. 4*).

A parallel that certainly springs to mind is Grave 327 from Tolmin, which held calf foot bones (Bartosiewicz 2002, 133). These were not found inside a ceramic vessel as in the case of Grave M 525, hence their interpretation as provisions in the shape of a stew is less feasible.⁶ They are more likely the provisions in the shape of a piece of sacrificed cattle of a lesser culinary, but still important symbolic value (see e.g. Kmeťová 2017a, 73), with the rest of the carcass of the precious animal possibly intended for the funerary feast or one of the associated ritual acts. In this line of thinking, symbolic provisions for the afterlife could also be seen in the single vertebrae or rib fragments, for example those from Grave R 19 at Repelc.⁷ Similarly intensively chopped ribs of (predominantly) caprines are known from several Iron Age sanctuaries in the region, where they are interpreted as the remains of ritual feasts (Fiore, Tagliacozzo 2001, 89; Facciolo, Fiore, Tagliacozzo 2006, 56–57; author's unpublished data for Gradič near Kobarid).

The last non-equine, positively taxonomically identified find from the graves at Repelc and Pucarjev rob that has not yet been discussed in detail, is the distal fragment of a caprine tibia from Grave R 41. Parallels, such as that from Grave 213 at Tolmin (Bartosiewicz 2002, 133), show that it could represent the remains of sheep/goat hock (cf. Kmeťová 2017a, 74). However, in view of the partially preserved tibia with a bronze pin inserted into the medullary cavity from Grave M 2175 at Most na Soči, the specimen from Repelc should perhaps be regarded more as a symbolic object.

⁶ We should at least mention the possibility of wooden vessels used for such provisions that decayed through time (cf. Kmeťová 2017b). Examples of wooden vessels have actually been unearthed at Most na Soči (Dular, Tecco Hvala 2018, 100–102).

⁷ The fire damage on the two (caprine?) vertebra fragments from the pithos – urn in Grave PR 1 from Pucarjev rob makes their interpretation more complex. Although the charring is only superficial, such a prolonged direct exposure to fire certainly made the soft tissue inedible. The same goes for the burnt piece of a caprine metapodial from Grave R 51 dating to the Late Iron Age (Sv. Lucija IV). One possible explanation is symbolic provisions for the afterlife, similar to those from some of the cemeteries from central Slovenia (Toškan 2017a, 202), or offerings to gods as in the case of the Venetic cult place at Via S. Eufemia-Via S. Massimo in Padua (Ruta Serafini, Michelini 2013, 1209–1210). There are no reliable reports on burnt animal bones from the graves of the main part of the cemetery at Most na Soči, but such finds did come to light at Tolmin (Di Martino 2002). The fire damaged bones from Grave PR 1 at Pucarjev rob were found together with an owl skyphos, indicating connections with Greece or Greek emporia in the Po delta, a pair of Fraore – Parma type serpentine fibulae, primarily typical of the sub-Alpine areas of northern Italy, a rectangular belt mount such as are mainly known from Dolenjska (see here Mlinar, pp. 148–150) and others.

FAUNAL REMAINS FROM OTHER STRUCTURES

The excavation at Repelc revealed some structures interpreted as remains of cult practices in the 'sacred space' of the cemetery. Animal remains were found in four of these structures (*Tab. 1* and *2*).

The **cremation pit** was unearthed in Grid Square 1, at the northern edge of the terrace at Repelc (*Fig. 6*). It was investigated in the extent of 12 m² and measured roughly 4.5 m in maximum diameter. Scattered in its over 30 cm thick fill of wood charcoal were burnt stones of different sizes, faunal remains, bits of cremated human bone and numerous artefacts dating to the Late Hallstatt, Late La Tène and Early Roman periods (see here Mlinar, *Fig. 59*).

The faunal assemblage is small (N = 33; NISP⁸ = 11; *Tab. 2*), but interesting in a number of details. One of these is the (almost?) complete absence of specimens with traces of fire, as all the burnt/cremated bone pieces are presumably from humans (Tamara Leskovar, oral report). The only exception might be the burnt fragment of a pig astragalus (*Fig. 7a*), which was found just beyond the edge of the pit and not in it. How does this affect the understanding of the structure, which archaeologists interpret as an *ustrinum* or a burnt offering place (see here Mlinar, pp. 120–121)? The faunal assemblage from the cremation pit stands out from the similar assemblages from the typical Alpine burnt offering places both in the above-mentioned absence (scarcity?) of burnt specimens (cf. Tecchiati 2000, 5; Zohmann, Forstenpointer, Galik 2010, 831–852) and the substantial (one third) quantity of the skeletal elements from the meaty parts of the body (cf. Zohmann, Forstenpointer, Galik 2010). An interesting parallel is the presumed burnt offering place at House 6/2, in the Iron Age settlement at Most na Soči (Dular, Tecco Hvala 2018, 79–81). Of the 97 animal specimens collected in this place, a single one was exposed to fire, though the share of the bones from the meaty body parts is all but negligible (N = 7); more than 90% of this assemblage are isolated teeth, skull fragments and foot bones (Toškan, Bartosiewicz 2018, 490–491). In this, it is fundamentally different to the archaeozoological assemblage from the cremation pit at Repelc.

The (near complete?) absence of animal remains from the cremation pit that would exhibit fire damage only allows an insight into the nature of the associated cult practices not directly connected with ritual burning. This holds true despite the interpretation that the area (also) served as a place for cremating the dead (*ustrinum*), indicating that the custom of burning animal cadavers or their parts together with the human corpse was either not practiced or at least not common. Moreover, reports on finding charred and/or calcined

⁸ NISP – number of identified specimens (Grayson 1984).

animal remains in the graves at Most na Soči are practically non-existent (for exceptions, see the contents of Graves PR 1 and R 51, for instance, with the latter Late La Tène in date), suggesting that the same conclusion could be extrapolated to the whole cemetery. The question naturally arises as to the ability of researchers in the late 19th and early 20th centuries to identify burnt animal bone fragments. For the remains from Repelc and Pucarjev rob, Graves PR 12, PR 20, R 12A, R 17, R 40 and R 49 indicate the possibility that bits of burnt animal bones were mixed among the cremated human remains. Indeed, the few human remains with traces of fire from these graves were well cremated and hence not so reliably identifiable (see here Leben-Seljak, *Tab. 1, 2*). Nevertheless, the practice of cremating animal carcasses as part of burial rituals certainly seems alien to the Early Iron Age community of Most na Soči and, as a consequence, no significant errors in the archaeozoological record due to taphonomic losses caused by fire are to be expected.

This observation allows us to focus on whether the ritual nature of the faunal assemblage from the cremation pit at Repelc can be discerned from the array of finds. The predominant share of caprines, mainly their teeth, is consistent with the high incidence of caprine finds in graves (*Tab. 2*; also see *Tab. 1* and *4*), though the same holds true for the contemporary habitation context. What appears to be more important in this regard is the find of a metapodial of a horse, the cult animal *par excellence* in the Early Iron Age (Kmetová 2013a; 2013b; Bortolami 2017–2018; Toškan 2017a). After all, it is hardly a coincidence that merely eight (i.e. 0.14%) of the 5544 taxonomically identified animal remains from the Early Iron Age settlement at Most na Soči belonged to this species (Toškan, Bartosiewicz 2018, *Tab. 1*).

Possibly the most interesting for a comprehensive interpretation of the role of animals in the ritual activities taking place at the cremation pit is the presence of domestic pig. The remains of this species comprise an almost complete diaphysis of the right humerus and an astragalus, while another astragalus, this one burnt,⁹ came to light in the immediate vicinity of the pit and possibly belongs to the same context (*Fig. 7*). The fact that two of three pig finds are skeletal elements with a traditionally highly symbolic value is probably not a coincidence. Even more significant is the absence of domestic pig remains in the reports on the Early Iron Age graves from Most na Soči, while wild boar occurs only in Grave Sz 1819. This is a rich female burial where the isolated canine tooth of a wild boar probably had a primarily decorative role. In the Early Iron Age cemeteries in Posočje, a small fragment of a domestic pig bone

⁹ If considering this astragalus as forming part of the same context, it would be the only burnt (taxonomically identified) animal find from the cremation pit.

only came to light in Grave 35 at Tolmin (Di Martino 2002), as well as among the animal remains from the vast ustrinum at Kobarid, the third Early Iron Age cemetery within a 15 km radius of Most na Soči. Marchesetti (1893b, XIV) reports that this ustrinum also yielded the remains of cattle, caprines and horse, i.e. exactly the same species as in the cremation pit at Repelc. Also of interest is that the faunal remains from the ustrinum at Kobarid show no traces of fire (Marchesetti 1893b, XIV; Gabrovec 1976, 46).

The relatively large quantities of charcoal recovered from the cremation pit at Repelc and the ustrinum at Kobarid suggest that burning took place here on more than a single occasion. This could be relevant for a chronological attribution of the faunal remains. The absence of fire damage suggests these remains are relatively late, i.e. Early Roman (Repelc) or La Tène (Kobarid; Gabrovec 1976, 51) in date, as these are the dates at which ended the ritual use of either areas and presumably also the burning. If the animal remains were earlier, they would have exhibited characteristic changes in structure and colour even by being indirectly exposed to fire, lying near or directly under the fire (cf. Asmussen 2009, 530; Ruta Serafini, Michelini 2013, 1210).

If these faunal remains do indeed date to the Early Roman period, the common incidence of cattle, caprines and pig in a cult place brings to mind one of the most traditional Roman rituals of sacrificing cattle, sheep/goat and pig, i.e. *suovetaurilia*. The essential part of most of the known variants of this ritual was to lead at least one of each three animals around a predetermined individual, group of people or location (such as a field or a building). The procession of the animals to be sacrificed ensured an (apotropaic) protection, prosperity and/or spiritual purification of the individuals and areas involved in the ritual (Bendlin 2013, 6456–6457). It is important to note that a ritual procession (*lustratio*) often also took place during or after burial, with the procession possibly taking place around the ustrinum (Murgia 2013, 142–143). Did such a practice also take place at the cremation pit at Repelc (and the ustrinum at Kobarid)? The hypothesis is certainly an intriguing one, not refuted even by the possibly slightly earlier dating of the remains. Parallels from the Venetic area suggest that related ritual practices took place long before the Roman period (Ruta Serafini, Michelini 2013, 1213; Zaghetto 2017, 108, 113; also see e.g. Kmeťová 2017a, 75). The speculative nature of certain aspects of such an interpretation notwithstanding, the results of the archaeozoological analysis of the remains from the cremation pit at Repelc (ustrinum, burnt offering place) definitely support a general hypothesis of the pit as a place where activities took place that were associated with mortuary rituals in spite of the fact that virtually none of the faunal remains was burnt (cf. Salvagno et al. 2016).

Is it feasible to offer a similar interpretation for the few animal remains from the area of the round **stone structure** of SU 88? It was constructed of obliquely laid marl slabs with a partially burnt loamy surface in the south part and a limestone slab jutting northwards from the perimeter. The location of the structure within the cemetery, its regular shape and orientation, as well as finds from the Early Iron Age indicate that offerings or sacrificial activities in honour of the ancestors may have been practised here as well (see here Mlinar, pp. 120–121). Excavations yielded four taxonomically identified pieces of animal remains, while further 16 were taxonomically and anatomically non-identified bone pieces measuring under a centimetre (*Tab. 2*). The small sample does not allow for a more comprehensive analysis, though we should note the predominant incidence of isolated caprine teeth (*Tab. 2*; cf. with *Tab. 1* and *4*), which may again represent symbolic items with magical properties.

In the immediate vicinity of the cremation pit and the round stone structure, a **drystone wall** of large marl and limestone slabs (SU 87) was built at the beginning of burial at Repelc. Six pieces of animal remains were found among the slabs, four of which may have belonged to cattle (*Tab. 2*). Such identification is confident in the case of the isolated third lower molar and skull fragment, while the two rib fragments of a large herbivore could, at least in principle, also have belonged to a horse. At Most na Soči, isolated cattle teeth are known from several graves (*Tab. 4*) and from the cremation pit, while Grave R 22 possibly held a fragment of a cattle maxilla (*Tab. 1* and *2*). Until the excavations at Repelc, neurocranium finds of this economically very important animal were unknown at Most na Soči (*Tab. 4*).

This is important in light of the traditionally significant symbolic role of skulls in numerous prehistoric cults. The specimen unearthed among the stones of the drystone wall could have arrived there by accident and was as such not directly related to ritual activities. In connection with this, we should mention the only other find of a confidently identified cattle skull from Most na Soči, found in the west excavation area at Repelc. It is in fact two conjoining fragments of a right cattle zygomatic bone with two molars of the same species that were found together with 46 taxonomically non-identified bone bits **under a large stone** in Grid Square 8 (*Tab. 1*). Could this assemblage be the remains of a deposited, possibly ritually damaged cattle skull/head? If this were true, the find is one of a ritual nature. In consequence, such an interpretation would also be possible for the skull fragment from the drystone wall, which was constructed in a very prominent location at the presumed crossing of the Idrijca connecting the lowest terrace at Repelc on the left bank with the settlement on the right bank.

ANIMAL REMAINS FROM THE MIXED CULTURAL LAYER (SU 3)

The SU 3 cultural layer in the east excavation area at Repelc revealed Iron Age and Roman period finds (see here Mlinar, p. 121) that include several tens of animal bone pieces (*Tab. 2*). The finds are believed to be functionally associated with the cemetery, as they come from a mixed layer that included stone slabs and goods from the damaged graves and other structures. The bone and tooth fragments were relatively evenly distributed across the layer; there were also no observable differences in terms of taxonomic and anatomical diversity.

The best represented taxon is caprines ($N = 23$), followed by cattle ($N = 6$), domestic pig ($N = 2$) and again horse ($N = 1$). This composition generally coincides with the faunal assemblage from the graves and the much larger assemblage from the roughly contemporary habitation contexts (*Tab. 4*; Toškan, Bartosiewicz 2018). What does stand out slightly and could thus be related to locally performed ritual activities are the data on the frequency of individual skeletal elements (cf. Gaastra 2018). Cattle is represented with only a few specimens of isolated teeth and one phalanx, horse with an incisor, while the share of teeth also predominates among the caprine remains ($N = 16$ or ca $1/3$ NISP_{Caprinae}). An ulna fragment and a burnt astragalus were ascribed to pig, of which the astragalus was found in the immediate vicinity of the cremation pit in Grid Square 1 and is probably associated with it (*Fig. 7a*).

The high number of isolated teeth is also important because it substantially exceeds the number of such finds from the settlement (Toškan, Bartosiewicz 2018). The 3733 recovered caprine finds from the settlement include 'only' one thousand identified teeth, which is just over one quarter of all sheep or goat finds. This share is even smaller for cattle (23.5% NISP_{Bos}), as the altogether 2778 recovered cattle specimens include 'only' 653 teeth. Even if the comparison considers the complete assemblage of finds from the east excavation area at Repelc (i.e. including the finds from graves and the three ritual structures), the difference in the shares of teeth between Repelc and the settlement remains apparent (*Tab. 5*). A similar observation holds true of the astragali: the animal remains from the east excavation area at Repelc yielded three (4.8% NISP), while the several thousand mammal finds from the settlement yielded five times less astragali (0.7% NISP).

There are no major differences between the settlement and the cemetery for other skeletal elements. Having said that, we should mention as many as seven sheep/goat tibiae: three from the cremation pit, two from the SU 3 cultural layer and one from Grave R 41. A total share of this particular element is thus approx. 9% of all taxonomically identifiable specimens from Repelc, which is almost twice as much as from the settlement

($N = 426$ or 5.4% NISP). It is, of course, possible that the high incidence of sheep/goat tibiae at Repelc is merely coincidental in the relatively modest assemblage of animal remains. After all, the differences in the incidence of isolated teeth and astragali between Repelc and the settlement are much more substantial, and the use of these skeletal elements in the rituals performed in this part of Iron Age Europe has been recorded on several occasions. There are no such compelling indications for a presumed ritual role of (sheep/goat) tibiae, although some present-day ethnological studies do indicate this possibility. In Mongolia, for instance, a sheep tibia accompanies an individual from the cradle to the grave and it is even placed into his or her grave (Birtalan 2003, 44–48, 52, 56–57). At the Iron Age site at Most na Soči, we should note the find of a sheep tibia from Grave M 2175, into which a bronze pin was inserted. Two tibiae were also unearthed among the horse remains from Grave R 19. Several other finds of interest came to light at roughly contemporary sites in the neighbouring regions, such as an unusual combination of a horse tibia and part of the left half of a roe deer skull in Grave 38 of a woman (!), buried in Tumulus VII at Preloge near Zgornja Slivnica (Magdalenska gora; Tecco Hvala 2012, 29; *Fig. 3*, 430; Gruškovnjak 2016a, 244). The possibility that tibiae did play a certain role in the Early Iron Age rituals of the south-eastern Alpine area is thus not to be excluded.

HORSE REMAINS

The first horse remains from the cemetery at Most na Soči already came to light during the excavations towards the end of the 19th century. Of the seven graves with such finds, two yielded single specimens of isolated teeth, one an (upper?) jaw, one the front half of a skeleton and the other three the complete skeleton of a horse (*Tab. 6*). The last four are actually independent burials of horses with their gear, while the bones in the first three are offerings in human cremation burials. Excavation reports indicate that none of the remains exhibited traces of fire.

Three of the four¹⁰ independent burials of horses at Most na Soči share several commonalities that should be noted before proceeding with the discussion (Marchesetti 1893a, 95, 217–218, 270; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1985, 120–121). All were associated with horse gear, which reveals the burial of bridled horses. All of them were also laid into a grave pit with a stone construction: one lined with slate slabs and covered with a large block of limestone (Grave M 2141), one covered with a heap of stones forming a vault (Grave M 2788) and one with seven cover slabs laid one on top of the other

¹⁰ The skeleton excavated by Enrico Maionica comes without precise data (Marchesetti 1893a, 270), preventing us from drawing relevant conclusions.

and the bottom one made of red stone (Grave Sz 592). The third commonality is the absence of irrefutable evidence on their association with a specific human grave (of the master?) in the vicinity (Gruškovnjak 2016a, 117–120, Fig. 2.1.8). It is therefore not likely that either of the three (four?) cases represented a classic sacrifice taking place at the burial of a (socially distinguished) human individual, such as was the practice in other Hallstatt cultural groups of the south-eastern Alpine area (Toškan 2018). The sacrifice at Most na Soči was most probably performed as part of public (collective) rituals aimed at delimiting, marking or (periodically) purifying an area of the cemetery.

This very practice has been recorded with the Veneti, a people with which the inhabitants of Posočje enjoyed close trading and cultural links. More frequently than to specific human burials, the interments of horses¹¹ in their cemeteries are tied to certain prominent structures (such as tumuli) or groups of flat human graves (see e.g. Padua: Palazzo Emo Capodilista-Tabacchi, Via S. Tiepolo-Via S. Massimo; Este: Casa di Ricovero; Gamba et al. [eds.] 2013, 373; Gamba, Gambacurta, Ruta Serafini [eds.] 2014, 48–50, 233; Balista, Ruta Serafini 1998; Bortolami 2017–2018, 65–70). In order to correctly understand the phenomenon, it is important to note that such sacrifices most often date to a time when either the cemetery or a structure within it spread onto previously unused (unconsecrated?) land, with the horse burials carefully marked and recognisable for (at least) decades to come. The latter can be inferred from the subsequent human graves concentrating near these spots; with the earliest human graves in some cases contemporary or even slightly earlier than the horse burial (see e.g. Bortolami 2017–2018, 65–67). Archaeozoological analyses have shown a preferential selection of healthy young adult horses of the male sex, thus suggesting an established practice of following uniform ritual laws. The timeframe for the above-described contexts south of the Alps spans from the early 8th to the 6th century BC (Bortolami 2017–2018). This timeframe covers the earliest, possibly the two earliest independent horse burials at Most na Soči.

In connection with the collective¹² ritual sacrifices and burials of horses, the Venetic area offers several

¹¹ In contrast with Posočje, the Venetic horses were usually not buried with their gear (Bortolami 2017–2018, 65).

¹² Also known with the Veneti are burials of horses associated with the graves of their masters (e.g. Padua: Piovego; Depellegrin et al. 2019), as well as common burials of humans and horses in the same graves (e.g. Padua: Piovego, Este: Lachini Pelà; Gazzo Veronese; Colombara; Bortolami 2017–2018, 73–76 with references), but they are less frequent. Even fewer are the cases of recorded material remains of sacrificing these animals and/or depositing complete or parts of their cadavers in 'sacred' locations outside cemeteries (Padua: Via S. Eufemia, Altino: Fornace; Fiore, Salerno, Tagliacozzo 2003; Facciolo, Fiore, Tagliacozzo 2006).

other interpretative options. It revealed individual burials in parts of cemeteries without human graves (Este: Via Prà; Balista, Ruta Serafini 2008, 93–96) and, even more importantly, in areas that included human graves but without a visible connection between both kinds of burials (e.g. Altino: Le Brustolade, Portoni; Riedel 1984; Gambacurta 2003, 90–95). The second component may indicate horse sacrifices as part of venerating (heroicised) ancestors (cf. Gambacurta 2003, 99–101). It should be noted that indications of similar cult practices have also come to light in Dolenjska (Gruškovnjak 2016a, 434–435; Toškan 2017a, 187–190, 198–200; Kmeťová 2018, 272). There, an important element of the ritual may have been the dismemberment of cadavers and handling of blood, evidence of which can be seen in numerous finds of incomplete horse skeletons and even half-charred blood plasma (Toškan 2017a, 200 with references). This is of importance for Posočje in connection with the front half of a horse skeleton found in Grave M 2141 (*Tab. 6*). Similar indications are all but absent in the Venetic cemeteries (Bortolami 2017–2018), though a possible allusion to such practices might be identified in the joint depictions of axes and horses on some of the products of situla art. As Zaghetto (2017, 107–112) proposed in view of the parallels with the well-known Roman rite of *Equus October*, the Veneti may have used spears to kill sacrificial horses rather than axes.¹³ This opens the possibility that the role of axes is connected in this cultural milieu as well, at least in some cases, with the ritual dismemberment of cadavers (Zaghetto 2017, 106–108).

Partial parallels for such a version of ritual practices come from Greece, where sacrificing (and dismembering) an animal with the intention of spilling its blood on a specific spot was being enacted as part of the cult of the dead. The ritual took place either in connection with the burial itself or afterwards and also served to ritually purify the relatives of the deceased. In some versions, it was aimed at worshipping heroes, either as a plea for military success in upcoming battle or as an attempt to procure the hero's presence at the sacrifice and the following festival (Ekroth 2002, 254–268). Moreover, blood ritual in the Greek world could also represent a step on the path of purifying a spot after a (violent) death or was enacted as protection against evil forces, as part of taking

¹³ In 2010, archaeologists excavated a presumed site of a ritual burial of at least six horses at Bizjakova hiša in Kobarid, dating to the late 4th or early 3rd century BC (Mlinar, Gerbec 2011). Alongside the horse remains were individual bone pieces of other animal species, part of a human bone and numerous artefacts. The finds were covered by rubble overlain by larger stones that represented the remains of a stone cover. The artefacts mainly comprise costume and weaponry pieces of Celtic warriors, as well as horse gear. Interestingly, the weapons include no axes, but eight almost complete spearheads and several spearhead fragments (Mlinar, Gerbec 2011, 37–38).

an important personal/collective oath or as preparation for military action. The common point of all versions is spilling the blood of the sacrificial animal into the cult (also grave) pit, the interior of select building, on the ground in the open air or into a river, lake or sea. Following such a ritual, the cadaver of the sacrificed animal was not suitable for consumption and was hence either destroyed (burnt, buried) or simply discarded (Ekroth 2002, 251–254).

Can these examples be useful in interpreting the independent horse burials at Most na Soči? Important clues can be gained from their relationship to the adjacent human graves by taking into account both the spatial and chronological data, on the one hand, and the estimations on the gender, age and social status of the deceased humans, on the other. It should be stressed, however, that observations below are no more than sketchy scenarios of the potential ritual activities.

The **M 2788** horse burial is surrounded by just over a dozen graves with modest goods, none of which form an apparent pair with the horse burial.¹⁴ This is also true of the two slightly richer burials of the group (Graves M 2789 and M 2810; Marchesetti 1893a, 124–125); one male and one female (Boiardi 1984, 100: Fig. 3, 106: Fig. 7C, 112). The surrounding graves include seven of women, only the already mentioned Grave M 2789 belonged to a man and two were ascribed to children. The gender disparity is apparent, so much so that it does not seem to be coincidental. Chronologically, the human burials are mainly slightly later than that of the horse (see e.g. Boiardi 1983, Fig. XIV, XV). Taken as a whole, the observations seem to correspond with the Venetic practice of sacrificing horses as an act of purifying/consecrating part of the burial ground before a new cycle of burials. The near absence of male burials could also suggest the need to provide special magical protection for the weakest¹⁵ members of a community, i.e. children and women (without means) (Chierichetti 1999, 173, 175, 177; Perego 2010a, 75, 79). Following this interpretation, the horse from Grave M 2788 could be seen as an apotropaic object.

The **M 2141** horse burial only involves the front part of the skeleton associated with a bronze disc pen-

¹⁴ For the location of graves, see e.g. Boiardi 1984, 100: Fig. 3, 106: Fig. 7C, 112 and Gruškovnjak 2016a, 120: Fig. 2.1.8.

¹⁵ In the alternative explanation, the incidence of amulets in the graves of women and children expressed the desire to protect other members of the community from the souls of the (specific?) deceased women and children (Perego 2010a, 82–83). In this case, however, we would expect other indications of a negative attitude towards the graves of such individuals such as isolated location within the cemetery (or even outside it), an apotropaic barrier or unusual handling of the body of the deceased (see e.g. Riedel, Tecchiati 2001; Perego, 2010a, 82–84; De Grossi Mazzorin, Minniti 2012, 217–219).

dant (Dular, Tecco Hvala 2018, 130, Fig. 82A: 8). In contrast with above-discussed Grave M 2788, it is surrounded by a smaller, but denser group of six human burials. The ones closest to the horse are either slightly earlier (M 2142, M 2143 and M 2144; Sv. Lucija Ib–Ic; Tecco Hvala, oral report) or chronologically indeterminate (M 2145 and M 2163). Interestingly, two of the three earlier graves (M 2142 and M 2143) were found under the pit with the horse burial, while both undated graves belong to children (Marchesetti 1893a, 95–96; 189). The only burial roughly contemporary with the horse burial is in Grave M 2164, which is also most distant and probably not directly linked.

The above shows that this horse burial does not seem to have a direct functional connection with the human burials in its vicinity, as it is later in date. It is thus not possible to see the horse as a ritual sacrifice on the occasion of extending the burial ground onto previously unused land with the animal representing the starting point with a possible apotropaic significance (the offered bronze pendant). The interpretation that seems more likely in this case is of a ritual with elements of worshipping (heroicised?) ancestors, in which the blood of the sacrificed animal possibly also played an important role. Grave M 2141 only held the front part of the horse's skeleton, suggesting that cutting up the cadaver was an important part of the ritual. Early Iron Age burials of only the front of a horse are known in several other cemeteries in this part of Europe (see e.g. Kmetová 2013b, 255). Even in this interpretation, the bronze pendant could still serve as a source of magical protection, possibly (primarily?) intended for the horse itself. Such a practice in relation to the particularly valuable animals has been documented in the Venetic area on several occasions (Chierichetti 1999, 170, 178; Perego 2010a, 76; also see e.g. Gambacurta, Tirelli 1996, 71–72).

The **Sz 592** horse burial is specific in that a bronze torque with knots was placed in the grave in addition to pieces of the bridle. Also specific is its location next to modest Grave Sz 591 of a woman (dating: Sv. Lucija Ic), together forming a sort of a pair (Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1985, 120). The knotted torques speaks in favour of a possible contemporaneity of both burials (Sv. Lucija Ic), though the bridle pieces have parallels from the horse Grave M 2141, which is dated Sv. Lucija Ib (Dular, Tecco Hvala 2018, 130; *Tab. 6*). At least two graves in the immediate vicinity of horse Grave Sz 592 are slightly earlier, at least three either contemporary or slightly later; the graves goods are predominantly scarce.

If Graves Sz 591 and Sz 592 are indeed contemporaneous and form a functional pair, the horse probably ensured an apotropaic protection to the woman buried (simultaneously?) next to it. This may have been the reason for placing the knotted bronze torque in the grave of the horse. The modest grave goods of the woman buried in Grave Sz 591 refute the possibility

that she owned the sacrificed animal in her lifetime and was thus a prominent member of the community (cf. Depellegrin et al. 2019, 140, 143). If, on the other hand, Graves Sz 591 and Sz 592 are not contemporary, the proposed interpretation loses much of its validity. It is not possible to exclude the possibility that the magical protection of the sacrificed horse was intended for another deceased, from a grave in the vicinity, also with relatively modest goods. All three such graves postdate Sv. Lucija Ic, the dating of the woman in Grave Sz 591, which would bring them chronologically closer to the horse burial. In this interpretative context, the horse burial in question shows certain similarities with horse Grave M 2141 (see above), which was also in the midst of earlier human burials and also contained a bronze object. Ritual sacrifice and burial of a horse in Grave Sz 591 may thus have included elements of both ancestor worship and magical protection for a limited number of individuals buried contemporarily or subsequently.

The age, gender and social structure of the deceased interred in the vicinity of either of the three horse burials at Most na Soči is varied. This corroborates the hypothesis of a sacrificial ritual as a socially inclusive, collective act that involved individuals of different social positions, function, gender and age within a community. Participation in a specific activity (such as extending a cemetery, honouring the deceased ancestors, protecting women and children) made such rituals an important means of strengthening social bonds and internal order, indirectly also of maintaining a social and political stability (cf. Gambacurta 2003, 100–101; Bortolami 2017–2018, 72).

In connection with this, literature often cites parallels with one of the best known prehistoric public rituals of sacrificing horses, i.e. the Vedic *Aśvamedha*, as well as other related acts of Indo-European peoples including the already mentioned Roman rite of *Equus October* (see e.g. Zaroff 2005; Chierichetti 2011; Zaghetto 2017, 93–103, 115–117). A prominent, seemingly even primary goal of a number of such rituals was to celebrate the ruler as a victorious warrior and with it to worship select (war) divinities. However, equating the figure of the leader (tribal chieftain, king and so forth) with the guardian of the welfare across the social classes, fertility of their land, prosperity of their herds and lushness of the surrounding nature, the enactment of such rituals also brought to the forefront the care for the prosperity of a community as a whole and even for maintaining the stability of the cosmic order (Zaroff 2005, 82–84; Chierichetti 2011). Even in connection with perhaps the best known, i.e. Roman version of the custom (*Equus October*), interpretations were proposed that involved a double role of Mars as both the god of war and the protector of agriculture (Prosdocimi 2003).

The Venetic mythology offers numerous indications for a local practice of horse sacrifice in almost all its basic elements as prescribed by *Aśvamedha* or

its Roman version of *Equus October*. These indications come from figural art (Zaghetto 2017, 104–115), but possibly also archaeozoological observations. Skeletal analysis revealed that people usually selected large-bodied, healthy and young adult animals for the public (collective) variants of such rituals, which exhibits a tendency or need to sacrifice the most magnificent among the horses at hand¹⁶ (cf. Bortolami 2017–2018, 67, 70, 72, 75; Depellegrin 2019, 143–145). This as well was a prominent element of the known versions of the Indo-European ritual under discussion (Zaghetto 2017, 98–99). Available evidence for Most na Soči tells very little of the biometric properties of the horses found here; we only have the note that the individual buried in Grave M 2788 was young (Marchesetti 1893a, 123), while some more data is available for the horses (probably only two) from Graves R 19 and R 22 at Repelc. The remains of one correspond with the large-bodied specimens from contemporary graves in the region, the other one is smaller (*Tab. 3*) and both were more than six years old at death.

The absence of data on the build, age and condition of the horses from Most na Soči notwithstanding, the similarity of the sacrifices with those of the *Aśvamedha* are visible in several other aspects. As Gruškovnjak convincingly argued (2016a, 437–438), these mainly involve the elements of regality and social universality. He observed that the act of sacrificing an animal as valuable as a horse in itself involved the upper echelons of society. The same goes for horse gear. Moreover, he identified a warrior element of the ritual in a horse and its tack, as horses played a very important role in the warfare of the day. Gruškovnjak (2016a, 438) observed another intriguing detail in the choice of red stone for the lowest of the seven cover slabs of Grave Sz 592; red is the colour frequently associated with the warrior class in Indo-European cultures (Dumézil 1987, 31). A connection with the female sphere is also apparent, mirrored in the offerings of jewellery in horse Graves M 2141 and Sz 592, a near absence of male burials in the vicinity of Grave M 2788, as well as the possible association of Grave Sz 591 of a woman to Grave Sz 592 of a horse. And finally, the predominance of modest burials in the vicinity of all three horse graves may be seen as an expression of the weaker class of society being included into the symbolism of the mortuary ritual.

¹⁶ As opposed to this, the horses placed into the graves of dignitaries were those of older, even senile animals of both sexes. Some skeletons also exhibited (sub)pathological conditions that indicate prolonged use as work animals (riding or draught horses; Bökönyi 1968; Teegen 2006; Depellegrin et al. 2019, 142–143). This rather indicates a desire for the deceased/master to be buried with the loyal companion, possibly also for minimising the economic impact of such sacrifices (cf. Kmetová 2018, 275–276).

Needless to say, single offerings of horse teeth or bones had a very different role in contemporary society (Tab. 6). Both **isolated teeth**, one from modest Grave M 2848 and the other from rich, stone-lined Grave M 2871, were presumably offered as amulets or talismans (Marchesetti 1893a, 127, 129).¹⁷ As such, they are comparable with the relatively numerous sheep/goat, one red deer and one cattle tooth in other burials of the cemetery (Tab. 4).

The specimen of an (upper?) **jaw** of a horse from Grave M 379 may also have had an apotropaic significance. Upon discovery, the specimen lay on top of several limestone slabs placed over the cover of Volče limestone. The only grave good was a serpentine fibula. The grave does stand apart in its rather complex construction. Unearthed under the cover slab were circularly arranged large pieces of limestone (Marchesetti 1893a, 16). This ties the grave with three (or all four?) individual burials of horses from the main part of the cemetery, as well as with two burials of parts of horse cadavers in human Graves R 19 and R 22 from the edge of the same cemetery excavated at Repelc.

Horse remains from Repelc

Horse remains in this part of the Most na Soči cemetery came to light in cremation Grave R 19 of a woman and also cremation Grave R 22, which held an adolescent or young adult individual.¹⁸ The faunal assemblage from Grave R 19 includes several bones of the lower part of hind limbs, with the nine partially surviving vertebrae probably also belonging to a horse. A large portion of the bone fragments was found in the fill of the pit, some other just above or next to the ring of marl cover slabs. In Grave R 22, all six horse teeth, part of a humerus and radius, and probably also several fragments of horse skull, ribs and vertebrae came to light in the fill above the marl cover slab (Tab. 1; Fig. 4 and 5).

This alone suggests different modalities of ritually sacrificing horses and depositing their remains in the two graves at Repelc as opposed to the treatment in the above-mentioned independent burials of these animals, but also to the few local human burials with offerings of single horse bones or teeth. The question is thus whether Graves R 19 and R 22 point to the appearance of a ritual practice new for Posočje or to an innovative version of the ritual horse sacrifice already well-established in the region.

The first possibility seems more plausible at first sight. The many horse bones in a human grave very

closely resembles the classic ritual of sacrificing the animal at the burial of a socially prominent individual. At the time of the two graves from Repelc (Sv. Lucija IIb2-IIc or second half of the 5th and the 4th century BC), such burials in the south-eastern Alpine area were most common in Dolenjska (Dular 2007; Toškan 2018, 56–59). Some scholars believe that it is also the time when horses were being sacrificed for prominent women as well (Gruškovnjak 2016a, 310–312 with references), though it should be noted that the poor field records of the over a century old excavations lead to unreliability regarding the association of outstanding female burials with (presumed) horse remains (see e.g. Hencken 1978, 25, 57; Dular 1991, 82; Božič 2010; Tecco Hvala 2012, 15–31; Gruškovnjak 2016b, 62–64, 85). The inhabitants of Dolenjska and Posočje enjoyed lively contacts with one another, which is primarily reflected in imports such as the cross-shaped strap distributors in Grave R 22 (see here Mlinar, pp. 119–120, 148–150). Exceptionally, this exchange of people and/or ideas can also be inferred from certain allochthonous practices. Grave M 2184 from Most na Soči is a possible example of the latter, revealing part of an unburnt skeleton of an adult man. Inhumation burial is the rite characteristic of Dolenjska, while the Sveta Lucija Hallstatt group and the cultural groups in its immediate vicinity practiced cremation (Gabrovec 1999; Perego 2010b). Grave M 2184 dates to the same phase as the two burials with horse remains, i.e. the final part of the 5th century BC (Sv. Lucija IIb/IIc; Marchesetti 1893a, 191; Dular, Tecco Hvala 2018, 128–129).

A further contemporaneous parallel between Posočje and Dolenjska is the already mentioned practice of burying only specific parts of a dismembered horse cadaver, recorded several times in the cemeteries in Dolenjska (Toškan 2018, 56–57, Tab. 1 with references). Such practices are often not readily comprehensible and hence open to different interpretations. They include enacting blood rituals, apotropaic burials of select skeletal elements (such as the head or lower limbs) by way of *pars pro toto*, dismembering cadavers so as to distribute the parts among the participants of a ritual (god, deceased, mourners) or exposing parts of the cadaver and picking out select teeth/bones to be used at a different location or on a different ritual occasion (for a more comprehensive discussion on the topic, see Gruškovnjak 2016a with references).

It is presumed that the burial of a horse together with its master/mistress carried a double meaning in Iron Age Europe. On the one hand, it is related to the high, oftentimes highest status of the deceased, while on the other hand it is believed that a horse facilitated the journey of the soul of the deceased to the netherworld (see e.g. Millo 2013, 364; Kmetová 2013a, 73–74). The latter can be observed through archaeological finds, figural art and also certain archaeozoological indica-

¹⁷ Ancient authors report that Romans and possibly other peoples believed in the healing properties of equine teeth (Cherici 1999, 172).

¹⁸ Grave R 19 is dated to Sv. Lucija IIb2 or IIc, Grave R 22 to Sv. Lucija IIc (see here Mlinar, Fig. 59).

tions. An example of the faunal evidence could be the frequently recorded practice of depositing horse bones outside the tomb (in the access passage, along tomb walls, above the cover, in separate burial chambers and so forth), enabling the soul to more easily ride off to the other world (Lepetz 2013; Kmeťová 2013a, 75–76; also see e.g. Maggiani 2003). It is probably not a coincidence that the horse bone assemblages often only consist of limb bones. A revision of the abundant faunal remains excavated at Kleinklein, in Steiermark, revealed that even the most prominent of princely tumuli contained the remains of sacrificed horses that consisted almost exclusively of burnt lower limb bones; they were placed in the access passage and not in the interior of the burial chamber (Grill, Wiltschke-Schrotta 2013, 45–52).

The symbolic significance of a particular skeletal element is believed to be closely related to the function the element or body part has in an animal. A good example is canine teeth and claws, which occur in different mythologies as a symbol of power or hunting/fighting prowess presumably because of their function in the animal world. Likewise, the (mainly lower) limb bones symbolised (swift) movement (Choyke 2010, 210). There are numerous mythological instances of such thinking, from the winged sandals of the Greek god Hermes, the epithet of Achilles as ‘swift-footed’, which in Homer mainly pertains to horses (!), to the rich Indo-European tradition of perceiving feet as one of the symbols of the life cycle (González [ed.] 2015; Platte 2017). In accordance with this thinking, we may see the assemblage of horse remains from Grave R 19, predominantly the bones of the lower part of hind legs, as an attempt to facilitate or hasten the transition of the soul of the deceased. The position of some of these bones above the ring of cover slabs, beyond the artificial boundaries of the grave, may reflect the same aim.

Similarly as the (lower) limb bones of horse can be seen as symbols of movement and with it the journey of the soul to the netherworld, the skull or its parts (teeth, jaws) occurred as a substitute for the whole animal in numerous ritual contexts of Early Iron Age and other dates. Compelling evidence of this is the practice of depositing heads and isolated teeth within cemeteries, sanctuaries and other cult places of the south-eastern Alpine and adjacent areas (Facciolo, Fiore, Tagliacozzo 2006, 57–59; Kmeťová, Stegmann-Rajtár 2014; Toškan 2017a, 200–202), with the choice of the animal species not limited to the horse (Facciolo, Fiore Tagliacozzo 2006; Škvor Jernejčič, Toškan 2018). In view of the above, is it reasonable to consider this practice in the interpretation of the horse remains from Grave R 22?

Actually no, even though the six surviving horse teeth show agreement in both metrics and occlusal surface wear to suggest a single individual. It is also true that the grave contained several other skull fragments of a taxonomically non-identified ‘large herbivore’

that may belong to a horse and possibly even the same horse.¹⁹ The possibility that the whole head or at least its jaw (cf. Fiore, Salerno, Tagliacozzo 2003, 121) was placed in or above Grave R 22 thus appears quite likely. However, all eight vertebrae from the grave probably also belong to a horse, as well as several rib fragments (i.e. bones of the chest), a humerus diaphysis and the proximal radius epiphysis (Fig. 4). Considering that the assemblage of horse finds from this grave consists of skull, chest and front limb fragments, the cranial remains cannot be interpreted as a *pars pro toto* offering. It is also not a parallel to the independent horse burial in Grave M 2141, which contained the complete front part of the animal (Tab. 6). Fresh breaks on numerous taxonomically identified and non-identified bone finds from Grave R 22 show rather intense post-depositional damage (cf. Lepetz 2013, 319), suggesting that the bones may have been relatively well-preserved and possibly complete upon deposition. Their dispersion across the area above the cover slab, however, is too great to support the hypothesis of a deposition of a (more or less complete) front part of a horse’s cadaver; the explanation as a ritual dispersion of ‘isolated’ bones and (possibly) teeth thus seems more plausible.

Such an interpretation is also possible for the horse limb bones from Grave R 19. Although they only comprise the remains of one left and one right leg, the only retrieved calcaneus, one of the astragali and both tibia fragments were scattered on top of the cover slabs, while the other bones of the same legs (i.e. tarsals and metatarsals) were located in the fill of the grave pit together with the remaining faunal remains.²⁰ Taphonomic observations are thus all the more important to appropriately contextualise the horse bones from Grave R 19, particularly those connected with the damage to both tibiae and the third metatarsal (fracture outline and smoothness of bone on fracture surface; cf. Outram 2002). The missing proximal part of both tibiae and the distal part of the metatarsal indicates that all three bones were broken before being buried or ritually scattered. The taphonomic observations show that the breaks occurred on completely dry bones, revealing that old bones were placed into Grave R 19, obtained during a previous (very likely also ritual) killing of a horse.

The results of the taphonomic analysis performed on the tarsal bones correspond with this observation. Ligaments provide stability to the series of joints between the distal part of the tibia and the proximal part

¹⁹ The recovered small fragment of the upper jaw that probably belonged to cattle, certainly not a horse, does allow for a different taxonomic identification of these skull fragments.

²⁰ Additional evidence of a ritual dispersion of some of the finds comes from the pieces of intentionally broken artefacts unearthed above the cover slabs (see here Mlinar, pp. 54–55).

of the third metatarsal bone where soft tissue is all but absent; in cutting this part of the leg, the ligaments have to be torn or cut in several spots, an action which quickly damages the bone and leaves behind cut and chop marks (cf. e.g. Fiore, Tagliacozzo 2006, 454–457). The tarsal bones from Grave R 19 show no such marks, which rather points to the ligaments in question being exposed to gradual disintegration (rotting) for a considerable duration between the initial sacrifice of the animal and the burial of the deceased in Grave R 19. As with the tibiae, these bones as well were possibly first stored or exposed somewhere complete with the soft tissue following the sacrifice of the horse and only later, after a prolonged period of time and already more or less devoid of soft tissue, reused as an offering in the said grave.

What would be the intention of such practice? It is unlikely for the limb bones from Grave R 19 to represent the remains of horse hide with several bones of the lower parts of (hind) limbs still attached. Such practice is well-known in areas between eastern Europe and the Far East (see e.g. Pigott 1962; Boyle 1965; Ivantchick 2011); ritual exposition of hide during drying would also explain the breaks on dry bones. However, such practices usually leave behind foot bones (metacarpals, metatarsals, phalanges) and possibly the skull, but certainly not tibiae (see e.g. Pigott 1962, 112, 115; Bartosiewicz 2006, 465–467). Moreover, placing a hide complete with the limb bones would result in them only being found either under or above the cover slabs, and not both above and below as is the case in Grave R 19 (*Fig. 3*).

Yet another explanation, which also does not exclude the possibility of a direct connection between horse sacrifice and burial of the deceased woman, is that the horse bones were placed into and above the grave as part of certain post-burial activities. Herodotus' description of the burial of a Scythian king suggests that such periodically conceived activities in exceptional cases also involved numerous new sacrifices and exposures of (parts) of cadavers above the grave, a practice recently also archaeo(zoo)logically confirmed (Ivantchik 2011). In analogy, some of the socially prominent individuals of a considerably lower rank may have been offered at least some bones of previously (during burial?) sacrificed animal. There is also a third explanation, in which the motif for sacrificing a horse and keeping (a selection of) the bones/parts of the cadaver is not directly linked to the burial of the deceased in Grave R 19. This explanation suggests that the decision to reuse select horse bones in this very context was only taken at the death of the woman buried there. Whatever the case may be, the horse bones may have been subjected to specific ritual manipulation during storage aimed at increasing their magical powers. Such an act, possibly already forming part of the burial ritual, may be identified in the breakage of the (by then dried) tibiae and the metatarsal bone, as well as the separation of the ankle joint. Bone

breaking – similarly as breaking pottery (Perego 2010a, 79) – carries great symbolic meaning in some cultures (see e.g. Birtalan 2003, 40–41, 46–47, 52–55).

When considering the interpretation of horse remains proposed in connection with the two graves from Repelc, it is important to establish whether the woman from Grave R 19 and even more so the adolescent/young adult individual from Grave R 22 could be perceived by their community as socially prominent enough to deserve such honour. There are several indications that speak in favour of such a hypothesis. The first one concerns the stone construction in both graves, which is exceptional for the part of the cemetery excavated at Repelc, but also for the main part of the necropolis where more than 6000 investigated graves included only several ten such examples. A stone construction was also recorded for the three individual horse burials where such data are at all available, and for Grave M 379, above which a horse jaw bone was recovered (*Tab. 6*).

Also standing apart are the grave goods of Graves R 19 and R 22, the former including a sherd of a vessel of polychrome glass and the latter horse gear (see here Mlinar, Pl. 22C–23A, 23C–24A). This latter is another parallel with the individual burials of horses from the main part of the cemetery. The goods from Grave R 19 further comprised five fibula fragments, a bronze basket-shaped pendant, three fragments of an amber bead, as many as 18 glass beads preserved to varying degrees and often burnt, but also a permanent human molar without traces of fire. The artefact assemblage from Grave R 22 is more modest, but does include an unburnt glass bead that is believed to have been placed on top of the grave pit after burial (see here Mlinar, Pl. 23C: 11). In this, it can be directly linked to the deposition of horse remains from the two here discussed graves and to the horse jaw bone above Grave M 379 (*Tab. 6*).

Parallels for depositing objects of different categories above the grave (above the cover slab, under/in/above the earth mound) or scattering them on the ground outside the grave come from the same cemetery (see here Mlinar, p. 55, 107, 120), but are also known with the Veneti and other neighbouring Early Iron Age cultural groups of the south-eastern Alpine area (Perego 2010a, 79; Gabrovec 1960; Gruškovnjak, Omahen, Toškan 2018; Črešnar et al. 2019, 97). The cemetery at Pristava in Bled, for example, revealed animal remains and frequently also other goods that were placed under, in or above the stone heap covering the graves rather than inside the grave pits (Gabrovec 1960, 45). Their location on the 'border' of the grave pit or at its entrance probably reflects the desire for protecting the deceased. The hypothesis of an apotropaic motif of such depositions is corroborated by individual assemblages of (primarily hind) foot bones, which mainly comprise the traditionally symbolic tarsal bones.²¹

²¹ Found above the heap of stones covering Grave ž20

The decision of the mourners to place a fragment of an amber bead, a bronze basket-shaped pendant, an unburnt human molar, a selection of horse bones and particularly numerous burnt glass beads in Grave R 19, and several horse remains as well as the yellow glass bead with a blue wavy line in Grave R 22, the latter bead not burnt and placed on top of the grave only after the burial, could point to the desire for providing magical protection (cf. Perego 2010a, 72–73, 79). Glass (and amber) beads were very frequently used as amulets, particularly in the graves of women and children (Perego 2010a, 71, 75). A similar interpretation has been put forward for the isolated human teeth/bones and for depositions of (parts of) carcasses of ‘magical’ animals (e.g. dogs, wolves, roe deer, red deer, hens, molluscs, naturally also horses; e.g. Cherici 1999; Perego 2010a; Gruškovnjak 2016a; Škvor Jernejčič, Toškan 2018, 257–258).

The obvious concentration and nature of objects with apotropaic significance leads to the question of who needed such pronounced protection. Is it the deceased who could be threatened by forces of evil, or the community who feared the return of the souls of the two deceased? The presence of a equine bones alone certainly does not allow us to completely disregard the latter possibility (cf. Perego 2010a, 73). The answer could be in the distribution of the Early Iron Age burials around the two graves (cf. Perego 2010a, 83–84). Unfortunately, most of the graves in this area are chronologically undeterminable and some (N = 7) date to Sv. Lucija IV or even the Roman period (Fig. 8). Several Late La Tène and Roman-period graves dug next to or even in Grave R 22 suggest that the stone construction of Graves R 19 and R 22 may have been visible even then, though the social memory of the figure of the woman and the adolescent/young individual buried in the two graves under discussion presumably already faded away.

Of the altogether five more precisely dated Early Iron Age burials and pits with goods but no human remains (see here Mlinar, App. 2), two were unearthed in the area of Grave R 22 and three others were dug some 10 m to the east. Together with other Iron Age and Roman period graves, the last three formed a small group of burials clearly separated from others in the area of Graves R 19 and R 22. The three precisely dated Early Iron Age burials from the east group are either contemporary with or slightly later than Grave R 22. Two of the three hold the remains of a one to six year old child (R 10 and R 16; see here Leben-Seljak, Tab. 2), while the deceased in the third one could not be identified neither as to the sex nor the age as the pit only survived in part and without human remains; the grave goods are relatively modest (fibula fragment and rim sherd of a beaker).

were the tarsal bones of at least 19 different calves, as well as several other bovine foot bones, a few dozen foot bones of caprines, pigs and red deer, as well as an isolated sheep tooth (Gabrovec 1960, 24; unpublished data of the author).

The west group of burials included Grave R 23 (dated to Sv. Lucija IIc) located right next to contemporary Grave R 22 with horse bones, while Pit R 22A (dated to Sv. Lucija IIc/III) without recorded human remains was dug into the upper layers of Grave R 22 (Fig. 8). The goods in both were scarce. Interestingly, Grave R 23 may have contained two deceased, with a child buried alongside an adult (?) individual (see here Mlinar, p. 46). With Graves R 22A and R 23 touching Grave R 22, the deposition of horse bones and glass bead was thus probably not motivated by the desire to magically seal the grave. It is more likely that protection was intended for the soul of the deceased buried there. Moreover, if Grave R 23 indeed contained the remains of a child, the decision for the location of its burial so close to imposing Grave R 22 could indicate a desire for added protection of the child’s soul.²² It is possible that the same reason influenced the choice of the location of Grave R 22 in relative proximity to Grave R 19. As already suggested, the exceptional concentration of magical items in Grave R 19 should be seen as indications of a specific status of the woman buried there. As her grave does not stand in isolation from the rest of the burials, this status must have been a positive one.

Connecting the ritual offering of horse bones in Graves R 19 and R 22 with the desire for a magical protection of both deceased and the individuals buried in their vicinity brings the interpretative discussion very close to the one held in connection with the independent burials of horses from the same necropolis. The horse burials were seen as forming part of ritual practices of purification/consecration of certain parts of the cemetery and of ancestor worship. The collective character of sacrificing a horse and/or burial or dispersion of horse bones initially appears less pronounced in the case of both graves from Repelc, though appearances can be deceiving. Particularly in the case of Grave R 19; analysis has revealed that the horse bones in this grave were reused at or after this burial and that the ritual (of a possibly collective?) sacrifice of a horse may have taken place independently from the death of the woman. Even if that does not hold true, however, there is a possibility that the special status of the woman buried in Grave R 19 (also the deceased in Grave R 22?) made her funeral in itself a collective event that involved all segments of her community. In this sense, both burials from Repelc may represent a modernised version of important (and hence presumably rarely enacted) rituals of the type described in connection with the independent burials of horses from Graves M 2141, M 2788 and Sz 592.

²² For the children buried in Graves R 10 and R 16 of the east group of burials, a similar protection may have been behind the deposition of eleven and five fragments of glass beads, respectively (see here Mlinar, Pl. 19A: 8–11, 21B: 2–6).

CONCLUSION

Any attempt at interpreting the animal remains from graves, cult places, sanctuaries and so forth is a challenging undertaking that can, at best, only offer generalised approximations of the actual ritual practices and their background. The proposed hypothesis on the significance of horse remains from Graves R 19 and R 22 should be viewed in the same sense. After considering a number of arguments, a hypothetical version of the sacrifice and subsequent handling of the bone remains of these animals has been outlined, which is without solid parallels in the region (cf. Dular 2007; Gruškovnjak 2016a; Bortolami 2017–2018). Literature does offer instances of individual elements of such a ritual, but not together and in the same sequence as proposed here. It is clear that Most na Soči fostered close trading links with regions near and far, particularly in this period, and that horses were among the items involved in lively, prestige and lucrative trade (Gambacurta 2003, 98; Kmetová 2013a; 2013b). Together with merchandise, people and ideas also travelled along the same trade routes, which is mirrored in the material culture. Some common features have also been identified in the patterns of ritual sacrifice and burial of horses

(Kmetová 2018). Close links notwithstanding, the Early Iron Age communities of Posočje never became culturally, economically, politically or otherwise completely assimilated with any of the more potent contemporary cultures in its vicinity; archaeological evidence for Most na Soči rather indicates numerous local variants of certain global practices (Dular, Tecco Hvala 2018, 132). It is in this context that we should see the proposed explanation of the sequence and significance of depositing horse remains in Graves R 19 and R 22. Moreover, the snag with a lack of parallels might soon be resolved with the discovery from the nearby cemetery at Kobarid, where a preliminary analysis of the faunal assemblage above the cover slab of one of the graves²³ revealed another accumulation of horse skull and limb bones (unpublished data of the author)...

²³ After preliminary analysis, the grave is tentatively dated to Sv. Lucija IIa. The archaeozoological analysis is part of a comprehensive revision, led by Ana Kruh from the Goriški muzej in Nova Gorica, of the 1979 excavations of the said cemetery. I thank her for allowing the access to the faunal remains and for providing a preliminary chronological attribution of the said grave.

- ASMUSSEN, B. 2009, Intentional or incidental thermal modification? Analysing site occupation via burned bone. – *Journal of Archaeological Science* 36, 528–536.
- BALISTA, C., A. RUTA SERAFINI 1998, Linee evolutive della necropoli. – V / In: E. Bianchin Citton, G. Gambacurta, A. Ruta Serafini (ur. / eds.), “...presso l'Adige ridente”... *Recenti rinvenimenti archeologici da Este e Montagnana*, 18–28, Padova.
- BALISTA, C., A. RUTA SERAFINI 2008, Spazi urbani e spazi sacri ad Este. – V / In: *I Veneti antichi. Novità e aggiornamenti, Atti del convegno di studio, Isola della Scala, 15 ottobre 2005*, 81–100, Verona.
- BARTOSIEWICZ, L. 1986, Most na Soči: A preliminary faunal analysis of the Hallstatt period settlement / Most na Soči: uvodne raziskave živalskih ostankov halštatske naselbine. – *Arheološki vestnik* 36, 107–131.
- BARTOSIEWICZ, L. 1996, Continuity in the animal keeping of Hallstatt Period communities in Slovenia. – V / In: E. Jerem, A. Lippert (ur. / eds.), *Die Osthallstattkultur*, Archaeolingua 29–35.
- BARTOSIEWICZ, L. 2002, Nežgani živalski ostanki v žganih grobovih iz Tolmina / Unburned animal remains in the cremation graves from Tolmin. – V / In: D. Svoljšak, A. Pogačnik, *Tolmin, prazgodovinsko grobišče 2. Razprave / Tolmin, the Prehistoric cemetery 2. Treatises*, Katalogi in monografije 35, 133–135.
- BARTOSIEWICZ, L. 2006, Animal bones from the medieval settlement Otok (Gutenwerth) near Dobrava pri Škocjanu, Slovenija (Živalski ostanki iz srednjeveškega naselja Otok (Gutenwerth) blizu Dobrave pri Škocjanu, Slovenija). – *Arheološki vestnik* 57, 457–478.
- BENDLIN, A. 2013, Suovetaurilia. – V / In: R. S. Bagnall, K. Brodersen, C. B. Champion, A. Erskine, S. R. Huebner (ur. / eds.), *The Encyclopedia of Ancient History*, 6456–6457, Malden, Oxford.
- BIRTALAN, A. 2003, Ritualistic Use of Livestock Bones in the Mongolian Belief System and Customs. – V / In: A. Sárközi, A. Rákos (ur. / eds.), *Proceedings of the 45th Permanent International Altaistic Conference (PIAC), Budapest, Hungary, June 23-28, 2002*, Altaica Budapestinensia 2002, 34–62, Budapest.
- BOIARDI, A. 1983, S. Lucia – la necropoli: cronologia e rito. – V / In: *Preistoria del Caput Adriae*, Il catalogo della mostra, 164–187, Udine.
- BOIARDI, A. 1984, Corredi complessi a S. Lucia nel VI e V secolo. – V / In: *Preistoria del Caput Adriae. Atti del convegno internazionale, Trieste, 19-20 novembre 1983*, 97–114, Udine.

- BÖKÖNYI, S. 1968, Data on Iron Age horses of Central and Eastern Europe. – V / In: H. Hencken (ur. / ed.), *Mecklenburg Collection Part 1*, American School of Prehistoric Research, Bulletin 25, 1–71.
- BÖKÖNYI, S. 1994, Analiza živalskih kosti (Die Tierknochenfunde der Siedlung). – V / In: S. Gabrovec, *Stična I. Naselbinska izkopavanja / Siedlungsausgrabungen*, Katalogi in monografije 28, 190–213.
- BORTOLAMI, F. 2017–2018, Sepolture e sacrifici equini nel Veneto preromano. – *Incontri di filologia classica* 17, 61–88.
- BOYLE, J. A. 1965, A form of horse sacrifice amongst the 13th- and 14th-century Mongols. – *Central Asiatic Journal* 10(3/4), 145–150.
- BOŽIČ, D. 2010, Zum Panzergrab von Stična und der Verlässlichkeit der Grabzusammenhänge in der Sammlung Mecklenburg. – *Acta Praehistorica et Archaeologica* 42, 155–172.
- BRATINA, P. 2014, Zidanca pri Podnanosu / Zidanca near Podnanos. – V / In: B. Teržan, M. Črešnar (ur. / eds.), *Absolutno datiranje bronaste in železne dobe na Slovenskem / Absolute dating of the Bronze and Iron Ages in Slovenia*, Katalogi in monografije 40, 549–561.
- BROWN, C. L., C. E. GUSTAFSON 1979, *A Key to Post-cranial Skeletal Remains of Cattle/Bison, Elk, and Horse*. – Reports of investigations 57.
- CHERICI, A. 1999, Amuleti nei corredi funebri paleovenetie dell'Italia antica. – V / In: O. Paoletti (ur. / ed.), *Protostoria e storia del 'Venetorum Angulus'*. *Atti del XX Convegno di Studi Etruschi ed Italici, Portogruaro – Quarto D'Altino – Este – Adria, 16-19 ottobre 1996*, 169–216, Pisa, Roma.
- CHIERICHETTI, P. 2011, L'asvamedha nella storia. Un'indagine sulle testimonianze storiche della celebrazione del sacrificio del cavallo in India. – *Kervan* 13/14, 127–145.
- CHOYKE, A. 2010, The Bone is the Beast: Animal Amulets and Ornaments in Power and Magic. – V / In: D. Campana, P. Crabtree, S. D. deFrance, J. Lev-Tov, A. Choyke (ur. / eds.), *Anthropological approaches to zooarchaeology: complexity, colonialism, and animal transformations*, 197–209, Oxford.
- CRESCI MARRONE, G., M. TIRELLI (ur. / eds.) 2003, *Produzioni, merci e commerci in Altino preromana e romana. Atti del convegno, Venezia 12-14 dicembre 2001*, Studi e Ricerche sulla Gallia Cisalpina 17, Altinum. Studi di archeologia, epigrafia e storia 3.
- ČREŠNAR, M., M. VINAZZA, A. VINTAR, B. TOŠKAN, I. PAUŠIČ, M. KALIGARIČ, A. PAUŠIČ 2019, Poštela Early Iron Age hillfort and its associated cemeteries on the Habakuk plateau (Maribor, NE Slovenia). – V / In: M. Črešnar, S. Kiszter, M. Mele, K. Peitler, A. Vintar (ur. / eds.), *Plants – Animals – People. Lively archaeological landscapes of Styria and Northeastern Slovenia*, Schild von Steier 10, 93–98.
- DE GROSSI MAZZORIN, J., C. MINNITI 2012, L'uso degli astragali nell'antichità tra ludo e divinazione. – V / In: J. De Grossi Mazzorin, D. Saccà, C. Tozzi (ur. / eds.), *Atti del 6° Convegno Nazionale di Archeozoologia, Centro visitatori del Parco dell'Orecchiella, 21-24 maggio 2009*, 213–220, San Romano in Garfagnana.
- DEPELLEGRIN, V., M. CUPITO, G. LEONARDI, U. TECCHIATI 2019, I cavalli della necropoli del Piovego (VI-IV sec. a.C.), Padova. – V / In: J. De Grossi Mazzorin, I. Fiore, C. Minitti (ur. / eds.), *Atti dell'8° Convegno Nazionale di Archeozoologia, Lecce, 11-14 novembre 2015*, 139–146, Lecce.
- DI MARTINO, S. 2002, Ostanki sežganih živalskih kosti / Resti ossei animali bruciati. – V / In: D. Svoljšak, A. Pogačnik, *Tolmin, prazgodovinsko grobišče 2. Razprave / Tolmin, the Prehistoric cemetery 2, Treatises*, Katalogi in monografije 35, 131.
- DRIESCH, A. von den 1976, *A guide to the measurement of animal bone from archaeological sites*. – Peabody Museum Bulletin 1.
- DULAR, A. 1991, *Prazgodovinska grobišča v okolici Vinjega vrha nad Belo cerkvijo / Die vorgeschichtlichen Nekropolen in der Umgebung von Vinji Vrh oberhalb von Bela Cerkev*. – Katalogi in monografije 26.
- DULAR, J. 2007, Pferdegräber und Pferdebestattungen in der hallstattzeitlichen Dolenjsko-Gruppe (Konjski grobovi in pokopi konj v dolenski halštatski skupini). – V / In: M. Blečič, M. Črešnar, B. Hänsel, A. Hellmuth, E. Kaiser, C. Metzner-Nebelsick (ur. / eds.), *Scripta Praehistorica in Honorem Biba Teržan*, Situla 44, 737–752.
- DULAR, J., S. TECCO HVALA (ur. / eds.) 2018, *Železnodobno naselje Most na Soči. Razprave / The Iron Age settlement at Most na Soči. Treatises*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 34.
- DULAR, J., S. TECCO HVALA 2018, Most na Soči v železni dobi / Most na Soči in the Iron Age. – V / In: Dular, Tecco Hvala (ur. / eds.) 2018, 9–145.
- DUMÉZIL, G. 1987, *Tridelna ideologija Indoevropejcev* [prevod B. Rotar]. – *Studia Humanitatis* 2, Ljubljana.
- EKROTH, G. 2002, *The sacrificial rituals of Greek hero-cults in the Archaic to the early Hellenistic periods*. – *Kernos* supplement 12.
- EKROTH, G. 2011, Meat for the gods. – V / In: V. Pirrenne-Delforge, F. Prescendi (ur. / eds.), "Nourrir les dieux?" *Sacrifice et représentation du divin. Actes de la VI rencontre du Groupe de recherche européen, "FIGURA. Représentation du divin dans les sociétés grecque et romaine"*. *Université de Liège, 23-24 octobre 2009*. – *Kernos*, supplément 26, 15–41.
- EKROTH, G. 2019, Why does Zeus care about burnt thighbones from sheep? Defining the divine and

- structuring the world through animal sacrifice in ancient Greece. – *History of Religions* 58(3), 225–250.
- FACCILOLO, A., I. FIORE, A. TAGLIACOZZO 2006, Archeozoologia dei contesti rituali paleoveneti. – V / In: A. Curci, D. Vitali (ur. / eds.), *Animali tra uomini e Dei. Archeozoologia del mondo preromano. Atti del Convegno Internazionale 8–9 novembre 2002*, Studi e Scavi, nuova serie 14, 53–76.
- FIORE, I., A. TAGLIACOZZO 2001, I resti animali dal santuario preromano in località 'Fornace' di Altino (VE). – V / In: G. Cresci Marrone, M. Tirelli (ur. / eds.), *Orizzonti del sacro. Culti e santuari antichi in Altino e nel Veneto orientale*, Studi e Ricerche sulla Gallia Cisalpina 14, Altinum. Studi di archeologia, epigrafia e storia 2, 87–95, Roma.
- FIORE, I., A. TAGLIACOZZO 2006, Analisi dei resti ossei animali e loro ruolo nel rituale funerario. – V / In: L. Calzavara Capius, A. M. Chieco Bianchi (ur. / eds.), *Este 2. La necropoli di Villa Benvenuti*, Monumenti antichi 64, Serie monografica 7, 454–465.
- FIORE, I., R. SALERNO, A. TAGLIACOZZO 2003, I cavalli paleoveneti del santuario di Altino – località "Fornace". – V / In: Cresci Marrone, Tirelli (ur. / eds.) 2003, 115–141.
- GAASTRA, J. S. 2018, Animal Remains from Ritual Sites: A Cautionary Tale from the Eastern Adriatic. – *International Journal of Osteoarchaeology* 28(1), 18–30.
- GABROVEC, S. 1960, *Prazgodovinski Bled (The Prehistory of Bled)*. – Dela I. razreda SAZU 12/8.
- GABROVEC, S. 1976, Železnodobna nekropola v Kobaridu. – *Goriški letnik* 3, 44–64.
- GABROVEC, S. 1999, 50 Jahre Archäologie der ältern Eisenzeit in Slowenien / 50 let arheologije starejše železne dobe v Sloveniji. – *Arheološki vestnik* 50, 145–188.
- GAMBA, M., G. GAMBACURTA, A. RUTA SERAFINI (ur. / eds.) 2014, *La prima Padova. Le necropoli di Palazzo Emo Capodilista-Tabacchi e di via Tiepolo-via San Massimo tra il IX e l'VIII sec. a.C.* – Venezia.
- GAMBA, M., G. GAMBACURTA, A. RUTA SERAFINI, V. TINÈ, F. VERONESE (ur. / eds.) 2013, *Venetkens. Viaggio nella terra dei Veneti antichi. Catalogo della mostra*. – Padova.
- GAMBACURTA, G. 2003, Le sepolture equine nelle necropoli di Altino. – V / In: Cresci Marrone, Tirelli (ur. / eds.) 2003, 89–113.
- GAMBACURTA, G., M. TIRELLI 1996, Le sepolture di cavallo della necropoli "Le Brustolade". – V / In: *La protostoria tra Sile e Tagliamento. Antiche genti tra Veneto e Friuli*, Cataloghi 2, 71–74, Padova.
- GAMBARI, F. M., U. TECCHIATI 2004, Il cane e il cavallo come indicatori di status nella preistoria e nella protostoria. – V / In: P. Gleirscher, F. Marzatico (ur. / eds.), *Guerrieri, principi ed eroi fra il Danubio e il Po dalla preistoria all'alto Medioevo*, 231–241, Trento.
- GONZÁLEZ, J. M. 2015, *Diachrony: Diachronic Studies of Ancient Greek Literature and Culture*. – Mythos-EikonPoiesis 7, Berlin, Boston.
- GRAYSON, D. K. 1984, *Quantitative Zooarchaeology. Topics in the Analysis of Archaeological Faunas*. – Orlando.
- GRILL, Ch., K. WILTSCHKE-SCHROTTA 2013, Anthropologische und archäozoologische Untersuchungsergebnisse des Leichenbrandes. – V / In: M. Egg, D. Kramer, *Die hallstattzeitlichen Fürstengräber von Kleinklein in der Steiermark: der Kröllkogel*, Römisch-Germanisches Zentralmuseum Mainz, Monographien 110, 33–59.
- GRUŠKOVNJAK, L. 2016a, *Grobovi z živalskimi kostmi v času starejše železne dobe v Sloveniji 2. Analiza*. – Diplomsko delo / Graduate thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani (neobjavljeno / unpublished).
- GRUŠKOVNJAK, L. 2016b, *Grobovi z živalskimi kostmi v času starejše železne dobe v Sloveniji I/1. Katalog, tekst*. – Diplomsko delo / Graduate thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani (neobjavljeno / unpublished).
- GRUŠKOVNJAK, L., M. OMAHEN, B. TOŠKAN 2018, Ostanki prazgodovinskega grobišča z Novega trga v Ljubljani (Prehistoric funerary remains from Novi trg in Ljubljana). – V / In: M. Črešnar, M. Vinazza (ur. / eds.), *Srečanja in vplivi v raziskovanju bronaste in železne dobe na Slovenskem: zbornik prispevkov v čast Bibi Teržan*, 277–261, Ljubljana.
- HENCKEN, H. 1978, *The Iron Age Cemetery of Magdalenska gora in Slovenia*. – Mecklenburg Collection Part 2, American School of Prehistoric Research, Bulletin 32.
- HOFFMANN, H. 1989, Rhyta and Kantharoi in Greek Ritual. – V / In: *Greek Vases in the J. Paul Getty Museum Volume 4, Occasional Papers on Antiquities* 5, 131–166.
- IVANTCHIK, A. I. 2011, The funeral of Scythian kings. The historical reality and the description of Herodotus (4.71–72). – V / In: L. Bonfante (ur. / ed.), *The Barbarians of Ancient Europe. Realities and Interactions*, 71–106, Cambridge.
- KMEŤOVÁ, P. 2013a, The spectacle of the horse. On Early Iron Age burial customs in the Eastern-Alpine Hallstatt region. – *Archaeological Review from Cambridge* 28(2), 67–81.
- KMEŤOVÁ, P. 2013b, "Masters of Horses" in the West, "Horse Breeders" in the East? On the Significance and Position of the Horse in the Early Iron Age Communities of the Pannonian Basin. – V / In: R. Karl, J. Leskovar (ur. / eds.), *Interpretierte Eisenzeit. Fallstudien, Methoden, Theorie, Tagungsbeiträge*

- der 5. *Linzer Gespräche zur interpretativen Eisenzeitarchäologie*, Studien zur Kulturgeschichte von Oberösterreich 37, 247–258.
- KMEŤOVÁ, P. 2014, *Deponovanie koní na pohrebiskách z doby halštatskej v priestore Panónskej panvy / Deposition of horses in the Hallstatt period cemeteries on the territory of Pannonian basin*. – *Dissertationes archaeologicae Bratislavenses* 2.
- KMEŤOVÁ, P. 2017a, Animals to honour the ancestors. On animal depositions in barrows of the northeast Alpine Hallstatt region. – V / In: R. Schumann, S. van der Vaart-Verschoof (ur. / eds.), *Connecting Elites and Regions*, 67–84, Leiden.
- KMEŤOVÁ, P. 2017b, Guláš či stehienko? Zvieracie kostrové zvyški z halštatských mohýl v Dunajskej Lužnej-Nových Košariskách ako doklad mäsitej stravy? (Stew or thigh? Animal skeletal remains from the Early Iron Age barrows in Dunajská Lužná-Nové Košariská as an evidence of meat dishes?). – *Studia Historica Nitriensia* 21, *Supplementum. Sedem decénií Petra Romsauera*, 137–154.
- KMEŤOVÁ, P. 2018, 'And four strong-necked horses he threw swiftly on the pyre...' On human-horse relationship in the Early Iron Age Central Europe from the perspective of interregional contacts. – V / In: P. Pavúk, V. Klontza-Jaklová, A. Harding (ur. / eds.), *ΕΥΔΑΙΜΩΝ. Studies in honour of Jan Bouzek*, Opera Facultatis philosophicae Universitatis Carolinae Pragensis 18, 267–289.
- KMEŤOVÁ, P., S. STEGMANN-RAJTÁR 2014, Zur symbolischen Bestattung von Pferdeschädeln in Gräbern der späten Urnenfelder- und ältern Hallstattzeit (K simboliki konjskih lobanj v grobovih iz poznega žarnogrobiščnega in starejšega halštatskega obdobja). – V / In: S. Tecco Hvala (ur. / ed.), *Studia Praehistorica in Honorem Janez Dular*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 30, 149–166.
- KOVAČ, M., B. TOŠKAN 2017, Sežgani človeški in živalski ostanki s poznobronastodobnega grobišča Žadovinek pri Krškem (Burnt human and animal remains from the Late Bronze Age cemetery of Žadovinek near Krško, Slovenia). – *Arheološki vestnik* 68, 105–116.
- LEPETZ, S. 2013, Horse sacrifice in a Pazyryk culture kurgan: the princely tomb of Berel' (Kazakhstan). Selection criteria and slaughter procedures. – *Anthropozoologica* 48(2), 309–321.
- MACKINNON, M. 2010, "Left" is "Right". The Symbolism behind Side Choice among Ancient Animal Sacrifices. – V / In: D. V. Campana, P. Crabtree, S. D. deFrance, J. Lev-Tov, A. Choyke (ur. / eds.), *Anthropological Approaches to Zooarchaeology: Colonialism, Complexity and Animal Transformations*, 252–260, Oxford.
- MAGGIANI, A. 2003, Il cavallo (alato e aggiogato) in Etruria. – V / In: Cresci Marrone, Tirelli (ur. / eds.) 2003, 161–178.
- MARCHESETTI, C. 1893a, Scavi nella necropoli di S. Lucia presso Tolmino (1885–1892). – *Bollettino della Società Adriatica di Scienze Naturali in Trieste* 15, 1–334.
- MARCHESETTI, C. 1893b, Relazione sugli scavi preistorici eseguiti nel 1892. – *Bollettino della Società Adriatica in Scienze Naturali in Trieste* 14, XIII–XV.
- MILLO, L. 2013, "Quattro cavalli dalle teste superbe gettò sulla pira". – V / In: M. Gamba, G. Gambacurta, A. Ruta Serafini, V. Tiné, F. Veronese (ur. / eds.), *Venetkens. Viaggio nella terra dei Veneti antichi. Catalogo della mostra, Padova, 6 aprile-17 novembre 2013*, 364–366, Venezia.
- MLINAR, M. 2002, *Nove zanke svetolucijske uganke. Arheološke raziskave na Mostu na Soči: 2000 do 2001 / Sveta Lucija – new stigma to the Enigma. Archaeological excavations at Most na Soči: 2000–2001*. – Tolmin.
- MLINAR, M. 2008, *Most na Soči (Sv. Lucija): izkopavanje na grobišču 2000–2002*. – Magistrsko delo / Master thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani (neobjavljeno/unpublished).
- MLINAR, M., T. GERBEC 2011, *Keltskih konj topot / Hear the Horses of Celts*. – Tolmin.
- MURGIA, E. 2013, *Culti e romanizzazione. Resistenze, continuita, trasformazioni*. – Polymnia 4.
- OUTRAM, A. K. 2002, Bone Fracture and Within-bone Nutrients: an Experimentally Based Method for Investigating Levels of Marrow Extraction. – V / In: P. Miracle, N. Milner (ur. / eds.), *Consuming Passions and Patterns of Consumption*, 51–64, Cambridge.
- PEREGO, E. 2010a, Magic and Ritual in Iron Age Veneto, Italy. – *Papers from the Institute of Archaeology* 20, 67–96.
- PEREGO, E. 2010b, Osservazioni preliminari sul banchetto rituale funerario nel Veneto preromano: acquisizione, innovazione e resistenza culturale. – *Saguntum Extra* 9, 287–294.
- PETRUCCI, G. 1996, Lo sfruttamento della fauna nel Friuli occidentale tra età del ferro e romanizzazione. Gradisca - Montereale - Palse. – V / In: *La protostoria tra Sile e Tagliamento. Antiche genti tra Veneto e Friuli*, Cataloghi 2, 469–476, Padova.
- PIGOTT, S. 1962, Heads and Hoofs. – *Antiquity* 36, 110–118.
- PINO URIA, B., A. TAGLIACOZZO 2001, Studio archeozoologico dei livelli protostorici del quartiere Nord-Ovest di Concordia Sagittaria (Venezia) nel quadro delle faune dell'Italia Nord-Orientale. – *Quaderni di Archeologia del Veneto* 17, 141–157.
- PLATTE, R. 2017, *Equine Poetics*. – Hellenic Studies Series 74.

- PROSDOCIMI, A. L. 2003, sul sacrificio del cavallo in alcune fonti di tradizioni indoeuropee. V / In: Cresci Marrone, Tirelli (ur. / eds.) 2003, 61–88.
- PUŠ, I. 1971, *Žarnogrobiščna nekropola na dvorišču SAZU v Ljubljani. Izkopavanja v letih 1964–1965 (Nekropole der Urnenfelderkultur im Hof der Slowenischen Akademie der Wissenschaften und Künste in Ljubljana. Ausgrabungen in den Jahren 1964–1965)*. – Razprave 1. razreda SAZU 7/1.
- RIEDEL, A. 1984, The paleovenetian horses of Le Brustolade (Altino). – *Studi Etruschi* 50, 227–256.
- RIEDEL, A., U. TECCHIATI 2001, Il cavallo della tomba 61. – *Quaderni di Archeologia del Veneto* 17, 84–85.
- RUTA SERAFINI, A., P. MICHELINI 2013, Offerte e sacrifici 'al limite' dell'antica Padova. – V / In: F. Raviola (ur. / ed.), *L'indagine e la rima Scritti per Lorenzo Braccesi*, Hesperia 30, 1199–1223.
- SALVAGNO, L., U. TECCHIATI, E. BIANCHIN CITTON, A. PERSICETTI 2016, I resti faunistici dell'Età del Ferro da Este - Via Caldevigo (Padova). – V / In: U. Thun Hohenstein, M. Cangemi, I. Fiore, J. De Grossi Mazzorin (ur. / eds.), *Atti del 7° Convegno Nazionale di Archeozoologia*, Annali dell'Università degli Studi di Ferrara, Museologia Scientifica e Naturalistica 12(1), 165–172, Ferrara.
- SVOLJŠAK, D., J. DULAR 2016, *Železnodobno naselje Most na Soči. Gradbeni izvidi in najdbe / The Iron Age settlement at Most na Soči. Settlement structures and small finds*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 33.
- SVOLJŠAK, D., A. POGAČNIK 2001, *Tolmin, prazgodovinsko grobišče 1. Katalog / Tolmin, the Prehistoric cemetery 1. Catalogue*. – Katalogi in monografije 34.
- SVOLJŠAK, D., A. POGAČNIK 2002, *Tolmin, prazgodovinsko grobišče 2. Razprave / Tolmin, the Prehistoric cemetery 2. Treatises*. – Katalogi in monografije 35.
- ŠKVOR JERNEJČIČ, B., B. TOŠKAN 2018, Ritual use of dogs and wolves in the Late Bronze and Iron Age in the SouthEastern Alpine region. New evidence from the archaeo(zoo)logical perspective. – V / In: S. Costamagno, C. Dupont, O. Dutour, L. Gourichon, D. Vialou (ur. / eds.), *Animal symbolise – Animal exploité. Du Paléolithique à la Protohistoire*, Édition électronique du CTHS, 249–278, Paris. DOI: 10.4000/books.cths.4667
- TAGLIACOZZO, A. 1998, Analisi dei resti ossei animali di Este e di Saletto. – V / In: E. Bianchin Citton, G. Gambacurta, A. Ruta Serafini (ur. / eds.), *...presso l'Adige ridente... Recenti rinvenimenti archeologici da Este e Montagnana*, 48–53, Padova.
- TECCHIATI, U. 2000, Origine e significato dei luoghi di roghi votivi nella preistoria e nella protostoria dell'Alto Adige. – V / In: G. Niederwagner, U. Tecchiati, *Acqua, fuoco, cielo. Un luogo di roghi votivi di minatori della tarda età del Bronzo*, 5–7, Bolzano.
- TECCO HVALA, S. 2012, *Magdalenska gora. Družbena struktura in grobni rituali železnodobne skupnosti / Magdalenska gora. Social structure and burial rites of the Iron Age community*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 26.
- TEEGEN, W.-R. 2006, Ritual fraud (pius fraus) in large animal sacrifices in the Iron Age? – V / In: A. Curci, D. Vitali (ur. / eds.), *Animali tra uomini e Dei. Archeozoologia del mondo preromano, Atti del Convegno Internazionale 8–9 novembre 2002*, Studi e Scavi, nuova serie 14, 193–196.
- TERŽAN, B. 1990, Polmesečaste fibule. O kulturnih povezavah med Egejo in *Caput Adriae* (Die Halbmondfibeln. Über die Kulturverbindungen zwischen der Ägäis und dem *Caput Adriae*). – *Arheološki vestnik* 41, 49–88.
- TERŽAN, B., F. LO SCHIAVO, N. TRAMPUŽ-OREL 1985, *Most na Soči (S. Lucia) 2. Szombathyjeva izkopavanja. Tekst / Most na Soči (S. Lucija) 2. Die Ausgrabungen von J. Szombhaty. Text*. – Katalogi in monografije 23/1.
- TOŠKAN, B. 2017a, Sežgani konjski ostanki v grobu 6 gomile 17 z Grmade na Molniku / Burnt horse remains in Grave 6, Tumulus 17, from Grmada at Molnik. – V / In: S. Tecco Hvala, *Molnik pri Ljubljani v železni dobi / The Iron Age site at Molnik near Ljubljana*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 36, 187–203.
- TOŠKAN, B. 2017b, Živalski ostanki. V / In: B. Škvor Jernejčič, *Starejšeeželeznodobne gomile na Gorenjskem. Žgani grobovi pri Vili Prah in na Koroški cesti v Kranju / Early Iron Age tumuli in the Gorenjska region. Cremation burials at Vila Prah and Koroška cesta in Kranj*, *Arheološki vestnik* 68, 117–196.
- TOŠKAN, B. 2018, Ritual burials of animals in the south-eastern Alpine region from Prehistory to the Middle Ages. – *Quaderni Friulani di Archeologia* 28(1), 55–71.
- TOŠKAN, B., L. BARTOSIEWICZ 2018, Živalski ostanki iz naselbine na Mostu na Soči: vpogled v družbeno kompleksnost železnodobne skupnosti v jugovzhodnoalpskem prostoru / Animal remains from the settlement at Most na Soči: Insights into the social complexity of an Iron Age community in the south-eastern Alps. – V / In: Dular, Tecco Hvala (ur. / eds.) 2018, 467–510.
- TOŠKAN, B., J. DIRJEC 2011, Sesalska makrofauna / Mammalian macrofauna. – V / In: Z. Modrijan, T. Milavec, *Poznoantična utrjena naselbina Tonovcov grad pri Kobaridu. Najdbe / Late Antique fortified settlement Tonovcov grad near Kobarid. Finds*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 24, 303–388.
- ZAGHETTO, L. 2017, I cavalli del sole. Il sacrificio del cavallo nel contesto indoeuropeo. Nuove evidenze

- archeologiche e iconografiche dall'areale alto-adriatico. – V / In: V. Mariotti, D. Neri, P. Pancaldi (ur. / eds.), *Uomini e Dei. Forme di religiosità tra Archeologia, Antropologia, Storia e Folklore* 1, 71–129, Bologna.
- ZAROFF, R. 2015, *Aśvamedha – A Vedic horse sacrifice*. – *Studia Mythologica Slavica* 8, 75–86.
- ZEDER, M. A. 2006, Reconciling Rates of Long Bone Fusion and Tooth Eruption and Wear in Sheep (*Ovis*) and Goat (*Capra*). – V / In: D. Ruscillo (ur. / ed.), *Recent Advances in Ageing and Sexing Animal Bones. 9th ICAZ Conference, Durham 2002*, 87–118, Oxford.
- ZOHMANN, S., G. FORSTENPOINTER, A. GALIK 2010, Die Tierreste vom Opferplatz St. Walburg im Ultental. – V / In: H. Steiner (ur. / ed.), *Alpine Brandopferplätze. Archäologische und naturwissenschaftliche Untersuchungen*, Forschungen zur Denkmalpflege in Südtirol 5, 829–893.